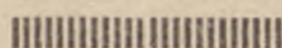
О. Олесь.

Готові будьмо! Близько час,
Коли святі церковні дзвони
Благовістять нам сонця схід
І сколихнуть усі кордони.

Готові будьмо! Це не сон:
Я бачу натовпи великі,
Обійми, сльози на очах
І теплі стиски рук і крики.

О, дзвони радісні, гудіть,
Надію лийте в хворі груди...
Дивіться: в натовпі — Христос,
Дивіться: люди — знову люди.

13. XI. 1929.

Ярослав Курдидик.

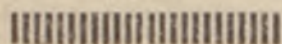
Ранок в столиці.

Встав залізний ранок, зойкнули машини,
Підняли серени тріюмфальний крик,
Простягнули мури руками до неба
Й пробили хмари на багровий штик.

Порушились глухо німі тротуари,
Квадрати трамваїв проходять в точки.
І хтось почав пісню зі синьої сталі
І записав небо в залізні стрічки.

І у набремілі працею долоні
Збирає столиця щоденний білянс,
Голодних мордує — багатих втішає,
У повітрі чутно жах і дисонанс.

20. VII. 1931.

К. Чехович.

Шахи.

I.

Вже таяли сніги, як ми з тобою
На шахівниці гру свою почали,
Без зброї військо в поле виряджали,
Без ґенералів гнали їх до бою.

Батьки тоді нам битись помагали,
Навчали, як нам більших сил вживати,
До бою даму й вежі посилати,
Царя в безпечний закуток ховали.

Бреніла боротьба між нами жвава,
Втікали до коробки ґенерали,
І починалась на царів облава.

Та всі полки й собі порозбігались,
Без війська ахнула уся держава,
А два царі до себе усміхались.

II.

Кругом вже яблуні цвіли пахучі,
А ми на шахівницю до походу
Вели полки лицарського народу —
Горіли в сонці їх ряди блискучі.

Ось їде кінно старшина й гармати,
Попереду ідуть полки піхоти,
Шукаючи воєнної роботи,
А цар на валі вже розставив чати.

Почався бій, старшини повтікали,
Падуть полки, горять царські палати,
Усі кордони вороги стоптали.

Втікає цар, загрузли десь гармати,
Весняні води всі мости зірвали,
В неволю мусів я тобі піддатись.

III.

У золоті вже яблуні нагнулись,
А ми чогось від себе відвернулись;
Сплять лицарі, шаблі іржа зїдає,
А шахівниця нишком позіхає.

І линуть синім шляхом журавлиним
Весняні любі сни й райдужні мрії,
Падуть зівялим листям всі надії,
Квилять в багні їх пісні лебедині.

Аж ось з-за хмар розлягся гуркіт грому...
Здрігнувся цар, скликає все лицарство,
І йдуть у бій по звичаю давному.

Та ворог скрився у багнисте царство...
А дощ іде! Не битись тут нікому!
Болотом бродять лицарі до дому.

IV.

Колись, як ми любились ще з тобою,
Малими піхотинцями ти грала,
Й вела на шахівницю їх до бою;
Великих, грубих сил ти ще не знала.

Король—цар пристрасти—моргав лиш стиха,
А дама—демон зла—при нім дрімала,
Обмова на коні не виїзджала,
Бігун брехнею ще не сіяв лиха.

Аж ось, холодний думки рух вежою
Розбив любови мур. — Почалась драма,—
Бігун-брехун побіг в пролом стрілою.

Кругом пожар—кровава панорама —
Король сопе—біжать їздці до бою...
У грі життя тепер сама ти дама.

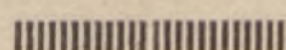
V.

Паде сніжок, всі болі прикриває,
Мороз розсіяв квіти по шибках,
На шахівниці лицарі в масках,
Плаксивий джезбенд їм до танцю грає.

Пливе солодких тонів водопад,
Розмови кучеряві потопають,
Дрібними бризками слова літають,
Брехливі діти вин і лімонад.

А ти у білій сукні, мов зима,
Зі мною йдеш у танець мовчазна,
Німі уста червоні, аж палають.

Танцює демон і брехня в масках,
Цвітуть сріблисті квіти на шибках,
А сніг паде, всі болі прикриває.

Анатоль Курдидик.

Серце летуна.

(Нарис.)

Мала великі чорні очі, чорне як гебан волосся (очі такі великі, що здається — на обличчі нічого нема, тільки очі) — і на імя Зіна.

Тип гуцулочки, тільки не тієї дикої, з-під Ґорґан, а гуцулочки, що зуміла обєднати в собі суворість гір і мягкість вечірних міських сумерків в одне. І на імя Зіна.

Вона — учителькою в маленькому подільському селі — звідки до гір так далеко і так пусто довкола — але вкохана у свою працю.

Він — летун. Це так, як пишуть у фейлєтонах: літак зіпсувався під хмарами й осів на полях маленького подільського села, звідки так далеко до гір і де Зіна учителює. І так, як у фейлєтонах: по тижневі він полетів — але в нього на грудях гвоздик, червоний, як кров з самого серця.

Од Зіни.

I.

Мотори ген там — над великим містом — вигукують пісню культури, гострять пропелєри об черстве повітря, але над маленьким подільським селом, звідки так далеко до гір — тихо.

Тільки верби шумлять, тільки хлопці сопілки пороблять та грають. І в літні вечорі біля хат скриплять журавлі, скриплять про те, що холодну воду тягнуть...

Але іноді й над маленьким подільським селом гукне мотор, пронесеться над похиленими ланами колосся і женці випростовують спини та білі рукави нахиляють над очі.

— Петре — це той?

— Той!..

А Зіна стоїть у городі біля школи, де повно мальв і сама така, в червоній суконці, як мальва — а руки тисне до серця, бо мотор співає могутню пісню культури, а серце — захлипається палкою молодечою піснею.

А великий, сталевий птах, ніби мала ластівка, спускається стрімголов, мов до її рук, паде просто — аж Зіна:

— Славку!

І руки корчавіють в переляку, але ось велитенська ластівка пролетіла над самою школою, розчахнула тишу, гупнула в землю

криком пропелєра — і понеслася рівно. І тоді Зіна знає, що ця мала цяточка, що он вистає з сірого кадовба — це Славко сміється щасливо:

— Коханий...

І руками Зіна, божевільна од щастя, як крильцятами, як мале пташеня, що хоче летіти:

— Славку, Славку, Славку!..

II.

— Слухай, Славку, ти мусиш бути.

— Не буду!

— Що значить не буду?

(Славко найкращий летун у цілій бриґаді і як його побратим Петро влаштовує завтра гостину з приводу свойого авансу на поручника — то як йому не бути?)

— Не буду, Петре.

— Славку, не будь впертий. Меля приїде — а вона тебе хоче пізнати. Вона, завжди, жаліється: Маю брата летуном, а Славка не знаю. Всі будуть. Мусиш прийти.

— Петре...

— То я беру це на карб нашого побратимства. Не хочеш? Ні?

Стоїть стрункий, твердий, і Славко знає, який Петро. І він простягає руки:

— Петре, зрозумій! Зіна хвора...

— Пусте! Це три дні тому писала, а сьогодні вже може здорова. Ти завтра поїдь літаком по неї і привезеш. Добре? Отже ранком летиш і вертаєш. Я полковника ще сьогодні попрошу...

— Добре.

III.

І Зіна летить. Зіна була хвора, але коли школа задріжала од гримоту мотору і гриміт нагло втих, вона просто божеволіє од непевности. .

І прожогом зодягається, але в моменті, коли вона в дверї, в одвірках він:

— Зіна!

— Славку! —

І Зіна летить. В голові у неї гарячка ще, але вона бачила, як він хотів цього, щоб вона поїхала з ним. Він хоч казав: „Ні, ні, ти хвора“! — то вдала вперту і — летить.

Вперед неї його широкі мужні плечі і велитенське дріжуче колесо, від якого бє в очі лоскотом, гуком і вітром, мов голову хоче зірвати А обіруч сунуться хмарки — білі, сніжнобілі, як викупані ягнята...

IV.

— Вітаємо!

— За квітку подільських ланів!..

Немає часу розглянутися, а хаос сліпучого світла, ритмів джезбенду, поту, парфюм, лискучих одностроїв огортає її, як залізний плащ. Що вона — у сіренькій суконці? Як вона попала?

Але на це не має часу. Вона прошіптує своє прізвище, не знає навіть кому, стільки тих лискучих одностроїв і кольористих суконок і врешті підносить чорні очі на кучеряву білу головку:

— Моя кохана, панно Мелю. —

— Приємно пізнати. —

Зударилися вічми — а по руках холодом, як по осінній росі. Але на це немає часу. В чарках уже вино і старий, шпакуватий сотник Гузаренко (лет Дельгі—Берлін—Київ!) підносить:

— За подільську квітку!..

— Ні, панове — прохає Славко. — Перша чарка за нового поручника!..

— За поручника!..

— Друга за подільську квітку!

— Ні, панове — прохає знову Славко. — Цей раз за хазяйку цієї гостини! За панну Мелю!

— Ні, за подільську квітку!..

— За хазяйку!..

V.

— Ваша кохана незвичайно скромна. Як їй у цій сивій суконці...

Славко чує, як в цьому реченні підчеркнуто „сивий“ і як в цьому „с“ чути гадюче сичіння, але чує теж:

— І яка скромна! Не пє, не танцює модних танців, не співає танґо...

Славкові шумить уже в голові, він чує, як ці слова знову бризкають глумом у вічі — але чує теж, що ще трохи, а бухне кровю з обличчя...

— Навіть з моїх рук не хотіла випити. Навіть...

— Випє! — схоплюється він, як вжалений і випростовується на ввесь ріст. І серед вигуків гостей, що зуміли вже змінити все в шалену ніч — йде просто до Зіни і підносить їй чарку:

— Зіна, за здоровля хазяйки випєш...

— Славку...

— Я знаю, що ти ніколи не пєш, але цим разом випєш. Пий...

— Славку...

Сотник Гузаренко став побіля нього, повернулися очі на них, але пяний летун:

— Може тому не хочеш, що це панна Меля налляла. На! — чарка хлюпнула на підлогу. — Я тобі сам наллю...

— Славку...

Він підніс руку до її уст, але хтось сіпнув і чарка сухо дзенькнула на стіл, а червоний бурґунд поструйкував по білій скатерті, як кров.

Славко тільки випростувався:

— Вибиваєш мені з рук?..

Джезбенд в цьому моменті станув і на салі нечайно втихло.

— І чому я не заложилася з вами, поручнику? — покотилося гадючими колісцятами довкола, а у відповідь гукнув мужеський голос:

— Ваше здоровля, панно Мелю!..

Джезбенд бризнув тонами фокстрота і приглушив тихий хлип в кутку салі.

VI.

І від тоді над маленьким тихим подільським селом не воркотить в просторах велит, сталевий голуб — а боляча непевність сіла над мальвами біля школи й по гвоздиках червоних, як молода кров, тоска ходить вечорами...

А в далекому-далекому місті щовечір у каварні по пяному вигукують старшинські мундури і з гупанням джезбендового бубна котиться різкий регіт через салю:

— Алеж він у вас, панно Мелю, закоханий!.. Алеж попав...

— Я можу з ним зробити, що хочу! — сміється бльондинка, закидаючи взад голову. — Я можу, що хочу...

— Ой, панно Мелю, бережіться. Летуни в моторах кохаються...

— Сотнику, — хочете доказу? Рука! Я йому у найбільшу хуртовину скажу на однокрилому Юнкерсі і полетить! — займаються очі фосфоровим вогнем.

— Панно Мелю...

— О пятсот карбованців бю, пане сотнику...

— Приймаю.

— В найближчу хуртовину!.. Побачите!..

І після цього вона по гадючому пригорнувшись до могутньої груди летуна та перебираючи пальчиками відзначення й медалі на його груді, шепоче:

— Славчику, вони не вірять. Вони кажуть, що ти мене не кохаєш. А я була така люта на них і сказала, що про що попрошу — ти виконаєш. Правда, що так?

VII.

Вихор дме. Вихор шарпає ганґаром, підкидає порох і з-заходу чавунно-сиві хмари гонить. І сіпає за старшинські шинелі.

Старшинський заклад — і Славко міцно защіпає шкуряну куртку й натягає шапку-летунку. Малий Юнкерс стоїть на поготові, а сотник Гузаренко в останнє пробує перемовити:

— Цеж божевілля. За годину ми матимем таку хуртовину, що я й три-моторовим Потезом боявся б. То цеж — треба було відложити...

Ніби потакуючи його слова, далеко лунає грім, але Славко камяний і защіпає останній ґузик.

— Я дав слово...

— Я вірю. Я вірю — денервується Гузаренко — але для чиєсь забаганки. О, чорт...

— Пане сотнику...

— Я ніщо. Тільки ж погляньте. Тепер хіба божевільний полетів би. Тепер треба чорта...

— Пане сотнику, прошу...

— Ну, нічого. Їдьте, їдьте. Я буду на майдані дожидати.

Він підноситься на східці, одним поглядом знавця охоплює машинерію і зіскакує:

— Усе добре. Тільки не шаржуйте. Переждіть десь. Це — додає він тихше — це божевілля...

Хмари насунули вже на пів неба і Славко готов. Він повертається до вітру, що вдаряє його пяно в обличчя, охоплює небосхил зором, схмарюється і повертається до товаришів:

— Бувайте! Скажіть панні Мелі, що я сьогодні вечором буду в каварні...

Вони стискають йому руку, а сотник Гузаренко пробує в останнє перемовити:

— Поручнику, це був тільки заклад. Сотника Ящура і панни Мелі. Ні! — кріпко стискає він руку. — Ви не повинні їхати. Вони відкличуть його, я...

— Зайве, пане сотнику. Я дав старшинське слово...

Він ускакує в кадовб літака, у якому розкручено пропелєр і який аж дріжить цілий, повернувшись мотором в бік чорних хмар, шарпає підойму і велитенський сталевий птах схоплюється з місця, побіг по площі...

Сотникові Гузаренкові здається чомусь, що в останньому моменті літак не хотів. Здається, що він колесами вперся був, як кіхтями у землю — прочуваючи щось...

VIII.

Але там, в горі, де летун і хмари, важкі, бовванисті і грізні стають віч-на-віч проти себе — починається змаг.

Малий Юнкерс пробує пробитися на ту четвертину неба, де немає хмар, але поки він може долетіти сюди, хмари важко перекочуються в той бік і цілий небосхил стає сірий, непривітний...

Юнкерс кидається в бік, але з цього боку якраз хвиля вихру бє з цілої сили об нього, впирається в бік і закидає його. Славко сіпає за підойму, прискорює темпо мотору і мотор реве, скажено реве, ніби хоче перекричати хмари. Величезна лискавиця прорізує світляною смугою простір і кидає на машинерію жмут червоного світла.

Починається змаг. По одному боці людина і 140-кінний мотор, по другому — звали хмар і вихор.

І хоч мотор ріже, Славко чує, що вихор налягає на крила. Славко чує, що Юнкерс не дріжить, а колибається і він знає:

— Вище, вище!.

Пересуває підойму на останню швидкість і висоту і малим Юнкерсом починає кидати, як у пропасниці. Але він ріже. Але він протиставиться вихрові й летун бачить, як вказівка, що показує висоту, підбиває:

2500, 2600, 2650...

Він уже цілий на цих вказівках, кермі, підоймах, що грають пісню людської потуги, схований за стінку кадовба і не обходить його ніщо. Знає, що мотор вріжеться і поведе. І мірник підбиває:

3200, 3280, 3320...

Навкруги себе, на машинерії і стінках, добачує краплини роси й підносить голову. І перше його враження, що вихор тільки од пропелєру. Друге — навкола сіро, брудно — густа мряка

охопила його з усіх боків. Він випростовує схилені плечі і тепер щойно бачить, що під ним у боці темніше, в горі — над ним — яснiє...

На ясне!..

Стримує підоймою скорість і вухом вичуває попри рев мотору клекіт пекла, що повисло в нього під ногами, стало стіною проміж ним і землею.

IX.

Але аж тоді, як над ним синий, аж прозорий небосхил і пекуче, ярке сонце, як Юнкерс мов оддихаючи, пливе рівно на тій самій висоті і руки спокійно опирає на кермі — вчувається йому виразно Гузаренкове:

— Божевілля...

Так, це божевілля перекочується он, внизу хмарами, що мов ліниві чорні воли, пересуваються, лискаючи сталевими хребтами до сонця. Те божевілля гудить — він чує, побіч рівної пісні мотору, у нього під ногами...

— Це, поручнику, божевілля. Для чиєсь забаганки...

І він аж тепер, коли те божевілля за ним, бачить, які ці звали хмар і який малий Юнкерс. І почуває у втомленій свідомості, як ніж, що впивається в груди:

— Для чиєсь забаганки...

Але в одночас його очі падуть на мірник бензини і рука вхоплює нервово праву керму. Блідне.

На право. Там, де прорідли лави хмар — бо бензини не вистане...

X.

Хуртовина пролетіла над малим подільським селом. Зіна сидить в своїй хатинці, втиснена громовицею в куток, і боляче зустрічає цілою істотою кожний гук грому — але враз проміж двома його вересками вчуває...

Вона вслухується вухом, пізнає і вискакує прожогом у дощ на подвіря. Вихор впихає її знову в хату — але вже почула:

Мотор грає!..

І враз у неї давне стає на всю височінь перед нею і вона руки до серця, бо серце пізнало шум пропелерів, дарма, що громи канонаду розпочали...

— Славку — вишіптують її бліді губи.

Вона летить у вікно думкою і од цього волосся стає дротяне: В таку...

— Боже!..

У неї є маленька Мати Божа, що ще з давна і тепер над її ліжечком. І сама не знає як паде до неї...

— Мати Христова...

Поринає в молитву, в таку дитинну, жарливу молитву, що не чує, коли хуртовина проходить і дощ зі стріхи ледви-ледви схлипує..

XI.

А він вже над землею. Хвилину не може зорієнтуватися — де він, але враз пізнає маленьке подільське село і довгу алею тополь вздовж битого гостинця. Обнижує мотор, що вже останками сил вибиває стаката машинерії...

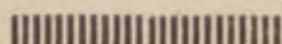
І над подільським селом, що вже так давно-давно чуло гук пропелєрів, проноситься знов грізний, могутний спів сталевої птиці, що осувається, ніби на легких санках, з просторів...

Ось великі крила кидають широку тінь на подвіря школи, заскороджують село грімким грюкотом і Зіна скрикує в повітря:

— Славку..

І хоч як гримотить та притолочує усе рев мотору, бачить знайому цяточку, що вихилилася з кадовба сталевої птиці і здається їй, що вчула одне слово. Більш серцем вчула, як вухом:

— Зіна!...

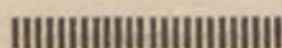
Богдан Ніжанковський.

Як сонце впало за хрести...

Як сонце впало за хрести поколене штиками,
І довга ніч вгорнула їх у витерту шинелю,
То тяжкий біль впявився в грудь — що не кричав устами,
Лиш гнав, мов вічний каїновий гріх в невідому пустелю.

То сонце впало за хрести!... — і знов, і знов ці ночі,
І знов цей спів про терня піль, що коле вічно стопи...
І ждання дня, що вже зайшов — а втомлені все очі
Шукають щось по межах нив — там де були окопи...

Гей сонце впало за хрести!... — і жити так без нього...
Лиш раб миршавий може жить — що народивсь в тюрмі!
О ми!.. — що бачили на крісах відблиски проміння вільного,
Підемо ген аж за хрести — і сонце двигнемо самі!..

Р. Кедро.

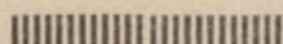
Італійський сонет.

Пеститься місяць в хвилях переливних
І різблені посріблює палати.
Як важко в тиху ніч самотно ждати
Й губитись ухом в звуках ніжних, дивних.

Плюск моря наче ряд безперервних
Палких зітхань. Ви геть віконні крати!
І струни арфи стану я торкати
Легенько; шум крилець мов голубиних.

О, мій Августо, деж ти? Чи не знаєш,
Що Ксавієра в думах безнадійних
Мов рибка в сіті бється, з болю гине?

Невже ж ти камінь? Ні — і не палаєш
Від тужних струн, від співів мельодійних? —
Ні, він прийде, о так — орлом прилине.

Р. Кедро.

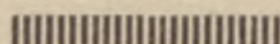
В тюрмі.

Як вязень міцно до стіни прикутий
І кинений на плити камяні,
Я коротаю мої сірі дні,
Немов богами і людьми забутий.

А схочу руки в пітьму простягнути,
Вже дзвонять грізно ланцюги міцні.
О любе сонце, чи у сій тюрмі
Я довго буду духом неугнутий?

Часом, як дикий біль шаліти стане
У моїх жилах і як дух мій вяне,
Благаю помочі у всіх богів.

Та, як на глум, утомлений, безсилий
Я чую в сні, як лопотять вітрила
І бачу синь далеких берегів.

Богдан Лепкий.

Записки втікача.

I.

Серце твоє перекроєне на двоє: одна половина тішиться, а друга сумує.

Одна тішиться, що ворог не вхопив тебе в руки, не повісить, ані не вивезе Бог-вість куди, — а друга сумує, бо кидаєш свій край і не знаєш, коли його побачиш, та, чи побачиш?

До смутку хтось тобі сорому досипає, як до оцту гірчиці.

„Втікаєш? О свою скіру дріжиш? А що станеться з твоїми братами, не мислиш?... Ти самолюб, такий, як і другі,—інте-лі-ґент...“

— — — — — — — — — — — — — — — —

Боїшся глянути в очі жінці й дітям, щоб не вичитали твоїх думок.

Гаряче чоло до зимного вікна тулиш.

Сумно хитаються смереки, ніби кажуть: „І ти втікаєш від нас? Як було добре, то приїздив у гори, щоб свіжим повітрям дихнути, послухати шепоту потоків і з вірлами думки понад хмари пустити, а нині, коли ворог підкрадається до гір, то ти від них втікаєш? Гарно так?!

Сто пар залізних коліс притакує смерекам: „так, так, так.“

І тобі ще гірше соромно стає, ніж сумно.

Сто разів гірше.

Ліниво й несміливо сунеться поїзд понад проваллями гірськими. Боїться, чи не підмінований шлях. Наслухався про зраду, бачив навіть, як зрадників карали, страшно йому.

... Дурний поїзд, дурний!

Перед мостом аж кламцає зі страху залізними зубами. То розженеться, то стане, а на міст їхати боїться, бо ануж там динаміт?

„Таж то тепер нікому вірити не можна. Самі Юди. Диви, кілько рублів здовж шляху з кишень повисипали!

За Юдин гріш „свою державу“ продають.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Під мостом у ярі трьох „ляндштурманів“ куняє.

Ватра ледь - ледь коптить, бо великої класти вара!

Цеж позиція воєнна! Трьох старих ляндштурманів і три ще старші „верндлі“*), складені в козел. Тільки на них казанок

*) Давного типу кріси австро-угорської армії.

повісь і кулешу вари. Більше вони до нічого негідні.

Дядьки, перебрані за вояків, жалісно дивляться на тії „верндлі“ та на дим, що снується з ватри.

Думають.

Про що?

А вже ж, що про хату, челядь, і про маржину.

Як вони там без них?

Чи дадуть собі раду?

А що буде, як москалі до села ускочать?

„Йой, Боже, ти наш!!!“

— — — — — — — — — — — — — — —

А вітер від полонин біжить і сміється: „Чи ви подуріли, хлопи? Граєтеся у войну, як хлопці? Сімдесять двох вас таких леґінів від Ємного до Воронєнки і хочете гір сокотити?

Сокотіть, сокотіть, за те ваших братів повісять.“

Ватра гасне, дядьки до сирої землі припадають, поїзд всувається в тунель.

Темно, як опівночи в каглі, а гуркіт такий, ніби громи з канонами бються.

Нараз, — гаркнули ланци, заскреготали колеса, гегепнули черепи людські об стіни ваґонів і поїзд стоїть.

Хтось сіркнув сірник. Видно перестрашені лиця. „Не смій! Не смій! За світло смерть, бо це сиґнали ворогам, не знаєш?“

І люди деревіють. Крізь відчинене вікно насунуло димів. Старі кашляють, діти кричать.

„Не бійтеся, бо ми самі в страху.“

„Чого поїзд стоїть? Чи другий насупроти жене, чи хто шини зірвав, чи що?“

Але спитати нема кого, бо поїзд без кондукторів їде. В нім самі машиністи, урядовці, будники й їх родини, а з чужих, кого вони з ласки забрали. На кожній стації то вози, то машини „шлюсували“. Тих машин є вже кілька. Ріжної форми, розміру, віку. Не знати, як „цей ґарнітур“ тримається купи, бо ніяка „інструкція“ такого дивного поїзду не передбачила.

Поїзд — утікач!

Ще трохи і ялиці також зірвуться з місця, і Довбушеві Комори і Говірля. Всьо кинеться на втеки. Всьо!

Лиш гуцулів не пустять. А може самі не підуть? Куди й пощо?... Пусте!

Страх ухопив поїзд за гичку і з місця не пускає. Стій! Стоїть: мінуту, годину... вічність. Байдуже, бо часу вже нема, час також утік, лиш годинник в кишені тикоче, з привички.

Думки по голові скачуть, як варіяти.

Пригадується учорашня ніч... Гадина в сіннику... Ніколи ще так багато гадин у горах не видали... То знов: земля під людськими ногами дудонить, — ворог іде... То знов: медвідь чалапає круг хати... Не медвідь, а жандарм. Може два—три. Заберуть вас, бо ви білля на вориню сушили... знаки ворогам подавали...

Ніяк не годен заснути. Зриваєшся і вибігаєш на двір. Трівожно розглядаєшся кругом. Світає. За Ворохтою щось важко дихає, стогне, сопе... Поїзд.. І камінь спадає тобі з грудей. Коли поїзди ходять, то видно, що не всьо ще пропало... Чекаєш: ось і він... Паровіз, паровіз, паровіз... Самі паровози. Втікають. Машиніст побачив тебе і, як ранений птах крильми, так він руками махає: „О-го!“

Так пропала твоя остання надія.

Вертаєш у хату і будиш своїх. Вони також так спали, як ти.

„Втікаємо!“

„Куди?“

„Куди другі“.

„На Угри?“

„Де можна“.

Начальник стації змилосердився над вами і забрав до свого воза. Їдете, аж нараз серед тунелю: гов!

Діти кричать, годинник тикотить, думки, як божевільні скачуть. По верхах, по долах, по цілім твоїм життю. Вони також втікають, бо в голові за тісно. Тепер треба би мати таку голову, як бодня.

Аж поїзд рванув собою: вперед-взад, вперед-взад, вперед, і — їде. Жінки хрестяться побожно...

А на найблищім перестанку розмова;

„Чого поїзд ставав?“

„Каменюка на шинах лежала“.

„Може зі склепіння відірвалася?“

„А-я! Зі склепіння. Зрадники до тунелю вкотили. Хотіли, щоби поїзд вискочив із шин, гадали — з гонведами їде“.

— — — — — — — — — — — — — — — —

...Дурний поїзд, дурний!

І думки назад у голову вертають. Кожна на своє місце. Вже не скачуть і не бються з собою, лиш утомлені, лягають спочивати.

Діти повилазили між клунки на полиці, маленькі в матерей на руках; засипляють.

Поїзд сунеться вперед, куряться верхи, небо у хмарах; стурбоване. Часом якась зоря вискочить і втікає. Може і зорі також схочуть втікати?

Поїзд їде.

Смереки біжать за ним. „Беріть і нас!“

II.

Фіолєтно... синяво.. сіро.

Світає.

Люди зелені, як водяники, під очами підкови.

На бровах і на віях саджа. Протреш очі рукою і саджу розвезеш по лиці. Виглядаєш, як у цирку кльовн. Смішно. Та якось ніхто не сміється з тебе, ніби люди забули про сміх.

А може вже й не засміються ніколи?

Від кількох неділь нічого веселого не чули. Сам жах.

Жах перед ворогом і — перед своїми.

Судять, вішають, вивозять кудись.

Куди і защо, — не знати. За дзвони на похоронах, за хоругви, за сиву корову, що вийшла на загумінок, за те, що жінка хліб пекла і з комина курилось.

Ніхто не знає, що можна робити, а чого ні, хто тобі ворог, а хто приятель, хто донесе на тебе, а хто ні.

Самого себе боїшся, своїх думок...

Так кілька неділь. І тепер ти від того всього втікаєш.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Поїзд ніби спішиться: гур, гур, гур.

Сонце вже високо, діти збудилися і хочуть „до дому, на снідання“.

„Цитьте! Стація недалеко. Дістанете теплого молока“.

„Ми хочемо до дому“.

„Дому нема“.

„А деж...?“

„Цитьте!“

— — — — — — — — — — — — — — — —

До стації тільки військо пускають. А нас заточуть на якісь сліпі шини і там стій! — Годину, дві, десять. Маєте час. А що голодні трохи, так велике діло: попостьте! Бо, хто ви такі?... Втікачі... А може й „ферретери“?*)

*) Зрадники.

Мадяри бісом дивляться на нас.

І не диво. Від них що найкращі полки поза Карпати післали, а звідтам тільки ранених і втікачів привозять.

Гарна мені заміна!

Так і чуєш, що одно невважне слово, одно зайве питання і — ти пропав...

Всячину розказують собі подорожні.

У возах, як в улиях гуде. Але в голос не балакає ніхто, лиш пошепки. Понахилюються до себе, чоло в чоло і шепочуть: „Був сорок восьмий рік, і Кеніґрец, і Сераєво, але такого, як тепер, ще не було".

„Поступ!"

„Так, так: поступаємо — взад".

Жандармський капелюх попри поїзд майнув і людям, якби хтось губу рукою затулив. Тихо. А за хвилину знов: „Як привезли його в М....., то такого народу збіглося, як комашні. А халатників найбільше. Жандарми кольбами загнали його до пивниці".

„Де?"

„А в уряді громадськім. Там пересидів ніч. Кажуть, що через крати дивився, як шибеницю для нього на подвірі тесали. На рано мали вішати".

„Священика?"

„А не повісили Христа?"

Розмова мовкне, тінь від Голгофти на голови розмовників паде. А по хвилині: „І що?"

„Досвіта від Н... якогось простріленого угорського офіцера привезли. Хотів сповідатися на смерть. Пригадали собі, що в пивниці сидить священик, покликали: „сповідай!" Та ще він і розгрішення не дав, як офіцер помер. Зараз викопали яму коло церкви і: „ховай!.." Ховає... Аж нараз трівога: „Москаль! Москаль!" І так, якби вам хто на піря подув, — розбіглися... А священик запечатав гріб, пішов до церкви, скинув фелон і вийшов бічними дверми... Тільки й бачили його".

„Не дав Бог кривди свому слузі зробити".

„Щастя мав".

„А скільки таких, що не мають?"

„Тисячі".

„Великі".

„І велика за них кара буде. Ой буде!"

„Тс-с-с!“ Зашипіло, як гадина в корчах... „Пощо таке казати? Кожний сам і без того знає“.

В куті хлипає жінка.

Пригадала собі, що канарка в клітці лишила, а хата замкнена на ключ. Згине з голоду канарок.

„А нині якась жінка в товпі дитину згубила і гадаєте що? —потішають її. „Де тепер сліз взяти, щоби виплакати всьо горе? Де-де-де?“

— — — — — — — — — — — — — — ——

||||||||||||||||||||

Борис Гомзин.

Привіддя.

Прадавня пря Ормузда з Ариманом.
Одвічний бій діявола з Христом.
І знов в повітрі тмянім
Шал боротьби Добра со Злом.

I.

Од народження Христа двадцятий вік!
І там і тут
у крутіжах крівавих рік
Надій зімнята рута...
Перед ведуть брехня і блуд,
І гасне без одвіта правди крик.

З кута у кут
Земля вся скута
маревом облуд.
За гріх прадавніх днів покута, —
Коли відпав од Бога чоловік.
Коли в серцях закублилась отрута,
Гордині діявола навік.
І „завтра“ не „сьогодні“
Мигтить усім привабливо в очах...
Бредуть вони утіх палких голодні...

І вється їх непевний шлях
Над краєм темної безодні,
Де паном владним жах

II.

Новітні златоусти
будяччя вже від літ
По людських сіють пустках,
Подаючи за злато сухозліт.
Учені ж посивілі
в придобних кабінетах
будують картяні хатки,
Втискаючи життя у схеми скостенілі.
Шукання в розкладі синтези.
Старечих крил безсилі взлети!
Новітні ж рибарі хваткі,
Розкинувши тенета,
Гострять невпинно злоби леза.
Женуть у вирій
легковірів до тремких, облудних мет.
А в одповідь глузливо і тверезо
Стебнує чітко стрічку кулемет.

III.

Справдиться най речене Слово:
Впаде на землю морок років...
Вкриваючи поля мов сарана,
Прийдуть на землю лжепророки.
Зі Сходу аж на Захід
Земні груді у крізаві пруги
Протеребить борона.
А небо розшматують птахи
Зі скреготом залізнопері...
І крізь ліси й яруги
Повзтимуть панцирові черепахи...
Гей! Стережіться люди!
Хтось жахний одчинить ваші двері.

IV.

І в імені любови
Закличуть речники з казальні
Прикласти рук до людських жнив.
Посеред нив спустілих і печальних
Займуться чадно жертвенні вогні
У смороді задушнім крови.
Люд тоді обернеться в отару

І звірем стане чоловік.
То буде час, коли життя вважатимуть за кару,
А смерть за найсолодший лік.
Іспиту останнього непевні дні!
З проклятої могили
    проклятий встане Юда
І в серця хисткі, безсилі
    Насіння кине зради.
Спяніла хмелем блуду
    Юрба гукне несамовито: розіпни!
І бога хліба ради
    Зречуться маловіри.
А непохитних у кайданах
    На муки поведуть
Нелюдські, неземні...
    без числа, без міри...
Тоді Христа знова розпнуть
    Тьму тем разів на площах у кайданах.

V.

Справдиться най Письмо:
    І буде голод, мор і землетрус,
        Народ повстане на народ,
            Земля на землю,
                брат на брата,
І діти предадуть батьків.
В лискучій митрі,
    В пурпурі і златі
Прийде зі стовпищем своїм князь тьми.
І в сослуженні рабинів і маґів,
    Під реґіт сурм і рев хоралів
        Останню справить чорну месу.
І буде гук, і буде сміх,
    І плач буде, і зойк...
Зловісна курява закриє синь небесну
    І поховає сонце ясний лик...
Здрігнеться в корчах світ при
            відблисках пожежі...
    Останні дні, останні межі!..

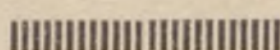
VI.

Тоді спахне на небі заграва яскрава,
Віщуючи прихід Христа,
І освітить понуре царство сатана.
Перед обличчям правди-мети
Здрігнеться в корчах князь мани.
Тоді від краю і до краю хрестом
Розкрає небо блискавиця...
І жах пройде над містом і селом.
Даремно зареве левиця,
Левчуків скликуючи своїх...

. . . .

Ось так і сповниться
Письмо аж по останній стих.
Свершиться предречений круг!
На місці ж царства крови,
брехні, безчести і наруг
Засяє світло неземне Любови.

14. і 19./VIII 30 р.

Борис Лисянський.

Хрести і квіти.

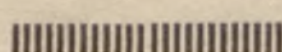
(Присвячується О. Олесеві.)

Безконечная путь упирається в обрій імлистий;
За тим обрієм сховано храм наш Святої Мети.
По ярах та по скелях звивається шлях наш тернистий,
А довкола — хрести.

А довкола розкидано братні незнані могили,
Що у цвинтар один обертають спустошений край,
Що нагадують нам про тріюмфи ворожої сили,
Про сплюндрований рай.

Гине все. І колись повростають у землю могили,
Струхнявівши зовсім розлетяться по вітру хрести.
Але квіти рясні, що скрівавлену землю укрили,
Усе будуть цвісти.

Усе будуть встиляти могили оті килимами
І пісні без кінця їм весняні свої шепотіть,
Будуть память про них зберігати у людстві віками
І леґенду творить.

Ярослав Курдидик.

Вдяка.

Я вдячний Тобі за те, що Ти дав мені ніжну душу, яка у всьому бачить красу і яка чути може дрогання пелюстків кожної квітки. І очі, які бачуть Твій кожний досконалий твір, і руки, що чують холод мармору під собою, будуючи Тобі святиню, й розум, щоби можна Тебе величати на кожному кроці...

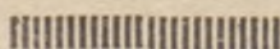
Щастя у світі Ти розкинув повно, й вистане витягнути руку, щоби його дістати й жадібно притиснути до вуст. І кожна річ у світі є така вимовна, що Тебе Найдосконалішого величає...

Хто в Тебе не вірить, той в ніщо не вірить — й не вірить навіть в самого себе...

Великий! Чиж те, що ми зовемо мистецтвом і людською мудрістю — не є незугарним й нужденним наслідуванням Тебе — Твоєї досконалости? А поглянь, Великий, який цей червак — людина — гордий із-за цього!

Великий! Коли в моїй свідомості й серці ослабне кохання і велич до Тебе, забери мені тоді життя, нехай я не буду між людьми живим трупом, як вони всі, що бачуть Тебе всюди, але своїми брудними душами не хотять повірити в те, що Ти —

— Свята Потуга...

Ярослав Курдидик.

Не чую.

Як гострі цвяхи вбиваю очі у віки, у тисячоліття, і жду.

— Хтось гука до мене громом з-за світів:

— На кого ждеш?!

— Не чую...

А одчуваю палко, що жду.

Душа од спраги ціпеніє.

Бачу, як людям, що проходять біля мене стікає засохлими стрічками посоха з ніг.

В скляних бездушних очах догоряє решта життя.

Що крок, то паде один, щоб трупом зазначити, що тільки досіль дійшов.

А ціль заледви маячіє.

І душа моя дивиться з погордою на їх і каже:

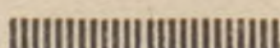
„Це люди, що сили й віри їм забракло!“

Як гострі цвяхи вбиваю очі у віки з великою вірою в серці, що прийдеш.

Прийдеш і скажеш:

„Тільки сильним духом даю велике щастя!“

О подай мені свою руку Святу й скажи, щоби піти за Тобою...

Гавриїл Костельник.

Кредля й Кредліха.

Часами, буває, наче якийсь давній, дитячий сон, приходять мені на гадку Кредля й Кредліха

Ви ніколи про них не чули? Не памятаєте їх? Га, хиба що ви не з Керестура, з мого рідного села, хоч ви правдивий руснак; або ще не маєте сорок років, тай дивуєтеся. А мені саме сорок років, тай памятаю їх. І мав би я вам дещо розказати про них. Про Кредлю й Кредліху. Це були шваб і швабка, млинар і млинарка у млині на „ціґля-шорі“ („шор“, мадярське, зн. улиця) в Керестурі.

Не тепер це було, й так поправді і я їх мало тямлю. Кажу вам: тільки як дитячий сон. Яж міг тоді мати не більше шістьох-пятьох років. Та це такий сон, що залишається на ціле життя. Як сильне світло памятне, хоч і коротко тривало. Наче коли „небо відчинеться“ — тай опісля старші оповідають про це молодшим через ціле своє життя. Кредля й Кредліха! Знаєте, в тому старомодному млині, що то в ньому коні тягнули, около, щораз около ходили.

А ґазда сидів на одній зі шприх величезного колеса, крутився, наче хлопці на „кірбай“ (празник), коли провожуються на кониках у „комедії“, тай так коні поганяв. Або йшов за кіньми, коли знудилось уже сидіти. З бичем у руках — авжеж. Тай від часу до часу цмокнув на коні, а то й закричав: Ну, Лєнка! Сірка! Вйо! вйо!

А млин молов тай давав знати, що меле. Тарахкотів, безупинно тарахкотів: та-та-та, ра-ра-ра... Ах, цей голос! Світ я перейшов, посивів, всяке бачив і чув, а цей голос залишився для мене якось наймилішим — не найсолодшим, тільки наймилішим. Таким — як люба робота. Знаєте ви, що таке люба робота. Коли хочете все на світі забути, тай беретесь до своєї роботи, яку любите, тай маєте і працю й забаву: і життя і забуття життя. Тоді на серці легко. Працюєте, а відпочиваєте.

Таким був той голос, те тарахкання старомодного млина: та-та-та, ра-ра-ра ...від рана до вечора.

Повірите, чи не повірите, ще тільки один голос для мене такий милий: коли вітер свище ніччу, а наге гилля дерев або телеграфічні дроти скиглять. Тисяча душ тоді оживає в мені. А кожна хоче жити, бо тільки щойно народилася. Кожна гилька, кожний дріт — одна душа.

Вітер і гилля на деревах тай телеґрафічні дроти залишилися, алеж ті старомодні млини вже перевелись. Усі до одного перевелись у мому рідньому селі, хоч їх було, як тямлю, пять чи шість. Тай сумно мені, що їх уже нема. Жаль мені за ними, як за золотом, що давніше ходило людям по руках, а потім його — задля війни — на паперові гроші проміняли, а папери стратили варґість. Тільки число залишилось...

У такому старомодному млині Кредля був млинарем. А Кредліха була його жінка. Шваб і швабка. З того можете догадатися, що не походили з нашого села (в Керестурі самі руснаки). Прийшли до нас — за хлібом. Не знаю відки. Кажу вам, що я тоді дитиною був. Тільки як якийсь образ, на котрому вони намальовані — Кредля й Кредліха, так стоять мені перед очима. Поспитайте старших від мене Керестурців, вони вам більше розкажуть про Кредлю й Кредліху. А я оповім те небагато, що знаю, бо мушу його висказати, бо мучить мене в душі.

Мололи млини від нагоди до нагоди, а Кредлів завсіди молов і тарахкотів від рана до ночі. Наче годинник, що ніколи не перестає йти. Якжеж не моловби, коли найліпше молов — а село велике, тай є кому їсти і є кому молоти. Не вірно, щоб Кредлів млин так молов, сам від себе. Не сам задля себе, тільки задля Кредлі — задля млинаря. Бачите, Кредля був з того народу, для котрого порядок — перше. Тай був він статочною людиною.

Догадуєтеся, що хочу сказати? Заждіть-но, зараз розберете.

До Кредлі їли руснаки чорний хліб, як земля, а Кредля навчив їх білий хліб їсти. І сам він їв білий хліб і інших навчив. Авжеж мусів він бути вбогим, коли до чужого села прийшов на млинаря в чужому млині. А білий хліб їв! Чи це не диво? Неможливе стало можливим у житті Кредлі й Кредліхи.

Кредля перевернув село, життя — нащепив його. Вбогий млинар Кредля, шваб.

Авжеж не він видумав біле борошно. Та не був мудріший від нашого пересічного ґазди. Алеж він походив з того народу. для котрого порядок — перше. Тай не диво, бо цей нарід учиться вже дві тисячі років, як треба і як можна людині жити на світі. І того навчився, що порядок, старанність, пильність — це для людини перше. Від цього все йде далі, як ріка від джерела. Затямте собі це! Найдете з нього користь у житті — немов дукат на дорозі. Їй Богу!

Як Кредля працював, як любив свою працю, тай як її статочно доконував, я вам цього не годен розповісти в подробицях. Це

треба бачити — хоч раз тільки, і досить, щоби второпати. Око більше бачить, ніж язик може висказати. Опишіть, коли ви годні, синє небо або червону рожу темному з роду-віку. Правда, що годі? Це треба бачити!

Кредля мав дві руки, двоє очей і одну голову, як кожний здоровий млинар. І що робив, робив, як кожний млинар. Бодай так могло здаватися тому, хто не дуже то обачний. Алеж біла, мов сніг, мука говорила, що Кредля інакше робив. Бачили ви такого, котрий танцює наче медвідь, і такого котрий танцює — мовби літав? І один і другий ногами перебирають, та не однаково танцюють. Авжеж люди ще й ходять не однаково. Тай, бачите, в тому головна ріжниця. Під Кредлевою рукою старомодний млин витарахкотів біленьке борошно, як нинішний млин на вальцях вигризе її й викине до мішка. Тільки тягни з нього „рейтеші" (штруділ)!

Знав Кредля своє діло тай — як кажу вам — статочно виконував його. Одначе чисто по руснацьки говорити не навчився. Завсіди можна було пізнати, що він шваб.

Більше вам нічого вже не можу сказати про Кредлю. Неодно я призабув, бо це дуже давно діялось, та оцього я не міг забути й мусів вам розповісти, бо мене клювало в серці. Як коли курятко викльовується з яйця на весні.

Ну, а про Кредліху не скажу вам мабуть ні стільки. Так мені здається, що я її бачив тільки раз у житті. Дійсно мусіло бути більше разів, бож тямлю, що вона мене „Кабриґ" (замість „Ґабрик") кликала тай „похераї" (Bäckerei) мені давала. А за одним разом відки взялась би така її любезність до мене? Та, як кажу, так мені здається, що я її тільки раз бачив.

Поїхав я з батьком до млина молоти — до Кредлі. Я впросився: Тату, і я поїду молоти! — Авжеж усі діти люблять їзду і новість. Сидів я на мішках з пшеницею, наче качан на кукурудзиному бадиллі. Кредліха саме була на подвірі — чи куркам їсти сипала, чи поросятам цього вже не тямлю. Груба, висока швабуля. А говорила по руснацьки — керестурські курки сміялися з того. Всетаки була мудрою й роботящою ґаздинею.

Як тільки ми станули з возом на подвірі, зараз мене по іменні кликала: „Кабриґ! хоти то (до) хата! Хоти! хоти! І взяла мене до комнати. Тай — не повірите? — „похераї" мені давала. Ніде я тоді „похераїв" не їв, тільки у тієї швабки. А яка була комната! Я думав, що я щонайменше в панотця, якщо не в самій церкві. Таке все було блискуче — чисте, гарне, панське. Думав

я, що в якогось маґната — а я був у вбогої млинарки, що прийшла — за хлібом.

Дві постелі вистелені по панськи, накриті панськими капами. Дві блискучі шафи й комода. А на комоді гарно поскладані тарілки, пляшки й чарочки, більші й менші, ріжної форми — як у місті в склепі за вікном, людям на показ. На столі новий цератовий обрус, а довкола стола плетені крісла, наче нові. Кажу вам, усе було чисте, гарне, панське. А це було тоді, коли в Крестурі в першого ґазди в „передній кімнаті“ стояли тільки дві прості лавки поуз мури й простий стіл у куті, де лавки сходились; десь за заялозеною комодою брудна фляха з горівки або з нафти й декілька вищерблених, лиш раз у році — перед „кірбаєм“ — обмиваних, чарочок...

Коли Кредля, людський слуга, вбогий млинар, міг мати в хаті все панське, признаєте, що це міг мати й ліпший керестурський ґазда. Та він не знав, не розумів, тому й не дбав, отже як міг мати? А Кредля мав!

Гей, гей — Цеж не ніщо! Про це можна роздумувати продовж цілого життя. Не знаю, хто як, але я це порозумів щойно тоді, коли розглянувся по світі. Кредля був в убожестві багатий і показав керестурцям: як можна бути в убожестві богатим. А керестурці тоді були в багацтві вбогими. Скількиж то є ще й нині таких всіляких, котрі в багацтві є вбогими. Їх душа вбога, не бачить, не знає, не хоче, не дбає, тай хоч де вона й хоч у чому, вона однаково вбога.

Все людина може, тільки треба вміти й хотіти. А Кредля й Кредліха вміли й хотіли бути багатими, хоч у вбожестві.

Бачили ви коли ті малі курочки? Це нінащо, бо ані їх яйця, ні їх мясо не дають господині користи. Алеж це любо бачити й мати — це багацтво для серця й для очей, хоч і не для уст тай для шлунка.

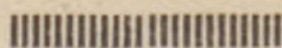
І щож скажете? — перша Кредліха, вбога млинарка, швабка, ховала такі курочки в Керстурі. По ній і прозвали в нас ті курочки — „Кредля“.

Таку гарну памятку полишила Кредліха Керестурови.

Ось це вже й все, що тямлю про Кредлю й Кредліху.

Пізніше я згубив їх з очей, тай не знаю, коли й де померли — бо вже певне не живуть — і де вони похоронені.

Одначе так мені здається, що вони не вмерли, що живуть далі в тих чистих, блискучих чарочках, тарілках, плетених кріслах, у білому борошні, в тих „похиреях“, що завелись у Керестурі, в мому рідному селі, по Кредлі й Кредлісі.

Р. Кедро.

На народні мотиви.

I.

Ой пряду, я пряду
До темної ночі,
Ужеж мені полиняли
Та карії очі.

Летить сокіл, летить
Буйними лугами,
Чи не летить він шукати
Долі за морями.

Ой якби, якби я
Мала тії крила,
Яб з тобою соколоньку
За море летіла.

II.

Сизі орли, сизі орли
Крильми злопотіли,
Ой червоні хоруговки
В полі згомоніли.

Ой то військо, то козацьке
У бій виступає,
Вражим трупом, вражим трупом
Поле застеляє.

Сизі орли, сизі орли,
Ворони чорніші,
Бється військо, бється сміле
Ворогів є більше.

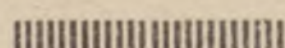
Сизі орли, сизі орли
За море летіли,
А у полі, в чистім полі
Кости забіліли.

III.

Не спинити та бистрого
        Ручаю,
Звідки взявся ти, мій смутку,
        Не знаю.

Ой хилиться над ручаєм
        Вільшина,
Там за горов живе шварна
        Дівчина.

Летить вітер, летить бистрий
        Верхами,
Заростає травов стежка
        Між нами.

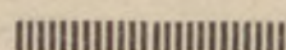
Борис Лисянський.

Я не хочу вічно-соняшної днини,
Я не хочу неба, що не знає хмар;
Я нездібний бути прикладом людини,
Що вважає спокій за найвищий дар.

Тільки в бурі — сила, в блискавках — змагання,
Величінь стихійна — у однім огні,
Лише в буйнім вітрі радість поривання,
І запал натхнення, і екстаз борні.

Хай же хтось незнаний, гніву свого повен,
В лютості здіймає пінні гори хвиль:
Радо їм назустріч я пущу свій човен
У незломній вірі в міць своїх зусиль.

Піді мною — хвилі, наді мною — зорі,
Я іду назустріч ранковій імлі;
Я іду крізь бурю в далечі прозорі,
Де встає вже сонце на моїй землі.

Батьківські заповіти.

(Уривок з „Саги про лицаря Фрідйофа)

В престольній салі Бель король на меч свій стан спирав,
При ньому Торстен, вірний друг, Вікінґів син, стояв, —
Товариш збруї з давних літ.. Йому вже сто минає...
Як голуб сив, а близнь лице, як руна стовп вкриває...

Стояли, ніби на горі святині дві поган,
Що впасти можуть леда день від многих в мурі ран.
Та в мурах тих знайшов би ще премудрих рун чимало,
В склепіннях образів давних багато ще зостало.

Говорить Бель: — „Скінчивсь мій день, йде вечір холодний,
Вже й не смакує мід мені й шолом вже за важкий...
Мій зір для світа суєти почав вже примеркати,
Вальгаль вже ясну бачу я... Прийдеться помирати...

„Моїх синів і свого клич, нехай ідуть сюди,
Їм все при купі бути слід, як ми завжди були.
Ще слід орлятам молодим послухать мого слова,
Нім ще в моїх старих устах застигне людська мова“.

Всі три явилися як-стій, як Бель запорядив.
Найперший в салю старший Гельґ, задуманий вступив;
Він найчастіше пробував у гаю жертв з жерцями,
Тому й тепер він увійшов з кровавими руками.

Русявий Гальфдан надійшов, ще хлопець, вмить за ним,
З обличчям царським справді він, — та трохи замягким.
Неначе забавку він меч завжди носив з собою,
Подібний діві молодій, що одяглася в зброю.

Поважний Фрідйоф Торстенів за ними увійшов,
О голову він вищий був від королят голов;
Стояв між ними обома, як ясне світло днини
Стоїть між ясним сяйвом дня і тьмою хуртовини.

І Бель король промовив так: — „Кінчу свій день, сини!
В братерській згоді жийте все і володійте ви; —
Бо згода міцно все держить, як та залізна споя,
Держить нам міцно гострий спис, — що варт без неї зброя?

„Най вірно сила — міць руки ваш край вам зберіга,
Неначе цвіт цінний, рідкий, най мир в вас процвіта...
Ваш меч не має вас ранить, він тільки вам сторожа,
На щит ваш замком най замкнесь селянська огорожа.

„Нікчемний, знайте, володар все царство ослабить,
Бо без народу що король в палатах сам значить?
Бо чи на дереві такім вся зелень не всихає,
Що струпішіле в пні своїм на камені зростає?

„На чотирьох стовпах сильні держаться небеса, —
Трівка підстава під престіл: закони і права.
Нещастя збори люду там, де все ріша насилля, —
Лиш правда добробут царям і люду приносила!

„В Дізарі, Гельґу, сину мій, там мешкають боги,
А не в скорупах тих марних, неначе слимаки!
Де впаде тільки світло дня, боги там промінь сіють, —
Де людська мрія полине, — і там боги владіють.

„З сокола жертва часто нас і в крові обманить,
Багато й рун святих нераз обман пустий містить, —
Та кожний в серці й на лиці всю правду все находить,
Там книгу рун Одін вложив, що ніколи не зводить!

„Не строгий цар будь, Гельґу мій, а сильний тільки будь,
Ти ж знаєш, що найліпший меч найлекше нам зігнуть...
А добре серце короля, як чаша цвіт вкрашає —
Що ж більше: студінь, чи весна добра нам зготовляє?

„Сильна людина — але щож... Без другів так вона,
Як без кори на спеці пень в пустині загиба...
А з вірним другом чоловік — як дуб буде стояти,
Най бурі виють, все потік коріння ме звогчати.

„На славу предків не вповай, — ти сам собі добудь!
Тоді лиш лук є справді твій, як вмієш натягнуть...
Який хосен буде тобі зі слави, що в могилі?
По морі понесуть струю лиш власні, рідні хвилі...

„Веселість ума, Гальфдане, пристоїть мудрецям, —
Та гратися, як дітям, це не личить королям...
Без хмелю мід нам залюбки не буде смакувати, —
Як зброї стали, так ігрі поваги слід додати.

„Замного мудрости нема і в першого мудрця,
Та все щось знає навіть той, котрий ніщо не зна...
Хоч дурень перший при столі, — дебудь сидіти буде,
Мудрець, — його охотно всі послухать схочуть люди.

„До того дому, сину мій, що друг живе твій в нім,
Най близьким шлях буде тобі, хоч як далеко дім.
Однак до хати ворога далека будь дорога, —
Хоч і під боком є вона, не стукай до порога...

„На друга тайни когобудь не вибирай собі, —
Стоїть отвором дім пустий, а повний в заперті...
Вважай, не треба багатьох! Одного слід дібрати,
Бо вже про що дізнають три, — всі люди будуть знати!

Тепер піднявся Торстен стар і рік королю так:
— „Щоб до Одіна сам ти йшов, не годиться ніяк.
Як спільний спадок, долю нам прийшлося поділяти, —
Гадаю, друже, що разом будемо помирати.

„Неодну правду нашептав до вух мій вік мені,
Її повірю радо я, мій Фрідйофе, й тобі.
Знай, що на гріб лише летять всі птиці Одінові,
Так мудрі речі ти знайдеш лише в старечій мові...

„Шануй найбільше всіх богів, бо горе й щастя чар,
Як сонце ясне й бурі грім, це все небесний дар.
Всю твою тайну знає бог, хоча душа замкнута...
За гріх, що хвилю лиш трівав, літами йде покута!

„Провинуйсь мудрому! Всю власть най має лиш один, —
Очей багато має ніч... Одно лиш має день...
Немає здібний з зависти здібніщого карати: —
Не тільки похви для меча — ще треба й рукояти!

„Велика міць — то божий дар, та без хісна вона, —
Це, сину, добре памятай, — як розуму нема...
За десятьох сильний медвідь одному уступає...
Як зброю щит твій, так закон насильство відвертає.

„Не люблять гордого усі, — боїться ж мало хто, —
Зарозумілість, сину мій, це вже руїн пятно.
Чи ж то один літав до хмар, тепер він низько дуже. .
Бо що погода у сівбі, то вітер в щастю, друже.

„Нім вечір прийде, того дня ще не хвали собі,
Хвали свій мід по випиттю, а раду по ділі..
Ти будькому не віддавай дружбу і віру свою,
Знай, друг дасть знатися в біді, як міць меча у бою...

„Хто раз тобі в життю збрехав, не вір йому ніколи, —
З брудного джерела, це знай, не пють води соколи.
Та слухай старших! Не дивись, що в них охляло тіло, —
З мішка старого пємо всі вино солодке сміло...

„На лід весняний не вповай ні на весну сніжок...
Не вір у хитрий сон змії, ні в присяги жінок...
Кохання в примхах не шукай, там вірности не буде, —
Крутійства й пустоти безмір в ніжній жіночій груди...

„Ти сам умреш і згине так усе, що є твоє, —
Одно я знаю, Фрідйофе, — воно ніяк не вмре:
Це добра слава по вмерлих! Тож зла не слід чинити,
До чесноти завжди змагать і правду все любити...“

Такі науки двох батьків ішли із царських саль,
Про те потім і Скальд співав у пісні Гавамаль.
Бо мудре слово завжди йде із уст до уст людини,
З північних гір воно луна й до нинішної днини.

В сердечній мові не одно сказали ще вони
Про те, як по усіх краях йде слава їх дружби, —
Як приходилось їм обом зазнати щастя й муки,
Тримались дружно все, як дві в привіті братні руки

„Стояли ми завжди оба, разом, плече в плече,
Щитом замклись і нам судьба не шкодила ніде; —
Старі ми вже, навперед вас к'Вальгалі йдем шляхами,
Най дух батьків зійде на вас, най все проводить вами“.

— „Коли ви три будете все одна душа й рука,
Не вздрить наїздників ніде батьківськая земля, —
Бо сила з честю владаря й батьківська його мова,
Це ніби в щиті золотім сталевая окова.

„Дочку мені шануйте ви! Це квітка весняна,
В затишші, як я повелів, так виросла вона.
Глядіть най встоїться вона в негоду-хуртовину,
Ви доглядайте все її, кохану дитину.

„На тебе, Гельґу, передам батьківську всю журбу,
Ти Інґеборґ люби мені, як рідную дочку.
Насилля часто серце рве, та лагідна наука
Всім людям, сину, до чеснот і правости принука.

„Могили дві насипте нам і місце доберіть —
І проти себе нас обох над морем схороніть;
Бо любо слухати душі, як море заговорить,
Як хвиля в скелю ударя, мов мертвим пісню творить...

„Як місяць сяєвом блідим освітить нам гору,
Роса покриє в темну ніч нагробную траву,
Тоді ми, Торстене, оба вставатимем з могили,
Й згадаємо давні літа, що скоро так уплили...

„Вже стелиться далека путь... Пращайте нам, сини!
У край Всевишнього душа бажає відійти, —
Як в тихе море ріки йдуть по бурі і по тучі...
Най щастя зішле вам Один і всі боги могучі!“

(Переклав *Ю. Ш.*)

З творчости молодих.

Калина Дубравська.

Спогад.

Сіре, брудне місто замкнуло мене в своїх мурах і давить... Коле в грудях жовтавим пилом, пече в очах нависаючими димами, що тьмяним серпанком заслонюють небо-сонце, не пускають радісного тепла на камянну землю. Полонить душу низкими, дрібними турботами, дає фалшиві радощі й котиться й шумить по втомленому мізку розбурханим морем ріжнородних звуків.

Жарке, вонюче, літне місто...– Так хочеться чогось свіжого, ясного, чистого, щоб сполокати міський пил з душі, щоб дихнути вільно, щасливо, щоб з усієї груди гукнути радісно по всіх просторах...

Так хочеться покластись в свіже, пахуще сіно й слухати — слухати, як царює тиша!

— Благословенна тиша!

Тиша, що дає силу, що родить нові благородні думки, дає могутні почування й каже людині на мить забути за всю гидку, міську буденність.

...І хочеться найти образ, ядерний, сильний, котрому би можна дати на йменя — Тиша, а котрий казав би про все: Про холодну тишу скристалізованих думок спокійного мізку, про солодку тишу благородного серця, про тишу душі самітника й про добру, як мати, тишу літного полудня в далекій, гірський закутині.

— І виринає спогад недавний, ще теплий тремтить у серці, мов крилатий метелик, що ось, ось зірватися хоче з пахучої цвітки, щоби відлетіти ген... у світ.

Спогад — образ, що йому на йменя можна би дати: Тиша.

Був один із тих пахущих, гірських днів, коли то живиця темних борів скошене сіно дрібних полонин і горді, щасливі цвіти, шлють свої скарби— пахощі жертвенним ладаном у небо.

Чисте, гаряче сонце всміхалося добряче до понурих лісів, жартівливих потоків, приземних бойківських хатинок і дрібної дітвори, що кидала камінцями в воду.

— На краю пригорба, над потоком невеличка церковця й приходство. Довкруги пахне свіжим, вогким ще сіном, і ми зі сестрою з рокішю вдихуємо гірське повітря. Наші ноги втомлені, та ціль дороги вже осягнена і буде можна спочити.

Йдемо саме на приходство, де попереднього дня таборували пластунки й одна з тих загубила шолом. Вона переказувала до нас, щоби її шолом віднайшли і передали їй у Сколє.

Нам трішки ніяково, бо ми з ніким з приходства не знакомі, а ще знаємо, що священиками тут два ченці.

Та набираємо відваги й входимо на невеличку терасу, з неї в сіни — нікого. Зі сіний просто, ліворуч і праворуч, двері й ми вагаємося. Я швидко стукаю ліворуч, відчиняю двері й стаю здивована на порозі просторої кімнати, прибраної прегарними образами Куриласа — Матері Божої і Христа в вишиванках...

Сестра цікаво глядить на великий „Вїзд Хмельницького“ і „Гагілки“...

По середині кімнати стіл увесь закинений часописами й книжками. Попід стіни дві шафи з книжками й поміж ними Розпяття.

Тиша...

Ніхто не сказав ні слова, хоч сказане було все. Й ті довгі, зимові вечері, у котрі дві чорно оділі постаті, по батьківськи вияснюють втомленим бойкам глибокий і незрозумілий їм зміст грубих книг і вузьких часописних шпальт. І ті хвилини любови до рідного краю й народу, в котрі втомлені очі ніжно шукають спочинку на лагіднім обличчю Божої Матері, на гордій гетманській постаті Богдана.

Мить... І я прокинулась зі здивування, зачинила двері зліва й глянула в праві відхилені двері. Маленька, вузка кімнатка, вбоге ліжко, Розпяття над ним, стільчик на воду з вишиваним рушником...

Тиша —

Тиша, що говорить дивними словами, розказує про душу, про серце... про гордість самітної людини, про Велику Побіду...

— В треті, останні двері стукаю несміло й чую тихесеньке: „Прошу“. Двері відчиняються й я бачу перед собою сині, перелякані очі малого хлопчини, котрий у білому, куховарському фартусі з засуканими рукавами, так наче прикип в біля кухні. В одній руці в нього чайник, в другій жмінка чаю — він так і застиг з переляку, чи з дива... Не відзивається ні словом — у тому домі, царство тиші...

Дисонансом зазвучали слова сестри. Вона розпитала про шолом, але його тут не бачили. Хлопчина обіцяв пошукати і прислати нам.—

...Ми вийшли. Перед нами маячів темний, стрункий верх і маленька церковця в підніжжі. Вузька стежинка провадила до дерев'яних східців церковці, а по обох її боках, рівним, мягким покосом встелилося сіно. На краю стежини, німо заслухана в тишу, замаячіла чорна сильветка — чернець.

І ми, мимоволі, тихо, на пальцях подалися до воріт.

Рожа Корипко.

Під легіт вітру.

Вечірний вітер леготом дише,
Пісні співає...
Часом в могилі борців колише,
Часом взиває.

Гей, вам не сором, сини Вкраїни,
Так довго снити?
Вставайте зараз, треба йти з нами,
Сонце ловити!

Як зійде місяць і ніч розпустить
Кремезні крила...
Хтось там говорить, мов раду радить
В сірих могилах.

Хтось там шепоче, оповідає
Про біль — розраду,
То знов співають позамогильну
Всі] серенаду.

І як у вечір сумерк заляже,
То дивні сили
Зараз втвирають по всіх усюдах
Сірі могили.

На поклик сурми, борці скоренько
Мантлі вбирають,
У руки кріси беруть борзенько
У в ліс манжають.

В лісі хорунжий дає накази:
„Того вязнити...
Хто не дає нам ясного Сонця,
В руки зловити!“

Борці послушні своїй Вкраїні
З крісів стріляють,
Як перший півень в селі озветься,
Домів вертають.

І знов в могилу сходять потихо,
Знов сон їх лудить...
Сплять, поки голос сурми грімкої
Їх не розбудить.—

Рожа Коритко.

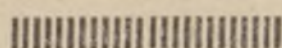
Прощай!

Ні, ні! Прощай! Не верну вже,
До тебе, милий друже,
Хоч у душі щось там рида,
І серце нишком тужить.

Ні! ні! Прощай! Не верну вже
До тебе я ніколи...
Бо той огонь, що так жеврів
Став гаснути поволи...

— — — — — — — —

О, дні мої! Туго моя!
Хоч в серці жаль за вами,
Та що ж робить, коли яри,
І пропасти між нами!

Михайло Островерха.

Андреа Мантенія.

1431—1931.

Як малий Андреа Мантенія пасе вівці у свойому маленькому селі Ізоля ді Картура біля міста Віченца, де він уродився 1431 р. й либонь у дитячій душі й не передчуває, яке почесне місце жде його в мистецтві, тоді в Італії зазнають слави більші малярі: на півночі — Аванца, Альтікієрі, Стефано да Дзевійо, Пізанелльо; на полудні у Фльоренції найбільший — що перший в італійському малярстві надав обєм постаті, перспективу вже з наукового боку, недавно в молодих літах померший — маляр Мазаччіо (1401—1429), Філіппо Ліппі, Паольо Уччелльо, та Донателльо.

В Падові процвітає ще стиль: цвітучий ґотик. Під впливом П. Уччелля й Ф. Ліппі, які з Фльоренції у Падову принесли перше відчуття перспективи й реалізму, твориться школа маляра невеличкої слави Франческа Скварчіоне, який був першим маестром А. Мантенії, що чотирнадцятьлітнім хлопцем приходить у науку до нього. Ф. Скварчіоне бере його за приймака.

Сучасна критика доказує документально, що Фр. Скварчіоне (1397—1472) не був малярем, а кравцем та мережником. Тільки

з року 1429 його звуть малярем, а в 1431 р. отворив він свою робітню. Приймає молодих хлопців до науки малярства, беручи деяких за приймаків. Були це: Марко Дзоппо, Джіованні да Вендрамін, Андреа Мантенія. Але дуже швидко, бо вже по трьох літах свойого побуту в маестра, судовою дорогою А. Мантенія поспекується свойого прибраного батька, що його використовував. „Є документи, які доказують, що Фр. Скварчіоне продавав праці учеників, подаючи їх за свої власні“.

Могутній і рішаючий вплив на А. Мантенія — які на багатьох інших мистців — у розвитку його артистичної індивідуальности в напрямі любови до форм старої, клясичної, плястичної культури мав Донателльо, який у 1443 р. прибув у Падову. Цей вплив заважив на всій творчості його некороткого життя. Правда, й Якобо Белліні — який теж одчув Донателля — мав деякий вплив на А. Мантенія у малому розмірі: жили ж вони не тільки в приязні, а А. Мантенія оженився з його дочкою Ніколізією, яка була сестрою малярів Джентілє та Івана Беллініх.

Маючи 18 літ, А. Мантенія їде до Феррари до пана цього міста Ліонеля Д'Есте, який його завзиває до виконання малярської праці. Тут застає тосканського маляря Пєро делля Франческа, який прислужився багато мистецтву Італії в архітектурі й у перспективі; в палаті названого пана оглядає нові праці маляра Р. Ван дер Вайдена — флямандця.

* * *

Перший твір із його молодих літ — це фрески в каплиці Оветарі в церкві Єремітанів у Падові. Тут він працює в останніх роках XV. віку зі своїм товаришем Нікольо Піццальо. На лівій стіні бачимо його чотири образи, на правій два — мучення апостола Якима й св. Христофора — й у престолі — Успення Богородиці. Й ось тут бачимо, як він інакше від інших у Падові почав розуміти й відчувати малярство. Його постаті вже тут нагадують нам грецьку різьбу. Мадонна — Успення — що взноситься у простори, має уже форми, які своєю гармонійністю ліній, вільністю вичутого руху дають нові зразки, чи то пак нові напрямки мистецтву. Краєвид ширшає, хоч заховує ще ту ж саму марморово-супокійну душу постаті. Архітектура, з усіма її прикрасами, себто фризами, плоскорізьбами, займає мистця так, як і людина. Найважніше: тут він у перше виступає зі своїми вельми по мистецьки виконаними перспективічними скороченнями — lo scorcio — в чім він одинокий у італійському малярстві був незрівняним маестром. (Попередив його в цьому, таки тут

у Падові в каплиці делі Скровені, Джіотто. Але був він тільки попередником. У Фльоренції Мазаччіо поглибив перспективічне скорочення уже науково, але молодим умираючи, не мав і змоги розповсюднити його до такої міри, як це зробив Пєро делля Франческа й А. Мантенія).

В 1459 р. А. Мантенія переходить на двір маркізів Ґонзаґів — тоді був Людовик — до Мантови, де проживає до смерти — 13. IX. 1506 р. І тут на цьому дворі він доходить до великої та заслуженої слави. Звуть його „pittore principe dell'eta nostra". Звідсіль відбуває прогульки над озеро Ґарда, де оглядає, студіює старі руїни, копіює старі памятки.

Те, що осталось по йому в Мантові до сьогодня, це стінопис у „Camera degli Sposi". Малюючи сцени з життя двору Ґонґази, його любов до клясичних форм дещо тратить на силі: він попадає у натуралізм навіть у бридоті, у смішному. Все таки цю свою сувору, назвемо натуралістично - клясичну форму він оживляє ніжною поезією: свої ангелики привдягає у крильця метеликів. Є тут на стелі фресково виконаний отвір — перспективічне скорочення. Це є округла балюстрада, на якій опираючись, глядять у долину людські постаті, пава, вазон цвітів — усе в живій і прецікавій грі перспективічного скорочення. Це був перший цього роду твір у італійському малярстві (який пізніше мав великий вплив на маляря А. Корреджіо, як малював баню у церкві св. Івана в Пармі).

* * *

Найбільша його праця це девять образів „Il trionfo di Cesare" (тепер у королівській палаті в Hampton Court). Цю працю розпочав А. Мантенія біля 1480 р. і покінчив біля 1492 р. в Мантові. В цих образах А. Мантенія є в силі розвитку свойого духа, вільний од усякого портретування „на бажання" — Camera degli Sposi, де він попадав у невмолимий натуралізм, — дав волю свойому творчому полетові. В циклю цих образів бачиться старинний, клясичний світ, за яким так пропадав артист: бачиться усю його величність, багацтво, розкіш, красу, гордість, які так глибоко він переживав. У часі праці над цими образами А. Мантенія мусів був виїхати до Риму на запрошення папи Іннокентія VIII. Там не тільки стрінув інших артистів, але студіює старинні римські монументи. І тому вже в останньому образі бачимо арку Тита.

Ще конечним є згадати про його славний образ „Deposizione" в Музею Брера в Міляно. Цей твір малює А. Мантенія на

склоні свойого віку. І тут на цьому образі невеличкого розміру бачимо лежачого Христа в перспективічному скороченні, що могутніє перед нами в усій природній своїй величі. Мягкість і ніжність колірів не пригноблює нас своєю суворою могутністю.

*
* *

А. Мантенія у клясичній різьбі находить натхнення й для свойого верізму. Находить силу огріти ці різьби своїм потужним творчим духом. У марморі, — образи в одному з віденських музеїв — передаючи його на полотно, він чує пливучу в жилах кров, він бачить рухливі, гнучкі мязи богів та змагунів грецького світу.

„Мантенія найперше шукає могутности постатей, ставить їх у квадратуру з усією акуратністю, ставить їх на їх місце непорушними: на поверхні малюнку вони суперничать із мармором, у свойому обводі вони неначе зазначені острим залізним знаряддям, у рухах ні одного проміння хиткости, ні зворушення“.

А. Мантенія цікавиться будовою людського тіла не поверховно, захоплюючись красою його ліній, а входить у внутрішні тайники його фізичної будови. Як для грецького мистецтва, так і для нього: осередком мистецького життя й його поступу є: чоловік.

„Мантенія, маючи перед собою втілені лінії правдивого — del vero, — горить у самопосвяті над поглибленням свойого суворого сюжету“.

*
* *

Є й у нього де-де згадка візантійства. В образі „Purificazione“ — Galleria degli Uffizi, Firenze — де над капітелем вяжуться луки, є ангелик-херувим візантійського стилю. Але й у Мадонні, що держить на руках Дитину, бачимо легку згадку візантійського стилю, а саме: постава постаті Марії, а й сама постать — висока, струнка і складки одежі. Ця постать огріває теплом пишноту мармору й алябастру святині.

*
* *

Отож ступені творчости А. Мантенії є такі: Каплиця Оветарів у церкі Єремітанів у Падові — перші молодечі пориви вже оперті сильно на любові до клясичної старовини.

Camera degli Sposi у Мантові пізніший твір, натуралізм дещо відразливий; хоч і тут не закидає старинности, якої краса, сила, грація обтяжена натуралізмом.

Вершок розвитку його мистецтва, його скажемо так здорова, черства поезія любови до клясичної старовини: „Il trionfo di Cesare“.

Із цим на старість переходить у мрійливі країни клясичної краси своїми: „Conflitto della Virtu contro il Vizio“ і Il Parnasso“, оба твори в Люврі.

* * *

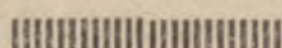
Вплив його школи, що трівав більше, як два покоління, дався відчути в мистецві північної Італії: у Падові — Ансуїно да Форлі, Нікколльо Піццальо, Бернардо да Паренцо, Якобо Монтаніяна. У Венеції: Фрате Антонійо да Негропонте, Бартольомео Віваріні, а також на двох братів Белліниїх, головно на Джіованні Беллінія. Та глядячи на твори А. Мантенії й Дж. Беллінія, бачимо споріднення їх, їх взаїмне себе відчуття. Мантенія свій суворий холод загріває теплом і релігійним містицизмом Івана Беллінія. Белліні ж свою пахучу ґрацію, задуману ніжність та усміх, свій важкий біль злагіднює мармуровим супокоєм і коліром А. Мантенії. Це бачимо в образах Мадонна з Дитиною А. Мантенії й „Pieta“ Д. Беллінія, що находяться напроти себе в музею Польді Пеццолі, Міляно. Дальші міста, що відчули його вплив — це Верона: згадати б хоч Крістофоро Скакко, Нікколльо Солімані, Франч. Беналіо. У Льомбардії були трохи під його впливом: Бернардіно Дзеналє й Бернардіно Бутіноне.

Мав і сина — Франческо Мантенія — який сліпо наслідував свойого батька.

Література:

1) Adolfo Venturi: Storia dell'arte italiana. (La pittura del quattrocentro) Parte III. (Ediz. Ubr. Hoepli, Milano, 1911).
2) Vincenzo Constantini: La pittura lombarda dal XIV—XVI S.
3) Charles Yriarte: Mantegna. (Paris, Y. Rotschild, Editeur, 1901).
4) Giorgio Vasari: Le vite de'piu eccellenti pittori, scultori ed architetti. Tomo III.
5) Carlo D'Arco: Delle arti e degli artefici di Mantova. Vol. I. (Mantova, Tipografia Ditta G. Agazzi, 1857).
6) Alessandro Della Seta: Il nudo nell'arte. (I. Arte antica) (Bestetti e Tumminelli-Milano-Roma, 1930. A. VIII.).

Львів, 23. VI. 1931.

Др. М. Гнатишак.

Сучасне положення европейського театру.

Не маю наміру писати про знану фінансову крізу сучасних театрів; господарську скруту театрального мистецтва обговорю іншим разом. Тепер же обмежуся до зясування мистецької ситуації театру, до обзнайомлення читачів із цими творчими напрямками, які зазначилися в театральному житті послідних десятиліть.

В половині минулого століття находився европейський театр в стадії цілковитого занепаду. Минули славні часи Шекспірівського театру в Англії, минула доба буйного розцвіту псевдоклясичної драми Корнеля і Расіна, минула епоха звучного бель-канта італійської опери — і на театральних помостах усіх культурних країн запанувала порожнеча і нудьга. Головною причиною цього занепаду театрального мистецтва було, поруч загальної тодішньої духової ситуації, поруч зародку атмосфери новочасного матеріялізму, яка не творила доброго ґрунту для розвитку мистецтва, головно розпаношення поодиноких славних театральних артистів-віртуозів, які старалися ставити на другий плян своїх сценічних партнерів та театральну постановку пєси, щоби тим більше видвигнути свою акторську індивідуальність. Плянове і дійсно мистецьке зіграння цілих повновартних театральних ансамблів стало неможливим. Подорожуючі віртуози зі своїми величезними аспіраціями, амбіціями і — успіхами серед товпи, були правдивим „бичем Божим“ для серіозних режісерів і театральних артистів. Такі талановиті, але зіпсовані своїми величезними успіхами люди, як напр. славні виконавці ролі Отелля — Мурин Іра Алрідж і Американець Едвін Бут, а головно такі італійські актори-віртуози, як Густав Модена, Аделяйда Рісторі, Ернест Россі, Томас Сальвіні, або Німці Зайдельман, Деврієнт, Давісон, Дессоар, Газе, Поссарт і інші — стали одиноким осередком усіх театральних інтересів. Мистецтво театрального ансамблю цілковито підупало.

Перший імпульс, що розбудив европейський театр із цього загального занепаду, вийшов із Німеччини — і то не з Берліна або Монахова, лише зі столиці німецької удільної державки — з Майнінгену. Князь цієї державки Юрій II. порішив видвигнути свій придворний театр в Майнінгені з цього мистецького упадку, в якому він находився разом з усіми іншими придворними театрами Німеччини. Перебрав отже особисто в 1870. р. дирекцію свого театру — а що був людиною з театральним талантом і знайшов у своїй жінці, сценічній артистці Елєн Франц, добру помічницю, успів свій театр піднести до такої мистецької висоти, що він став основою дальшого розвитку европейського модерного театру.

Головну увагу звернув Юрій на старанне, відповідне до розвою акції та історично вірне, сценічне вивінування, та на доско-

нале зіграння цілого ансамблю. Не припускав, щоби поодинокі більші таланти закасовували менших, лише кожну, і найменшу ролю точно опрацьовував та повіряв нераз навіть дуже визначним акторам. Зі своїм чудово підготовленим репертуаром, зложеним головно з клясиків (Шекспір, Молієр, Шіллєр) та з новіших авторів до натуралістів Ібзена та Бєрнзона включно, обїздив майнінгенський театр в роках 1874—1890 цілу Европу та всюди залишив нові імпульси, нові ідеї — всюди причинився до повного відродження театрального життя. Безперечно, що гостинні виступи цього театру в Києві та в Одесі мали великий вплив на мистецький провід тодішних українських театрів і що імпульсам майнінгенців наш побутовий театр завдячує теж деяку частину своїх тріюмфів.

Дальшим кроком після доведеної до вершка мистецької репродукції штуки Майнінгенців стало обновлення репертуару, стала модернізація змісту театру. Відповідно до цілої мистецької та літературної ситуації кінця 19-го стол. прийшов на чергу натуралізм.

Після великих починів Бальзака та ґігантичних романових концепцій Еміля Золі, всі сили літературного фронту спрямовано на замаркування тісного звязку мистецтва з буденним життям, разом з усіми його суспільними й соціяльними проблємами, разом з його страхіттями й брудами. Духове наставлення матеріялізму й позитивізму зажадало і від мистецтва великої данини. Також і на театральних дошках запанували неподільно страшні, жахливі, але при цьому все таки нудні будні. Головним поборником натуралізму на театральному ґрунті став, після париських експериментів Антуана в його Вільному Театрі, Отто Брам, який умів довести штуку театральної постави натуралістичних драм до вершка досконалости. Впродовж десяти літ виставив він у свойому „Німецькому театрі“ в Берліні 10 творів Ібзена, 12 Гауптманових драм, не числячи инших натуралістичних авторів. Новий зміст натуралістичного мистецтва повів за собою неминуче також нове сценічне оформлення. На місце барвистої пестроти й ріжноманітности сценічного образу та костюмової виправи клясичних і історичних драм в Майнінгенському театрі — приходить сіра, одноманітна інсценізація життєвих буднів. Майже одиноким сценічним образом натуралістичних драм стає кімната, уладжена вповні вірно, як у дійсному житті, вивінувана усіми реквізитами до найменших подробиць. Відповідно до настрою поодиноких дій, заходить у цій кімнаті хиба зміна кольорів, умебльовання, загального, настроєвого моменту.

З початком 20-го стол. виступає проти сірої буденщини натуралістичних сценічних постав радикальна реакція у формі театрального новоромантизму. Імпульс знова виходить з Франції — з літературно-мистецьких театриків та з париського театру L'Oeuvre, під проводом Lugné-Poe. На широку скалю опрацював та по цілому світі розповсюднив новоромантизм знаний режісер і директор театрів Макс Райнгарт.

Він почав свою карієру на берлінському театральному ґрунті, в добі найбільшого розцвіту натуралізму, як молодий актор в трупі Брама. З кінцем минулого століття він став співдиректором заснованої Д-ром М. Цікелем „Сецесійної сцени", яка поклала собі за завдання увільнити театр з оков нудного, натуралістичного шаблъону та знова дати місце барвистій фантазії на сценічному помості. На мистецькому турне цієї „Сецесійної сцени" дав Райнгарт у Відні першу свою інсценізацію — Ібзенової „Комедії кохання".

Новий театральний напрямок мав серед публики досить великі успіхи, і Райнгарт пірвав у 1901 р. звязки з Брамовим натуралістичним театром та почав самостійну мистецьку працю. Спершу заложив він літературний кабарет „Згук і дим", в якому виставляв, при помочі визначних артистів, одноактівки Стріндберга і інших модерних авторів у новому стилю. В 1902 р. перемінив Райнгарт свій кабарет на „Малий театр" і почав уже виставляти такі новаторські й незвичайно успішні речі, як Ведекінда „Дух землі", Ґоркого „На дні" і ін. Успіхи мав Райнгарт незвичайно великі, так що вже в слідуючому році зміг перебрати теж берлінський „Новий театр" та інсценізував тут перший типово-новоромантичний сценічний твір: Метерлінка „Пеляс і Мелісанда"- Далі пішли Гофмансталя „Елєктра", Ведекінда „Таке то життя" і б. ін. Однак першим велеканським успіхом Райнгарта-режісера, який придбав йому світову славу, було виставлення Шекспірового „Сну літньої ночі" в 1904 р. Від того моменту слава і успіхи Райнгарта почали безупину зростати. В цілому ряді своїх театрів у Берліні, Монахові, Відні та Зальцбурґу проводить Райнгарт нове своє мистецтво повної перепиху, барвистої сценічної обстановки та ніжних настроїв. Охопив своїм специфічно театральним талантом всі ділянки сценічного мистецтва від камеральної сценки до масових постав у цирках включно, всі відтинки репертуару від античної клясики до наймодерніших авторів — і всюди розсипав свою барвисту, повну ефектів зорову й слухову фантазію.

Прийшла світова війна — а з нею новий зрив у всіх ділянках мистецького життя: радикальне бурення старих цінностей, повне зірвання з мистецькими традиціями натуралізму та найблищої його консеквенції: новоромантизму. Звернено бачну увагу на чисто духову сторінку драматичного твору, відкинено сценічний перепих і ансамблеву зіграність театру передвоєнного, до голосу прийшов знова актор-декляматор, в новому, цілком відмінному середовищі. Повстав експресіоністичний театр. Зміна тикалася в першу чергу сцени. Відкинено декорації як елємент, що забавляє око та відвертає увагу від актора.

Берлінський експресіоністичний театрик „Трибуна" пробував навіть спершу давати реалізації драматичних творів взагалі без сцени, на концертовому подіюмі — але цей експеримент не мав успіху і експресіоністи задоволилися в ділянці сценічного образу широким використанням теорії англійського театрального рефор-

матора G. Craig-a, першого теоретика „ідеальної режісури", який хоче дати на сцені не наслідувану, лише свобідно стилізовану природу. Оцей талановитий новатор відкинув цілковито у своїх теоретичних писаннях ще на самому початку нашого століття поняття театральної „декорації", як засобу до збудження ілюзії дійсности та витворив теоретичні закони цілком безбарвної, немальованої, виключно архітектонічної сцени, зложеної з котар, сходів, тяжких квадрів, по яких перебігають комбіновані снопи рефлєкторового світла.

У таке середовище поставили експресіоністи своїх акторів — патетичних декляматорів модерного типу, таких як напр. Фріц Кортнер, і при помочі ефектовних, голосних та крикливих режісерських помислів реалізували не лише модерні, експресіоністичні драми й комедії Кайзера, Штернгайма й інших нових авторів, але й клясичні архитвори драматичної літератури від Еврипіда до Гетого, Шіллєра й Кляйста включно. Експресіоністичні режісери, зпоміж яких силою свойого мистецького таланту визначився головно їхній провідник, інтендант берлінського державного драматичного театру Єснер — і молодий режісер Фелінг, внесли таким чином поважні мистецькі цінності у розвиток сучасного театру.

Окрема ґрупа театральних новаторів під проводом Піскатора розбудувала перебрану головним чином з радянщини (Маєргольд) технічно-конструктивістичну сцену та почала аплікувати на неї натуралістичні засоби представлення і кінову техніку. В загальному витворився з цього галасливий, на зовнішні ефекти наставлений театр нової доби, — театр, який, поруч небагатьох вартісних з погляду мистецької еволюції елєментів, виказує дуже великий процент порожної погоні за зовнішнім ефектом і нездорової тенденційности.

Експресіоністичні та конструктивістичні експерименти скоро всім надоїли. І знову поволі починає собі торувати шлях солідна, реалістична театральна штука, заступлена головно постановками деяких драм про світову війну, з одного боку, — а патетичний ідеалістичний театр рецитаційно-танковий з другого. Коли відродження здорового реалізму на сцені щойно недавно почалося і мусить завзято боротися ще й досі з усякими гіпермодерними вибриками, то рецитаційно-танковий театр, який розвивається осторонь від галасливого мистецького життя великих міст, в південно-німецькій провінції, навязує до світлих традицій танку Лябана та Далькроза та до способу виконання античних трагедій — і витворює під проводом теоретиків Бранденбурга і Тальгофа ще мало популярні, але дійсно нові й повновартні під мистецьким оглядом форми сценічної реалізації.

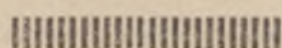
В загальному отже пробігає в сучасному театральному житті паралєльно декілька дуже відмінних та дуже нерівних що до свойого віку мистецьких напрямків. Офіціяльні, державні та міські театри, які мають репрезентаційні завдання й літературні амбіції, залишилися на розвоєвому щаблі поміркованого натуралізму, а то

й протоптують у своїх постановках клясичних драм ще й далі стежечку, прокопану майнінґенським ансамблем. Ця ґрупа театрів мертва, вона не має найменшого звязку з сучасним розвитком сценічного мистецтва та залишається живим анахронізмом. Далі йде Райнгартівська новоромантична еклєктика, на якій взорується доволі багато великих і малих театрів усего світу, які розраховують не так на чисто мистецькі цінності, як на касові успіхи серед найширших мас.

Революційний фермент театрального мистецтва післявоєнної доби — експресіонізм — доживає вже свій недовгий, але гучний та імпульсивний вік. Він сповнив своє завдання деструктивного, пробоєвого авангарду — і йому на зміну йдуть вже дійсно творчі напрямки: ренесанс нового, перетопленого в горнилі модерної духовости, реалізму — і патетичний театр танково-рецитаційний — театр традицій Софокля і Еврипіда.

Отже як бачимо, не бракує сучасному европейському театрові мистецьких імпульсів, не бракує йому талантів і життєздатности. Однак мимо того сучасний театр хворий. І то не лише на матеріяльну крізу, але й на мистецьку блідницю. Головною причиною цієї другої його хвороби не є, як вже сказано, недостачі сценічного оформлення, лише далеко глибша болячка: брак модерного, дійсно вартісного в літературному огляді репертуару. Бож жити виключно клясиками модерному театрові годі, а вся нова драматична продукція, не дивлячись на її технічну рафінованість, незвичайно вбога й одноманітна. Вона складається у великій більшості з порожних, позбавлених всякого глибшого змісту та наставлених виключно на зовнішні ефекти водевілів та детективок, або, що гірше, з насичених нездоровою атмосферою повної аморальности, а то й хорobливої перверзії або цинічної фрівольности драматичних творів. Безморальність, або й жахлива неморальність модерної драми — це причина її ідейного й мистецького занепаду. А без трівкого морального стрижня, який повинен дати здоровий репертуар, не може театр стати здоровим і позитивним явищем культурного життя.

В післявоєнній добі, пересиченій всякими технічними штучками та видумками на сцені, потрібно обновленого, але солідного, на традиціях збудованого, але до нового часу приміненого театру. Мистецьку крізу цьогочасного театру може радикально вилічити не технічне і не режісерське новаторство, а створення цінного, солідного репертуару.

В. Л.

Чому та як повстає мова й діялекти.

Як при обсервації всякого явища ставимо собі питання, як воно відбувається та які є його причини, так і при дослідженню мови застановляємось, як повстають мови і звідки беруться ріж-

ниці мови одного народу. Звісна річ, що праматірю майже всіх европейських мов є праіндоевропейська або аріоевропейська(ае) мова. З неї повстали племінні мови, а опісля етнічні. Підставою їх розвитку є поділ ае. ґрупи на племена (як нпр. словянське, ґерманське, романське і ін.) та народи (словяни, українці, поляки, москалі, білорусини, чехи, серби). Мова є свідком повстання племен і народів, а тимсамим служить до ствердження ріжних історичних фактів та усталювання хронольоґії. — Звичайно досліди мови задоволяються ствердженням цего факту, для них є головно важне, які є фази розвитку мови. Але цікавішим буде, якими саме шляхами йде цей процес і які його причини. Треба отже розглядати розвиток прамови в племінні й етнічні ґрупи та зміни в обсягу однієї етнічної ґрупи.

Оба явища мають дещо спільні підстави. Саме на зріжничкування племінних етнічних ґруп вплинув факт, що ае. вітка в міру того, як зачала розростатись, мусіла занимати більше простору, шукати нових, прихожих до життя осель. Отже зміна географічного положення, а тим самим підсоння, клімат, живність, флюктуація й переселення мас спричинили повстання племен. Вони почали щораз більше відмежовуватись, спільні признаки матеріяльного й духового життя, а тимсамим і мови стали загибати так, що згодом повстали між поодинокими племенами великі ріжниці в кожній ділянці їхнього життя. Подібний процес повстає при розпаді одного племени на етнічні ґрупи народности. І тут повстають питомі признаки кожнього народу, що відріжняють його від другого, але дещо лагідніші так, що легче розмовитися нпр. українцеві з сербом, або німцеві з англійцем, ніж українцеві з анґлійцем.

Одначе не можна пристати на тім, що народи й мови повстають дорогою розгалуження раси на племена, а тих на народи. Нині вже впала Шляйхерова теорія повстання мов гейби галузей з одного пня, а принялася теорія хвильового повстання етнічних мов.Бо так племена, як народи не відграничувалися від себе після розділу, а сусідуючи заєдно перемінювались, через що етнічна й мовна флюктуація не уставала. Це спричинило, що нпр. угорська мова носить сліди української мови і навідворот. Также виказують досліди, що мова вимираючої нині лехіцької горстки полабян має багато спільноти, головно у словотворенні, зі словацькою мовою, а навіть з південно-словянськими мовами, головно Хорватів[1]).

Це свідчить, що був час, коли ці народи довше мусіли жити біля себе, у взаємовідносинах. А прецінь ще й до нині історики не дошукалися слідів цего факту. Мова є в цім випадку першим історичним документом.

І таким розвитком не задоволяється мова. Коли приглянемося мові одного народу, побачимо, що й вона, хочби неве-

---

[1]) Цього явища не прослідженo ще докладно. На сліди близьких споріднень цих двох мов вказує полабський етимольоґічний словник, який укладає проф. Т. Лєр. — Сплавінський (тепер у Кракові) з своїми учнями.

ликого народу не є суцільна, а творить ґрупи, які ріжняться певними розкішними, або менше виразними прикметами. В її обсягу повстають діялєкти й говірки[1]). Кромі цего літературна мова даного народу ріжниться не тільки від діялєктів, мови простолюддя, але й від щоденної мови інтелігенції; вона звичайно дещо інакше говорить ніж пише. Причиною цього явища є також всі попередньо вичислені факти, як геогр. положення, флюктуація й і. До них долучаються ще й нові, які є питомі й попереднім явищам, лише там не проявляються так різко, як в обсягу одної етнічної маси й її мови.

Возьмім під увагу українську мову. Крім того, що літературна мова ріжниться від мови інтелігенції, українська мова ділиться на ряд говорів, які збираються у дві засадничі групи і північно західно і південно східню[2]). Зновуж і ці дві ґрупи розпадаються на багато менших, виразно відріжнених від себе говорів. Територію східньої Европи, яку замешкують нині три народи: український, російський і білоруський, в добу їх повставання заселювали східно-словянські племена, руські. Хоча з початку живуть вони одноцілою масою, обєднаною спільними етнічними признаками й мовою, скоро повстає межи ними розмежування завдяки розподілу їх на племена і сусідних взаємовідносин. Таким способом у XII-XIII ст. повстають уже три великі народності, а побіч Києва, матери всіх руських городів, приходить до значіння і противажиться Москва. Вона обєднує племена вятичів, словінів і кривичів, які перемішувались із фінськими зі сходу, а західнословянськими т. зв. ляськими племенами з заходу і витворили зовсім окрему ґрупу московську[3]).

Вони творили з початку дві групи: північну і південну, які обєднались. Зі змішання деяких південних та західних повстають білоруси. Зновуж на південь від цих двох мас в области рік середущого й долішнього Дніпра, Дністра і Припяті живуть племена: тиверці над Чорним Морем, уличі над Дніпром і Бугом, далі на північ від них поляни над Росю і в околицях Сули Псьола й Ворскли, волиняни, звані раніш дулібами, на північний захід від полян, деревляни в басейнах лівих допливів Припяти та на північ від деревлян сіверяни по лівому березі Дніпра, над десною та над Сеймом[4]). Простір, який замешкували українські племена, не є під оглядом географічним одноманітний. Гори, долини й рів-

---

[1]) Подібне відношення є межи т. зв. праіндоевропейською мовою й староіндійською та праславянською й староцерковною. І староіндійська і староцерковна є лише діялєктами тих мовних коплєксів.

[2]) Гл. Іван Зілинський: Проба упорядкованя українських говорів. Львів 1914. (відбитка з „Привіту Іванови Франкови“). стор. 362 ст. Відмінно ділить говори на північні і південні, згл. південно західні Всеволод Ганцов у своїй „Діялектологічній класифікації українських говорів“. Записки істор.-фін. відділу В У.Л.Н. кн. IV (1924) стр. 80-144.

[3]) Шахматов-Кримський: Нариси з історії укр. мови. Київ. 1924. р стор. 25 ст.

[4]) Ів. стор. 27 ss

нини, ліси — безлісся, ріки — суходіл, земні продукти, місто — село спричинили ріжноманітність території і вплинули на повстання фізичних і духових ріжниць межи поодинокими україн. племенами. Вправді немов центральне положення полян при шляху „з Варяг у Греки“ уповажнило їх до створення культурного осередку з Києвом, матірю укр. городів. Тут повстає культурний і літературний центр, повстає теж т. зв. книжна мова. — Це мова духової аристократії. Але племена живуть окремішньою культурою й окремішньою мовою. Саме географічне положення та повище згадані чинники обусловлюють цей факт. Їх попирають опісля ще й історичні факти. Коли в XII-XIII ст. підупадає значіння Києва, на заході повстає новий укр. центр-Галич, який рівнобіжно з Києвом надає напрям культурному розвиткові укр. народу. Через те повстаювь дві культури, два світогляди: східна наддніпрянська та західна наддністрянська з двома релігійними світами, візантійським і західним. Обі частини укр. народу підпадають під впливи сусідних москалів та поляків: З одної сторони повстає культурна боротьба з тими сусідними, а з другої сторони приймаються їх впливи. Це відбивається теж і в мові. Пізнати це головно в північних укр. говорах та західних.

Одначе ці саме говори мають найбільше питомих признак укр. мові, саме архаїзмів. Вони відзеркалюють виразно процес повстання укр. народньої мови, незалежної від книжньої, який трівав приблизно від XII ст. до кінця XVIII ц. є виступлення Котляревського. На протязі цих століть боронились дві мовні течії: літературно-книжна та народня-людова, поки не побідила друга і один із діялектів зробила підставою живої укр. народньої мови, впровадженої до літератури Котляревським. На цім не перестала мова. Вона розвивається дальше і підлягає впливам людової мови-діялєктів. Без взаємин з говорами літературна мова ставалась би що раз консервативнішою, заскорузлою і згодом зовсім мертвою так, як нині клясичні мови латинська і грецька є для нас мертві.

Питання, чому існує окрема людова мова, поділена на говори, й чому не піддається впливам літературної, має узасаднення в тім що говори опираються на повище згаданих факторах, які витискають виразніше пятно на мові простолюддя, звязаного більш з природним розвоєм людини, ніж інтелігенції, більше штучної з виробленою культурою. Існування племен з дещо окремішньою культурою і світоглядом, витвореними головно ґеографічним положенням, находить найбільше попертя в мові. Вона обєднує ці племена в говори. Треба теж взяти під увагу, що говори, які граничать з іншими народами, мають найбільше впливів цих народів, а рівночасно заховують багато архаїзмів. Перше явище зовсім зрозуміле. Мова як найвиразніший прояв життя людини, не може бути нечулою на взаємини з сусідами[2]).

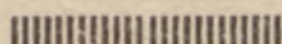
[2]) Цей факт відбився теж виразно і на книжній мові XV-XVIII. ст., в якій стрічається масу впливів польської мови. Также і ця мова має багато впливів української ще й до нині. Гл. про це розвідку проф. Лєра-Сплавінського: Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej. Львів 1927.

Друге явище є цікавіше. Чому якраз окрайні діялєкти заховують найбільше архаїзмів? Відповідь представляється приблизно так: Возьмім вперід західні граничні говори. Гуцульщина положена в горах, недоступна й нечутка на життя долів, на лоні чудової природи створила свою питоменну культуру. Є теж здогади, що гуцули це не чисте українське племя. Можна лише ствердити, що коли цей здогад неймовірний, то мова, яка відзеркалює культуру гуцула, виказує впливи румунські й мадярські. Вони дістались до гуцульського говору ще в давнину, коли флюктуація і взаємини цих етнічних мас були більше оживлені. Замилування Гуцула до своєї культури казало йому бути консерватистом. Через те найхарактеристичнішими архаїзмами цього говору є заховання перехідного монофтонґу, що повстав із дифтонґу в замкненому складі, заховання початкового і в т. зв. сонантичній ґрупі. Нпр.1)—о— в замкненому складі дорогою здовження перейшло в двозвук, а опісля в однозвук в постаті —і—; в гуцульськім говорі замість цего і є звук, що представляє попередню фазу — и (староцерк.: попъ — поп—пуоп — літер. піп, а гуцульське пип; возъ — воз, вуоз — виз; порогъ — порог — поруог — пориг). Давний сонант на початку слова хрещений (сцерк. крщенъ) в гуцульськім говорі звучить прщений.

Лемківський говір менше заховує архаїзмів таких як кирвавий, диржати, замість крівавий, дріжати, або давнє ы з задньоязиковою вимовою нпр.быкы,кыдати, та своєрідне лем(= бо, лише.) Натомість має більше впливів польський, а саме наголос на другому складі від кінця, рефлєкси носівок як гамба (= губа), голомб (голуб). Зноваж чернигівські і поліські говори, що відзеркалюють окремішню мову своїх племінних прототипів, віддалені від впливів осередку укр. мови (літературної і людової) доховали до нині двозвуки в місці о в замкненому складі. Отже заховують ще старший стан від гуцульського, нпр. куонь, куинь (кінь); вуоз, вуиз, вуез (віз); дуом, дуим (дім).

Бачимо отже, що відмінний дещо характер граничних говорів від прочих великої етнічної території лежить не тільки в підставі повстання українського народу з ряду племен, але також і в факті відграничення цих говорів від впливів осередніх мас.

Всі розважування провадять до висновку, що мова, яка є відбиттям життя й культури даного народу, розвивається під впливом тих фактів, що спричиняють повстання народів, а дальше під впливом безустанної культурної флюктуації серед одного народу. Доказом цього є, що даний нарід не посідає суцільної літературної мови, але ряд говорів, а навіть серед тих говорів, кожне майже село має свої питомі мовні признаки.

Д-р Никита Думка.

Чи знали що в старині про дніпрові пороги?

Одним із многих, а нерозвязаних питань, що відносяться до опису Скитії, себто південних земель України, поданого нам Геродотом, є справа дніпрових порогів. До нині іще значна скількість вчених переконана, що старинні цілковито про них нічого не знали.[1]) Правда, докладний опис дніпрових порогів подає щойно дуже пізно, бо десь коло половини X ст. по Хр. византійський цісар Константин Порфірогенет,[2]) та ми переконані, що і старинні автори мали відомості про них, хоч може не так докладні, якби цього треба було сподіватися. А що Геродот є для нас в цій справі найстаршим і найповнішим джерелом, а при описі південно-українських земель є, поза Клявдієм Птолємеєм (II в. по Хр.), майже одиноким зі старинних письменників, для-того мусимо йому в нашій справі дещо блище приглянутись. Що знову самі грецькі купці чорноморських кольоній докладно знали про дніпрові пороги, об цім навіть не сумніваємося.

Загал вчених в переконанню, що старинні, як купці так також і письменники, нічого не знали про дніпрові пороги, опирається головно на клясичнім просто описі Бористена — Дніпра, поданім Геродотом,[3]) який нічим не ріжниться від описів з XVI. чи XVII. століть з часів козацької доби. Геродот описуючи його докладно, ані слівцем не натякає про самі пороги. Це тим більше нас дивує, що вже в нього славився Дніпро чудовими пасовиськами, багацтвом риби, яку солено при гирлі, чи знова чистою і дуже доброю до пиття водою, або що над його берегами родилось якнайкраще збіжжа; словом — Дніпро у Геродота такий самий, який його знаємо з української історії.

Щоби вирішити нашу справу, мусимо перш за все так себе поспитати: як далеко в дійсності Греки заходили в землі Скитії? Чи Геродот не знає якоїсь точки, де би задержувалася грецька плавба на Дніпрі? Аналіза відповідних місць може дати відповідь на поставлене питання.

---

[1]) Хоч би Браунъ Ѳ.: Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній (Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Т. LXIV, Санктпетербургъ 1899), стр. 228.

[2]) De administrando imperio 9.

[3]) Herodoti Historiae IV, 53. (edid. Didot).

В IV, 19 свойого опису, Геродот посуваючись в гору лівим берегом Дніпра землями Скитів-кочовиків (Σκύθαι νομάδες), говорить, що вони „заселюють землю, яка простягається на 14 днів дороги в східнім напрямі аж до ріки Ґеррос“.[1])

В IV, 53 при описі самого Дніпра пише Геродот так: „Знаною є річчю, що Бористен пливе від сторони північного вітру (з півночі) аж до землі Ґеррос, а ця дорога виносить 40 днів плавби“.[2])

Знову ж в IV, 56 виразно зазначує, що „Ґеррос, сема ріка (Скитії) відділилась від Бористена в цій частині землі, до котрої мається відомості про Бористен“.[3])

З цих кількох лише місць видимо, що Геродот завжди при подаванню якоїсь черти Дніпра-Бористена задержується при одній, чи може радше, як дальше побачимо, при двох точках; ними є від півдня ріка Ґеррос, а від півночі земля Ґеррос.

Коли приглянутись докладно карті України, всьо здається промовляє за тим, що ріка Ґеррос, це нинішня річка Конка, яка пливе біля „Великого Лугу“, де якраз кінчаються дніпрові пороги, а країна Ґеррос, це буде сам „Великий Луг“ з землями понад порогами аж до Самари. Так отже, чи з півдня, чи з півночі Геродот посуваючись по Дніпрі, задержується якраз коло території його порогів. З цього виходить, що мусіли бути якісь більші перешкоди, що не позволяли суднам плисти по Дніпрі. Цією перешкодою могли бути хіба — пороги.

Що так справді воно було, на це маємо іще один доказ, який може й найбільше промовляє за тим, що Геродот мав вістки про пороги, хотяй, що правда, неясні, чи може неясно виразився.

Оповідаючи в IV, 71 про похорони скитійських царів, пише наш автор ось так: „царські гроби знаходяться в країні поміж ріками Геррами в тім місці, до котрого Бористен є догідним до плавби“ (Ταφαὶ δὲ τῶν βασιλέων ἐν Γέρροισί εἰσι, ἐς ὅ ὁ Βορυσθένης ἐστὶ προσπλωτός). Чи в цім реченню, а головно в висказі προσπλωτός не маємо просто вістки про дніпрові пороги, хоч про них самих

---

[1]) Οἱ δὲ νομάδες (Σκύθαι) οὗτοι τὸ πρὸς, τὴν ἠῶ ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται χώρην κατατείνουσαν ἐπὶ ποταμὸν Γέρρον.

[2]) Μέχρι μέν νυν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσεράκοντα ἡμερέων πλόος ἐστί, γινώσκεται (ὁ Βορυσθένης), ῥέων ἀπὸ βορέω ἀνέμου.

[3]) Ἕβδομας δὲ Γέρρος ποταμὸς ἀπέσχισται μέν ἀπὸ τοῦ Βορυσθένεος κατὰ τοῦτο τῆς χώρης ἐς ὃ γινώσκεται ὁ Βορυσθένης.

нема згадки? Коли приймемо, що країна між ріками Геррами, бо так думаємо треба би було перевести ἐν Γέρροισι для Конки на південнім кінці порогів і Самари на північнім,[1]) лежала, як то ми вже передше зазначили, на території дніпрових порогів, де ще сьогодня маємо немало скитійських могил, то мусимо ствердити, що вже Геродот мав відомості про пороги.

На уровені відомостей Геродота стояла ціла старинність чечез довгі століття. Так званий Скимн Хіоський, автор правдоподібно з II в. до Хр., згадуючи про Дніпро, нічого не говорить про пороги.[2]) Не згадує про них також і Страбон; зрештою він має докладніші відомості про Крим і про побережжа Азівського моря. Про пороги мовчить також і Пліній Старший. Одинокий автор по Геродоті Клявдій Птолємей (II в. по Хр.), що дав нам великий, ґеографічний образ українських земель, при описі Дніпра ані словечком не згадує про пороги. Та у нього це нічого дивного, бо його опис не є твором літературним, але чисто математично-астрономічним, де оперується тільки голими назвами і числами. Можемо однак здогадуватись, що і Птолємей мусів щось знати про цей так цікавий твір природи, бо просто немислимим було знати досить значну скількість торговельних факторій над Дніпром, а нічого не знати про пороги, про котрі купці і ріжні подорожники напевно в своїх описах чи записках згадували. Томуто дехто зовсім справедливо запитується,[3]) чи в Птолємеєвих горах Амадока,[4]) не належало би догадуватись дніпрових порогів. Думаємо, що пізніші грецькі письменники по Геродоті, які спеціяльно описували українські землі — а таких не бракувало — про пороги згадували або навіть їх докладно описували; та на жаль їх твори пропали. Мусимо добувати зерно правди з цього, що нам залишилось. Щойно у Аммііяна Марцеліна, автора з другої половини IV ст. по Хр. маємо деякі натяки, з яких виходить, що він знав про дніпрові пороги.[5])

Де шукати причини, що старинні так мало заховали нам вісток про дніпрові пороги?

---

[1]) Пор. Vasmer Max, Die Iranier in Südrussland, Leipzig 1923, ст. 69.

[2]) Geographi Graeci minores, ed. C. Müller, Parisiis (Didot) 1882, Vol. I, p. 230 v. 817 sqq.

[3]) Так приміром Кулаковський Ю., Карта Европейской Сарматіи по Птолемею, Київ 1899, ст. 20. Пор. Зап. Наук. Тов. Шевч. XXXVIII (1902), ст. 2.

[4]) Claudii Ptolemaei Geographia, Vol. I. ed. C. Müller, Parisiis (Didot), 1883. III, V, 5.

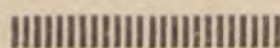
[5]) Ammiani Marcellini Res gestae, edid. C. U. Clark, Berolini 1910, Vol. I, lib. XXII 8, 40: dein Borysthenes a montibus oriens Neruiorum, primigeniis ſontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari praeruptis uerticibns intimatur, cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est ciuitas.

Можливими є тут два пояснення.

Перша причина, це, так би сказати, ґеографічна. В старині був Дніпро далеко богатшим в води, бо було значно більше лісів, де задержувалася в великих скількостях вохкість, що збогачувала допливи і підносила стан води в головнім руслі. Завдяки цьому були пороги значно доступнішими і краще можна було їх перепливати, не так, як це знаємо вже з історії українських земель. А що купці досить рідко в ці сторони заходили, томуто про пороги ходили тільки неясні чутки.

Друга причина вже складніша і вяжеться тісно з торговельними шляхами, що виходили з чорноморських грецьких кольоній, головно з Ольбії й ішли вздовж рік в глубину українських земель.

Дністер, Бог, Дніпро були головними артеріями, куди посувались купецькі каравани. Вздовж тих рік провадила дорога в гору аж близько джерел рік, що пливуть до Балтійського моря. Найбільше значіння мав дніпровий водний шлях, що лучив Скандинавію з Царгородом. Та не вздовж цілого Дніпра йшов він з півдня на північ. Дніпро робить в своїм середнім і долішнім бігу великий закрут на південний схід, а щойно опісля на південний захід і лиманом вливається в Чорне море. Цей закрут значно продовжував купцям дорогу і тому його переважно виминали. Шлях провадив прямо на північ Богом і Інгулцем в околиці Києва. А що по середині дніпрового коліна маємо якраз пороги, зрозуміємо добре чому то про них так мало маємо вісток зі старини. Рівночасно треба зазначити, що скити і народи від них на північ, що мешкали над Дніпром також самі провадили торговлю з Греками. Тільки, що ця торговля здається відбувалася в цей спосіб, що не всі грецькі купці заходили аж до скитійських земель і дальше, а навпаки, не мало цих „варварських" купців приїздило зі своїм товаром до осібних базарів, що лежали на границі територій, приналежних до кольоній, або навіть просто загощували до самих чорноморських городів. Длятого зрозуміло, що Греки довгі століття не знали докладно про пороги; так принаймні можна говорити на підставі захованих джерел; бо пороги не лежали по дорозі. Чорноморські Греки напевно знали про них далеко більше. Пороги набирають значіння щойно на світанку української держави.

о. Т. Жевуський.

Начерк відродження католицької думки у світовій літературі.

(Продовження)

Щоби оцінити його творчість, треба глибоко заглянути в його душу. Син маломіщанського урядника, вольтерянина, він з малих літ почувся опанованим великими бажаннями, що не могли зміститися в тісних рамках його середовища. Перейшов він релігійну кризу в молодім віці, а опісля вже завжди, не без впливу молитов побожної матері, зістав вірний христовій вірі. Але та віра не була у нього ні чимось додатковим, що знаходило би практичне примінення тільки від часу до часу, ані якимось зовнішнім реґулятом морального життя. Вона була передовсім ласкою, превеликою Божою благодатю, що пристрасно просякнула його душу до найтайніших глибин і сталася живим кормом так для розуму, як для серця і волі. Під тим оглядом слушно можна порівняти Блюа з первісними християнами, які так наглядно признавали на собі ділання Божої ініціятиви. Подібно також, як великий Паскаль, Блюа особисто живе з Христом, який є для нього самого дійсністю дійсности.

Тому Церква не є для нього лиш якоюсь орґанізацією, але дійсним Тілом Христовим, а всі події світу мірою кроків, якими Христос перебігає простори часу, щоби здійснити спасення людства. Блюа шукає корму в св. Письмі, Блюа причащається щоденно, Блюа студіює всі релігійні питання в своїх жерелах, а до того великий мистець слова і уяви, передає нам своє життя в так, кріпкій формі, що для деяких є майже загадкою. Божо-людський реалізм Блюа, той реалізм, котрий дуже отвертими очима глядить на все тому, що у всім на світі бачить укриту азбуку неписаної мови мудрости і хоче добачити у всьому то послідне значіння, якого шукає, але котрий рівночасно розуміє, що правдивий реалізм звертається до найвищої дійсности, до самої дійсности, якою є Бог.

Тому Блюа говорить про Божі речі, про духові справи так наглядно, наче би їх держав в руках. Той реалізм, висловлений з першорядним артизмом, робить з Блюа якесь великанське явище, що живе в недоступнім відокремленню і всіми силами своїх проявів хотіло би огорнути кожнього. І це є велика життєва трагедія Блюа. Чоловік, котрий так глибоко переживає людську долю і якого засадничою думкою є співпраця і солідарність всіх в Христі, ніколи не міг практично зближитися до інших. Не міг він найти теж своєї дороги. Думав він якийсь час про духовне звання і скитався по монастирях, але вони були для нього лиш школою містичної краси, не знайшов в них для себе місця. Пробував він щастя на світі, але його не осягнув. Вибухи його ґенія уходили за промахи. Настроєний на всесвітню Божу любов, падав жертвою земської любови, що тільки спричинила йому нові траґедії. Переслідуваний матеріяльним недо-

статком, з яким боровся ціле життя, жиючи під загрозою розвалу новітньої цивілізації, а відкиданий від усіх, що їм хотів отворити очі, огорнути надією Божого Царства — він переборов ціле своє життя аж до старости і знайшов молодих, для яких стався неначе пророком.

Лев Блюа писав про все, але завсігди були деякі історичні особи, біля котрих він любив скупчувати свої думки. Так приміром посвятив багато часу Христофові Колюмбові. Бачив він в нім дещо більше, чим великого подорожника. Колюмб був для нього носієм якоїсь божеської ідеї, а саме: зібрати цілу землю під крила церкви. Писав Блюа також про нещасну французьку королеву Марію Антоніну, про загадочного сина Людвика XVI., про Василя Македонського, цісаря візантійського, про Іванну Дарк, про душу Наполеона. Всі ті історичні події були для нього якимось таємничим письмом, неначе святими гієрогліфами, якими Премудрість Божа пише судьбу світа так, що людська критика бачить тільки сполучення другорядних причин, а чоловік дійсно віруючий відчитує ті символи. Прегарною є його книжка про душу Наполеона. Автор зовсім не закриває блудів свого героя, але каже, що він мав велику місію навчити людей своєї епохи, зіпсованих безвірством XVIII. ст. і звірством революції, дивитися вище і так звізда Бонапартого підготовила зорю релігійного відродження. Ось кілька місць і речень з його книжки про Іванну Дарк:

„Іванна — каже він — вродилася в ночі Богоявлення, т.зн., що ціле її життя було також для людей якимсь богоявленням. Нам сталася рівно добре незрозумілою повнота страждання, як повнота віри. Іванна є в історії на це, щоби нас поучити і об одній і о другій. Іванна довела до здійснення мрію про коронацію вигнаного французького короля. Але та королівська власть є тільки фікцією. Розходиться про це, щоби показати, що дійсним царем народів є Бог... Іванна, несвідома людської мудрости, проста дівчина, зуміла супроти всіх осторожних мудрців світу так природно уживати високої науки, яку дає невидимий світ, так як інші віддихають свіжим повітрям села чи гір, так, що ті мудрці мусіли пімститися на ній. З великим вдоволенням наводить він ті слова Іванни: „Мій Пан (ходить про Бога) посідає книжку, якої не зумів читати ніякий мудрець, хочби він був не знати як учений“. Блюа хоче бодай дати до пізнання, що існує така книжка і що солодко є про неї думати. Ось його вислови: „Совершенне дівицтво є кивотом Пресвятого Духа“. „Пророчий дух Іванни був одночасно світлом і силою руху“. Про Святих: „Неприсутні в своїх зовнішніх чинах і перенесені в світ вищої дійсности, вони вважають за зовсім просте, щоби права природи примінювалися до того їх перенесення в інший світ. Вони є тільки здивовані тим, що інші люди є тим заскочені, бо й вони повинні посідати після їхньої думки ту саму повноту Св. Духа“. Ось в тих кількох реченнях принагідно вибраних з книжок Блюа, є він сам добре змальований. Йому розходиться про це, щоби читача пе-

ренести саме до тієї вищої дійсности. Він це уважає за своє письменницьке післанництво. Так як ціла думка Володимира Соловйова є зібрана в його теорії теократії Божого Царства на землі задля Христа, так і думка Блюа зосереджена в проповіданню Божого першенства, примату надприродности. Той світ зі всією своєю красою, наука, мистецтво все те є тільки способом відкриття тієї передвічної краси, якої передчуттям є католицька віра. В двох романах Блюа описує своє життя. Є ними: „Безнадійні“ і „Убога невіста“. Вони є трохи подібні до творів Достоєвського під тим оглядом, що не знайдемо в них „ославленої психольогічної акції“, але живі куски життя, де ціла душа героїв виходить на верха часто в довгих розмовах. Загальною темою є суспільне й особисте нещастя чоловіка, який в новітніх зматеріялізованих часах хоче позістати вірний Богові і навпаки: ціла підлість матеріялістичної бездушности супроти життєво-нещасливого, але вірного християнина. Можна сказати про ті романи, що вони є повні християнського реалізму, то є реалізму, що сполучає своїм зором світ Божої благодати зі зовнішнім щоденним життям. Перший з тих романів кінчається дуже сильною сценою, в якій віруючий письменник демаскує сучасний собі літературний світ Франції, який задля грошей і популярности деморалізує читачів на це, щоби зіпсуттям публики заслонювати опісля свою власну моральну безхарактерність. — В другім находимо прегарні сторінки величання візантійського мистецтва. Блюа завсіди тужив за дійсно християнською державою і часто знаходив він в Візантії зразки суто християнської культури. Він це каже в своїй книжці про візантійську епопею, але зато не любить він словян, а особливо поляків. Про Сєнкевича і „Quo vadis“ висказує Блюа дуже їдливі уваги в своїй книжці „Про останні стовпи Церкви“, де він піддає найострійшій критиці сучасних йому католиків, які чіпаються лихих авторів неначе останніх стовпів, якщо вони тільки зволять признати себе католиками. По думці автора церква є вічна і не потребує невдячної охорони. Дурні є тільки самі віруючі, які перелякані поступом сучасного зневіря, хочуть його приголубити собі компромісом. Сучасні католики після думки Блюа стратили любов краси, тієї Божої дочки, стратили також мужество своєї віри, а шукають лише за вигодою та практичністю „модерного поступу“, котрий є для Блюа неначе антихристом. Блюа передбачив більшевизм на дні сучасної західної культури тому, що вона по зірванню злуки людини з Богом, підчинила людську гідність, яка є духовою силою, достаткам матеріяльної вигоди.

Ці стремління людства зупинилися отже в питанню поділу земського майна і на тім стоїть західна демократія, (якої Блюа не може знести), щоби якнайбільше число людей могло задоволювати свої пристрасти. Супроти того підносить Блюа християнську ревність, оперту на гієрархії життєвих вартостей.

Часто Блюа є несправедливий, має він в своїй любові і ненависть. Дуже ярка як одна, так і друга. Але навіть в тій несправ-

ведливій ненависті проявляється якась плянетарна велич душі так, що вони обертаються в любов того, що велике і святе. Під тим оглядом Блюа має щось з Аллігієрі Данта, хоч він сам в ріжних епохах свойого життя дуже ріжноманітно ставився до автора „Божественної комедії“, а часом і його дуже строго критикував.

Лінія очитання Блюа є величаво — просторна. Все знає, все читав той чоловік, котрому й іспиту зрілости навіть відмовили. Підставовим його читанням є Святе Письмо, яке знає він майже на память, безнастанно цитує і в яке вглублюється з замилуванням, шукаючи в нім не тільки обичаєвої і догматичної науки, але і утаєної про порядок світу. Блюа душею жиє в земськім раю, відчуваючи пресильно упадок чоловіка і під тим оглядом зближається до думки Паскаля. Його мрією є повернути до тієї звязи Бога з чоловіком, до життя небом на землі. Щойно тоді мав би він повне задоволення своїх мистецьких інстинктів. Тому Пресвята Діва, той одинокий примір незіпсутого людства є у нього предметом майже пристрасної любови, в якій проявляється нетільки віруючий, але ще і мистець. Під тим оглядом та його любов має щось зі старинного східного почитання Божої Премудрости — Св. Софії.

Повернемо вкоротці до його книжок, присвячених Пр. Богородиці. Також з того пережиття Св. Письма пливе його думка про жидів. З незвичайно сильним реалізмом описує він нинішній упадок Ізраїля, але теж вірить, що той Ізраїль поверне до свойого Месії. Тій думці присвячує одну з найбільш повних натхніння своїх книжок. Ціла його істота тужить за якимось вибраним народом, котрий би був дійсним богоносцем, не тільки задля подавання Божої науки, але навіть задля цілого свойого фізичного життя в інстинктах раси. І тому хоч він і пророкує сучасній Франції нещастя і майже загладу та погорджує нею, однако виробляється в нім неначе французький месіянізм. Він не боїться сказати таке: „По Ізраїлю, що був незваний завдяки виїмковому привілейові Божим народом, немає на землі ніякої нації, котру би Бог любив більше, як Францію. Хай то вияснить той хто зможе... Любов Божа має тільки одно оправдання, саме, що Богові так подобається, а та його воля є цілковито заслонена для наших очей. Ми маємо тільки їй поклонитися“. — Поза святим письмом щоденною лєктурою Льва Блюа є ще церковний часослов і взагалі всі літургічні книжки. Ціле життя є для нього літургією, в якій Бог і чоловік лучаться так, що чоловік жиє передовсім в незнаному йому вищому світі, а його зовнішні чини є тільки формою, якою та Божа елєктричність переходить в природу.

Ми не знаємо нашого дійсного обличчя, яке ми пізнаємо колись і тому Блюа має гаряче почитання убогих, що є для нього образом відкиненого світом Бога. Очевидно, задовго було би розбирати тут всі світські лєктури Блюа.

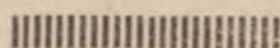
Історія, навіть в своїх джерелах має в них перевагу, але також цілий літературний новітній рух. Одним з улюблених занять Блюа є читання словарів, шукання за керницею словоскладу й тому його язик має якусь незнану іншим яркість, є незвичайно багатим, часто дуже трудним, але так новим, так сполученим з думкою, що неначе чується звук якихось цінних металів, коли береться його книжку до рук. Навіть і вороги признають, що він є недосяжним стилістом і стараються його наслідувати. Не можна сказати, щоби Блюа був лише літератом, письменником в звичайнім розумінню того слова. То є чоловік, що пише для своєї потреби і пише собі питомою мовою, не оглядаючись зовсім ані на публику чи критику, які є завсігди звязані з хвилевою модою, ані на клясичні літературні способи чи роди творів. Тому й трудно сказати, чи він є повістяр, чи новеліст, чи полеміст та денникар, чи поет, чи фільософ, чи що іншого. Він — Лев Блюа і на тім кінець. Чоловік, котрий порушить всі межі, щоби сказати на всі тони, що людство стратило Бога, а що він — Блюа того Бога хоче і знає. Тому вплив його книжок і бесід досягав так добре письменників, мистців, як і фільософів, а також і простих утомлених нинішним світом людей. Під тим оглядом кореспонденція Блюа і його денники є прецікаві і становлять може найцінішу часть його літературної праці.

Денники Блюа, видавані вже за життя числять більше, як 10 томів. Ще треба додати посмертні видання. Цікаві є заголовки поодиноких томів. Ось вони: „Невдячний жебрак“ — денник Льва Блюа, „Мій денник“, „Сімнадцять місяців у Данії“, „Продовження невдячного жебрака“, „4 роки заслання в свинячім селі над Марною“, дальше „Книжка не до продання“ або „Продовження попереднього“, „Старець диких гір“, „Мандрівник за Абсолютом“ і т. д. В тих книжках маємо живу душу автора, неоцінені замітки про ріжні події церковні і світські, малі статті, причти, медитації, молитви і вибухи літературної полєміки. Жиємо в них разом з Блюа, читаємо його листи, смакуємо часом і обід, беремо участь в його родинних турботах (смерть дітей і т. п.), а також в тім якімось надземнім ароматі, що бє з незвичайної щирости і покори, з якими відноситься він до Бога. Пізнаємо також кружок його другів, що під кінець його життя заміниться майже в школу, до котрої належать тоді дуже молоденький, а тепер дуже звісний фільософ Марітен (Maritain), його дружини російська жидівка Раїса, славний геольог Терміє (Termier) та інші. Марітен прийшов до Блюа, яко нехрещений неопоганин, приклонник і асистент фільософа Бергсона, унесений чи захоплений стилем Блюа. Старий письменник стався його і його жінки учителем, а потім хресним батьком. Ось примір, в який спосіб творчість, а також і практична діяльність Блюа стоїть в основах літературного католицького руху у Франції.

Одна з книжок Блюа присвячена Пресвятій Богородиці називається „Та що ридає“. Найкращий примір чистого

людства не може знести сучасної поганської культури. Вона опікується світом з материнським серцем, але вже незабаром не зможе повздержати караючої руки свойого Божого Сина.

(Дальше буде)

В. Липинський.

Консерватизм і поступ.

(Передрук з Листів до бр. хліб.; лист 35. IV. частини.)

»Народ, який єсть силою революційною, все рветься вперед до п о с т у п у, і в цьому рухові вперед вім мусить ввесь час боротись зі здержуючими його поступові змагання к о н с е р в а т и в н и м и панами, репрезентуючими у відношенню до світлих сил р е в о л ю ц і ї темні сили р е а к ц і ї«.

Попробуєм — знов таки в інтерсі ясности понять, необхідної для успішного ведення всякої політичної акції — розглянути оцю основу сучасного демократичного політичного думання (чи точніше: говорення, яке не завжди рівнозначне з думанням, в її відношенню до дійсности, і по можливості в згоді з цією дійсністю означити поняття: к о н с е р в а т и з м у, п о с т у п у, р е в о л ю ц і ї і р е а к ц і ї.

Не затемнена ріжними непогамованими почуттями (зненависти заздрости, необмеженого бажання влади і багатств) здатність до правдивого спостерігання явищ реального життя дозволяє нам легко запримітити, що »народ«, тобто та пасивніша і та індивідуально слабша більшість громадянства, яку орґанізують ріжні активні та індивідуально сильніші »пани«, нігде і ніколи не робить революцій для того, що він хоче більше інтензивно працювати, творити більше духових і матеріяльних цінностей, з яких складається те, що зветься поступом. Ні один мітинґ перемігшого »революційного народу« не збагатив людської думки і ні одна побідна »народня революція« не збудувала нової машини. Там, де наслідком революції — як наприклад у Фрації в XVIII. ст. — почався дійсно великий і непогамований рух вперед на ідеольоґічнім і матеріяльнім полі — там народ був обдурений своїми провідниками, там він був використаний для цілей йому чужих і ворожих (в данім прикладі: для цілей збагаченого французького міщанства, яке потрібувало необмеженої монархією свободи для своїх економічних та ідеолоґічних спекуляцій). Натомість скрізь,

де дійсно перемагав своєю масою народ, тобто, де перемагали ці його провідники, які на інертності і пасивності народній свою владу опірали — там бачимо повне припинення всякого поступу, всякого руху вперед, повний упадок духової і матеріяльної культури. Так було наприклад в часах упадку Римської Імперії, так єсть в тім комуністичнім епізоді, який переживає сучасна Росія, а під її владою і велика частина України.

Одна з найбільших брехень, одідичених по брехливім XIX ст., та, що сучасна капіталістична „буржуазія“ це елємент „реакційний“, а „народ“ — це елємент „поступовий“. І брехня ця, раз прийнята, мститься сьогодні на цілому світі. В дійстості революційна буржуазія, зорґанізувавшись по демократичному, тобто скинувши в своїх республиках всі, гальмуючі її революційність, орґанізовані форми здержуючого примусу (релігію і монархію, дала підлеглим їй народам такий перманентно революційно анархічний і нічим необмежений порив до матеріяльної і духової творчости, якого ці народні маси вже видержати не в силі і проти якого, не можучи за ним поспіти, вони починають чим раз гостріше бунтуватись. Найбільшим наприклад революціонером Росії був Вітте, який, не оглядаючись на степінь восприймчивости темних і бідних пасивних народніх мас, дав Росії завеликий розгін; розгін, якого не зміг згармонізувати зі степеню восприймчивости цих мас гнилий і слабий (завдяки самодержавію) російський консерватизм. Найбільшим реакціонером Росії став Лєнін, під проводом якого ці маси ввесь розгін російської капіталістичної буржуазії — політехнічні інститути, фабрики, залізні дороги — попалили та поруйнували.

Більшовики, які створили найбільше абсолютистичну в теперішніх часах державну владу, оперли цю владу власне на інертності „народній“ і знищили в підлеглій їм країні всякий поступ: всякий рух вперед у відношенню до того, що дозволено диктаторською владою, дрібнесенької в порівнанню з народніми масами, комуністичної партії. Одначе вони можуть бути певні, що проти них за це знищення поступу не підійметься ніяка народня революція. Не підійметься доти, доки одна частина пануючих більшовиків не збунтується проти другої і не почне (по прикладу ліберальної та поступової частини старої російської провідної верстви) вимагати свободи, „конституції“. Революцію буде робити частина більшовицьких „панів“ для здійстення своїх власних — „панських“, а не „народніх“, тобто виходячи від правлячої верстви, а не від народу — поступових, свободолюбивих та реформаторських ідей, — ідей, випливаючих з їх власних хотінь, а не з хотінь народніх, хоч і прикрих, як завжди в таких випадках буває, гаслами „волі народу“.

Оці спостереження вповні відповідають реальній природі речей. На поверхню громадського життя, серед його порушуючі поступові сили, не вибиваються і не можуть ніколи вибитись індивідуально найслабші та найпасивніщі. Вони скрізь і завжди остаються серед тих, ким правлять, кого орґанізують, кого порушують, кого ведуть — серед тієї пасивної маси, яку прийнято звати народом. І коли народ робить революції, коли він підій-

мається проти своїх дотеперішніх орґанізаторів і правителів, то не тому, що він сам хоче більшого руху, більшого поступу, а тому, що він даного способу руху, даної методи правління і орґанізації вже не восприймає. Причини всякого незадоволення народнього завжди лежать в панах: в нездатності і нікчемності тих старих панів, які його досі організували, і в революційнім бажанню влади у тих панів нових, які хочуть тепер самі запанувати і народ своїми новими, поступовими та революційними, способами орґанізувати. Всяка революція означає лише те, що під владю старих правителів витворились серед даного громадянства нові, бажаючі влади провідні сили. Ці кандидати на нових правителів для здійснення своїх імперіялістичних хотінь підіймають народ проти його правителів старих тоді, коли останні, через зужиття та ослаблення своєї методи організації (який колись їх привів до влади), самі вже зужились і ослабли.

Тому то для всякої правлячої верстви vox populi, vox Dei — »голос народу, голос Божий«. Всяке незадоволення народнє єсть ознакою внутрішньої моральної та матеріяльної слабости даної правлячої верстви; ознакою того, що вона втратила вже необхідні для проводу та орґанізації або рухові (динамічні), або здержуючі (орґанізуючі) прикмети. Іншими словами: що вона втратила, або хотіння влади і віру в законність цього хотіння, або уміння оце хотіння та оцю віру здержувати і орґанізувати, і що серед тих, ким вона править, вже почалась революціонізуюча робота її конкурентів до влади.

Але тому також народ, яко такий, ніколи не користає і не може скористати з революцій, зроблених силою його більшого числа і силою його тяжести. Навіть в випадку його повної перемоги, повного винищення даної правлячої верстви і тієї ступені поступу, яку ця верства собою репрезентувала, влада і провід не дістаються ніколи в його руки, а в руки тих, що своїм умінням використали оцю зненависть народню до старих правителів, показали себе од тих старих правителів сильнішими. І як сильніші, вони беруть народ в свої нові державні кліщі, тим цупкіші, чим більше їх влада єсть дійсно народня, чим більше вона обмежує всякий рух вперед, всякий поступ і всяку свободу.

Коли б маси могли керуватись льоґічним розумованням, а не почуттями та пристрастями, то вони певно ніколи б ніяких революцій не роболи. Бо вони б знали, що всяка революція готує для народу тільки нову владу, і що всяка стара провідна верства, сама вже своєю попедньою активністю і тяжкою порушуючою

працею зужита, обезслилена і упасивнена, більше подібна і більше близька до народу, більше в своїм імперіялізмі поміркована (бо більше вже досвідом влади умудрена) і тому менше для народу небезпечна, ніж перемігша своєю більшою активністю і більшим імперіялізмом, сильніша верства нова. Але тоді людство напевно в нерухомості завмерло б. І тому повну нездатність мас до думання та предвиджування — нездатність, яку скрізь і завжди використовують всі поступовці і революціонери — треба мабуть зарахувати до найбільше сприяючих рухові сил природи.

Одначе, якби в громадськім життю піддаватись сліпо силам природи, то треба би признати, що найкращим був би такий ритм руху: кандидати на нових провідників, піднявши своїм зусилям пасивний народ проти провідників старих, поголовно їх вирізують; нищать всю ними сотворену ступінь духової та матеріяльної культури; після довгих зусиль доходять до того самого місця розвитку; знов на тім самім місці вирізуються народом під проводом нових кандидатів до влади і т. д. в безконечність. Розуміється ніякого поступу при оттакім »природнім розвитку« не було б. Не було б тому, що поступу не можна помислити без досконалення і розвитку вже існуючого, яке, щоб могти досконалитись і розвиватись, мусить бути задержуване, мусить бути консервоване.

Не могло б бути також при такім »природнім розвитку« і нації. Бо нація, в розумінню витвореної цілим рядом поколінь певної суми, іншої ніж у других націй, духової та матеріяльної культури, для самого свого буття вимагає задержування і консервовання (а не повсякчасного винищування!) цієї вже витвореної національної культури. Коли кожна нова верства провідників вирізувала б поголовно (чи, що рівнозначне, усувала б зовсім од влади) попередніх, і разом з ними винищувала б всю вже витворену нацією культуру та традицію (вже здобутий досвід і вже усвідомлені спільні потреби та аспірації), то при такім ритмі руху ніякої нації на даній території не було б. Кожні нові кандидати на провідників починали б таку »націю« від себе, інакше б її розуміли, навіть інакше називали, і в результаті на такій території був би вічний рух до буття нацією, але нації ніколи б не було і бути не могло.

Що нація твориться в боротьбі з природою: — по лінії здержання природних імпульсів, а не розперезаного гасання під їх впливом[1]) — по лінії

[1]) Ріжні „відродження нації“ з „лівого“ боку і писання деяких наших „фашистів“ та націоналістів з „правого“ — можуть служити яскравими

найбільшого, а не найменшого опору — це розуміють здатні до розвитку, навіть дикі племена. У таких племен існує звичай, що старих людей не убивають всіх, хоч цього дуже хочуть ті сильніші та молодші, які мають безмірний апетит на призначену для старих мягчу та делікатнішу страву і які кормлення старих „паразитів“ вважають „кровопийством, реакцією і противним законам природи визиском народу“. Шоб погодити оті природні поступові змагання молодих з небхідністю для племени збереження досвіду старих,[1]) останніх в певний час приводять до дерев, кидаються на них, але убивають тільки цих, що не подужали вже на дерева влізти, та на них, підчас трусу удержатись. Цих же, що на дерева ще повлазили і на них цупко сиділи, заховують при життю, оточують і на далі пошаною і продовжують слухати їх рад та наказів. Такі звичаї існують одначе не у всіх племен. Тому і не всі племена перетворюються в нації. Навіть ті, які „національно відроджуються“ в Европі в XX. століттю, але яких „інтеліґенція“ не може зрозуміти цих простих — для деяких навіть папуасів зрозумілих — політичних істин.

Існування та розвиток нації залежать від такого чи іншого взаємовідношення консерватизму і поступу; від взаємовідношення між тим, що вже зроблено, вже сотворено, і тим, що хочеться робити і творити. Іншими словами: буття або небуття нації залежить від взаємовідношення між людьми, які досі орґанізували та правили, і людьми, які тепер хочуть правити та орґанізувати.

Для зрозуміння і окреслення оцього взаємовідношення візьмім якийсь один момент руху, прийнявши його за момент вихідний, перший. Вживаючи єдино можливої в політичних науках методи виділювання і окремого розглядання явищ громадського життя, не будемо тут говорити про всі ті обставини, серед яких цей момент народився. Констатуймо тільки факт (який зрештою в кожнім часі і місці все повторюється), що серед даного громадянства, на даній території, певна ґрупа людей, завдяки своїй більшій силі, посіла девжавну владу, тобто можливість вживати матеріяльну силу примусу для здійснювання своїх хотінь. В процесі здійснювання своїх хотінь при помочі державної влади ці люди мусять ввесь час боротись з двома, впливаючими на них, але собі взаїмно протилежними силами.

прикладами такого гасання. Воно чим раз більше поширюється в нашій публіцистиці, позбавляючи її тим самим всякого національно творчого впливу та значіння.

[1]) В міру розвитку цивілізації і поділу громадських фунцій (розвиток йде завжди в парі з поділом і спеціялізацією функцій), „старість“ виявляється не тільки в віці, а і в приналежности до тих ґруп серед даного громадянства на даній території, що вже довго, з покоління в покоління, правили та орґанізували і тому придбали вже в цілій своїй ґрупі прикмети старости: досвід, традицію, політичну культуру і здержуючі, орґанізуючі чесноти.

Перша з них — найбільше для правлячої верстви небезпечна — це активна, порушуюча, поступова або революційна сила нових провідників, нових кандидатів до влади. Вони ввесь час виділяються з посеред громадянства, і, скріплюючи свій примітивний, молодий, загоностий імперіялізм містицизмом ріжних нових поступових або революційних ідеологій, хочуть усунути дотеперішніх правителів і самі — для здійснення своїх поступових або революційних хотінь — захопити державну владу.

Друга — пасивна, задержуюча, або реакційна сила народніх мас. Вони силою своєї інертности і тяжкістю маси ставлять завжди опір хотінням правлячої верстви і ця верства мусить їх по шляху здійснювання своїх хотінь за собою тягнути, обмежуючи ввесь час свої хотіння і свою силу примусу (свою владу державну, вживану для здійснювання хотінь) — ступеню восприїмчивости цих мас. З хвилиною, коли ця восприїмчивість слабне, коли авторитет держави падає, маси — під впливом нових кандидатів до державної влади, чигаючих на момент слабости дотеперішніх правителів — починають проявляти своє незадоволення, або роблять революцію, якщо сила старих правителів вже зовсім ослабла.

Таким чином, в процесі руху нації, держава як матеріяльне знаряддя примусу, єсть регулятором цього руху. Коли вжити образного порівнання, вона, у відношенню до внутрішніх, собі протилежних, сил підлеглого їй громадянства, єсть уздою на панів, а двигачем для народу. І нормальний гармонійний рух та розвиток цілої нації може відбуватись тільки тоді, коли »пани« (організатори продукції та ідеології громадянства) в соїх змаганнях вперед, до поширення свого впливу і захоплення влади, сильною державою добре загнуздані, і коли »народ« (пасивна маса громадянства, яку порушують і революціонізують ріжні активніші пани) цією самою державою ввесь час поволі підважується за поступовими змаганнями панів, відповідно до його восприїмчивости на рух. Міряється ж ця восприїмчивість народня тою ступеню духової та матеріяльної (тобто звязаної з ідеологією та продукцією) культури, яку маси вже в попереднім розвитку собі присвоїли і в своїх поняттях узаконнили.

Ця проста політична істина в політичній практиці: в творенню і реґульованню руху — дуже часто забувається. Часто поступові пани, піднявши проти держави народ, ослаблюють державу і дають в рухові нації перевагу громадянству. Тоді рознуздаються пани і, позбавлений сильного державного гальма, національний віз летить чимраз швидше вперед, тягнутий рознузданими панами в ріжні боки. Це продовжується доти, доки під на-

пором народньої тяжести (якої вже не підважує тепер поволі за загнузданими панами орґанізована і авторитетна сила державна) не лусне розтарахканий своєю рознузданістю панський поступовий мотор. В цей момент винищуються народом (під проводом крайніх, найбільше революційних провідник в) захопивші та ослабивші було державну владу перші поступові пани. Замість держави заслабої, твориться тоді держава засильна, і задержаний нею національний віз починає котитися назад. Бо по знищенню поступових панів і поневоленню державою громадянства, нема вже кому порушувати народ. Він силою своєї інертности тягне націю вниз, хоч його, як це бачимо наприклад у більшовиків, батожить всіми силами абсолютистична держава, шукаючи „единенія“, чи то пак „смички“ з народом, примушуючи його брати участь в „державнім будівництві“, творити ріжні „совіти“ і робити „рабочекрестьянскій“ рух під примусом нагайки, бо ці, що цей рух самі з власної волі колись робили, опинились вже всі в черезвичайці. „Амністія і свобода“ для „панів“ напевно розбурхали б цей „народній“ рух. Але їх не може дати абсолютистична комуністична держава, коли хоче існувати. Існуючи ж, вона не може примусити народ творити рух, необхідний хоча би для розвитку продукції, бо цей рух неможливий без деякої політичної свободи для „панів“, для орґанізаторів продукції. В цім джерело неминучої загибелі більшовицької (як і всякої іншої охльократичної) влади.

Схема нормального руху і розвитку нації представляється так. Виконує в життю нації здержуючі і консервуючі функції ця частина »панів« — орґанізаторів продукції та ідеології громадянства — яка, завдяки своїй більшій силі, вже зреалізувала свої хотіння при помочі завойовання на даній території серед даного гвомадянства державної влади. Ця частина »панів«, яка допіру хоче свої хотіння зреалізувати і тому бореться зі старими »панами« за державну владу, виконує в життю нації функції порушуючі, поступові. Найбільше численна частина нації — пасивні народні маси — восприймають рух вперед і розвиток нації тільки тоді, коли порушуюча сила поступової частини »панів« обмежена здержуючою силою »панів« консервативних, відповідно до рівня восприїмчивости цих народніх мас.

Значить, щоб рух і розвиток нації міг відбуватися нормально, треба:

1. щоб необхідна для цього руху боротьба поступовців з консерватистами відбувалась в рамах однієї, признаної обома сторонами, державної орґанізації, тобто, щоб ці обидві сторони боролись — одна за удержання, друга за здобуття влади — в одній, їм однаково дорогій і потрібній, державі; цього не може бути, коли одна або друга сторона спірається на силу чужої, сторонньої держави;

2. щоб ця боротьба велась на ґрунті одного — спільного і консерватистам і поступовцям — основного закону, за його реформу або задержання, але не за повне знищення, бо тоді одні і другі тратять спільну державну та національну мову і боротьба між ними може буте вирішена лише фізичним винищенням одної з борючихся сторін;

3. щоб консерватисти, — тобто ці, які творять державу та захищають існуючий закон і ці члени громадянства, яких хотіння даний державний лад і даний закон вповні задовольняє, були дійсно такою орґанізованою силою, що здатна здержувати завелику загонистість поступовців і підважувати тягар пасивних мас;

4. щоб ця сила консервативна, власне тому, що вона єсть дійсна сила, не лякалась поступовців, не винищувала їх, не обертала в нівець потрібної їм свободи і тим самим не винищувала в нації єдиної сили, здатної творити поступ і сприяючої розвиткові нації. Іншими словами: ці дві сили — консервативна і поступова — від яких залежить нормальне життя нації, можуть існувати тільки поруч себе й одну без другої помислити не можна, бо якби молодість »знала«, а старість »могла«, то цілий світ, в якому ми живем, був би зовсім інший.

Тільки при таких нормальних умовах руху, свобода, необхідна для всякого поступу, буде мати за собою ґарантію авторитетної консервативної державної сили. Тільки тоді придбання порушуючої сили поступовців („здобутки революції") будуть здержуючою силою консерватистів закріплені так, щоб ці придбання, під гаслами і во імя цієї же свободи („поглиблення революції"), не змогли нищити нові революціонери. Коли такого консервативного закріплення здобутків поступу не буде, то в цій необмеженій свободі поступовці самі себе винищать разом зі свободою. В результаті запанує повна реакція під впливом перемігшого тоді тягару пасивних мас і тих, що при помочі цього тягару самі вкінці владу завоюють.

Сильний, єдиний і добре зорґанізований поступ може існувати тільки при сильнім, єдинім і добре зорґанізованім консерватизмі. Приклад: анґлійський двопартійний систем, якого не можна помислити без такого сильного консерватизму. Бо коли нема сили, єдности і орґанізації в обороні існуючого, то не може бути сили, єдности та орґанізації в змаганнях до зреформовання цього існуючого. Нація ділиться тоді на множество „правих" і „лівих" партій, які анархічно і не знати за що борються між собою та руйнують націю. В такій, позбавленій сильного консерватизму, нації не може бути ясних — репрезентованих завжди консерватизмом — понять про те, що існує реально; а тому не може бути і ясних понять про те, як це реально існуюче зміняти, чого для здійснення реального поступу домагатись, і на що в цьому здійснюванню реально опіратись. В такій нації можна з повним успіхом (яким єсть завжди руїна) пропаґувати все, що кому подобається, включно до комуністичного земного раю, або есерівського системи хліборобства під звуки веселих пісень.

Силу консерватистів творять, більше у них, ніж у поступовців розвинені, здержуючі та орґанізуючі прикмети, здобуті в процесі завойовання, зберігання в своїх руках і виконування влади: — прикмети чести, послуху, вірности і відповідальности, сприяючі — як було вище сказано — скріпленню необхідних для всякої організації: єдности, дисципліни і солідарности.

Консерватисти, не здатні обмежити свого імперіялізму і містицизму монархією і релігією, іншими словами консерватисти республиканці і вільнодумці, своїх здержуючих та орґанізуючих завдань в нації — як про це буде мова дальше — добре виконати не можуть.

Дехто вказує на Злучені Держави Півн. Америки, як на приклад, що консерватизм може існувати добре і в республиці. Дозволю собі з цього приводу повторити сказане вже в попередніх »Листах«. Демократичне республиканство, яке з погляду політичної орґанізації нації єсть завжди хворобою, бо завжди нищить консерватизм, шкодить нації більше або менше в залежності од тих умов часу і місця, в яких воно розвивається. В Злуч. Державах воно не проявляє покищо всіх своїх деструктивних наслідків тому: 1. що правляча цією республикою верства анґлійських виходців має ще в своїй традиції останки вікової клясократично-монархічної культури старої Анґлії; 2. що вона є ще дуже релігійна, значить посідає сильні здержуючі ідеольоґічні чинники, якими надолужує брак здержуючих чинників політичних (монархії); 3. що брак монархії вона надолужує ще таким зміцненням політичної влади президента (а з нею і держави), про яке й мови бути не може у націй з провідними верствами, не посідаючи старої монархічної клясократичної культури; 4. що вона расово дуже суцільна, бо не перемішалась з підвладними американській демократії індійцями та неґрами. Коли б вона була вихована (як напр. мексиканські креоли) в культурі монархії охльократичної (диктаторської і абсолютистичної), яка нищить консерватизм; коли б вона була вільнодумна, і поборювала церкву; коли б вона ввесь час змагала до зменшення влади держави і поширення влади „народу"; коли б вона складалась з расово себе взаїмно ненавидячих і нерозуміючих метисів, — то консерватизм в Злучених Державах виглядав би так, як консерватизм в мексиканській республиці. Але навіть при цих сприяючих умовах він швидко, завдяки республиці, розкладається. Голосний Ку-Клакс-Клен є характеристичною ознакою цього рокладу: диким галасуванням він хоче замінити добивану республикою, стару анґлійську монархічну консервативну традицію. Оживити цю традицію при демократично-республиканській методі орґанізації — розуміється неможливо.

Силу поступовців творять більше ніж у консерватістів примітивні, а тому посідаючі більший розгін молодости: імперялізм та містицизм, зі всіми тими руховими (збільшуючими рух) прикметами, що — як знаємо — з сильного імперіялізму та містицизму випливають.

Коли прикметою сильного та здатного консерватиста єсть уміння обмежувати силою волі і розуму свої пристрасті і по-

чуття, свій імперіялізм та містицизм, то прикметою сильного та здатного поступовця є велике чуттєве, стихійне хотіння поширення та влади і дуже велика віра в законність та правдивість цього хотіння. „Нація", в якій всякий „правий" хотів би бути національним Наполеоном, а всякий „лівий" сумнівався б в законності хотіння власної національної держави, була б карикатурою і могла б існувати тільки в літературі.

Нормальне і гармонійне взаємовідношення цих сил полягає в тому:

1. що поступовці в своїй боротьбі за владу дисциплінуються і організуються здержуючою їхні занадто загонисті змагання орґанізованою силою консерватистів;

2. що в цьому процесі боротьби вони, в своїй найсильнішій і найбільше здатній до влади частині, поволі абсорбуються консерватистами, які цю найсильнішу та найкращу частину поступовців допускають до державної влади і приймають в свої ряди;

3. що, допущені до влади і прийняті в ряди консерватистів, вони відновлюють в цих рядах ослаблені рухові прикмети: імперіялізм та містицизм;

4. що силою цих, принесених з собою в консервативні ряди, рухових прикмет вони порушують пасивну народню масу при помочі державної орґанізації, витвореної консерватистами і обмежившої їх (поступовців) занадто для восприймчивости народу поступові змагання.

Іншими словами: найкращі і найсильніші поступовці, при такому гармонійному взаємовідношенню цих двох сил, самі стають консерватистами і проти них з глибин громадянства підіймається знову нова хвиля поступовців.

Такий гармонійний і нормальний рух та розвиток нації припиняється тоді, коли слабнуть її консервативні сили і коли поступ, позбавлений здержуючої і абсорбуючої його сильної консервативної орґанізації, перетворюється в більше або менше тривалу, в скоротечну або хронічну революцію. Тоді до влади, стратившої силу і авторитет, дориваються невишколені і невимуштрувані консерватистами в рамах орґанізованої законної боротьби, найсильніші і найкращі поступовці, а ріжне неперебродивше революційне шумовиння, яке ніякими засобами не бридиться, щоб оцю безавторитетну і осмішену владу захопити. Воно до решти розвалює державу, донищує її авторитет в очах народніх пасивних мас, і разом з авторитетом донищує і всю, здержуючу поступовців та порушуючу народні маси, силу держави.

Знищивши державу, революція викликує серед народніх мас супроти себе реакцію. І як революція є, завдяки слабості знікчемнілого консерватизму, звироднілим поступом, так реакція є звироднілим консерватизмом, викликаним наслідками нікчемного і розперезаного поступу. Вона виявляється, як вже було сказано, в гіпертрофії держави: в сотворенню такої влади державної, яка — при внутрішній слабости сотворивших її контрреволюційних елєментів — внутрішню силу, присущу правовому, творчому консерватизмові — заміняє безправною диктатурою, терором і використовуванням для своїх політичних цілей сили пасивности та інертности, озлоблених революцією, народніх мас.

Трагедія всіх недержавних кольоніяльних націй лежить головним чином в слабості національного консерватизму і всіх тих руйнуючих наслідках, які така слабість викликає. Без відродження консерватизму не можна помислити політичного відродження такої недержавної кольоніяльної нації. Щоб стати нацією, вона мусить сотворити на своїй території свою нову власну державу на місці існуючої старої держави метропольної. Це значить, що її порушуючі, поступові сили мусять бути місцевими консерватистами (їх державним досвідом та їх більшою організаторською здатністю) зорганізовані так, щоб вони здатні були державну владу завоювати і в руках своїх удержати. Але ж місцевими консерватистами є у всіх таких кольоніяльних недержавних націй власне ті, що в цій старій метропольній владі або участь брали, або яких політичні хотіння були цею владою задоволені. І власне на знищення в першій мірі цих місцевих консерватистів скеровані всі потуги місцевих поступовців.

Трагічна трудність політичного відродження такої нації лежить в тому, що відродитись вона може тільки при помочі, зненавиджених місцевими революціонерами, місцевих консерватистів в момент, коли останніх метропольна державна влада з тих чи інших причин вже не задовольняє. Такий момент найчастійше буває в хвилинах якоїсь крізи чи реформ метропольної влади. І ось в такий, сприяючий її відродженню момент, недержавна нація мусить пройти в страшно прискоренім темпі процес включення в місцеві консервативні ряди місцевих найбільше активних (поступових і революційних) елєментів — процес, що у націй державних продовжується довгими, на покоління обчисленими, періодами. Таке прискорення темпу вимагає, розуміється, страшного напруження сил: творчого підйому по лінії найбільшого, а не найменшого опору, по лінії захоп-

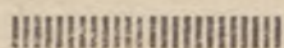
лення за собою пасивних народніх мас спільними, як консервативними так і поступовими, силами. Отже не по лінії романтичного емоціонального буяння в сфері революційних, чи то націоналістичних, чи соціялістичних мрій, ані по лінії демагогічного пристосовування себе до тягнучої вниз пасивної сили мас („йти за народом“) може відбуватись політичне відродження такої недержавної нації.

Місцеві консерватисти мусять відродити в собі молодече хотіння своєї влади на своїй території і молодечу віру в законність цього хотіння, що може статися тільки шляхом прийняття в свої ряди, посідаючих такий молодечий імперіялізм і містицизм, найкращих місцевих поступових елєментів. Місцеві найкращі, найбільше патріотичні поступовці мусясь обмежити свій імперіялізм та містицизм прийняттям державного досвіду та державних організаційних форм місцевих консерватистів, що може статися тільки шляхом їх вступлення в місцеві консервативні ряди і визнання сотвореної консерватистами влади. Іншими словами: коли в цей сприяючий історичний момент місцеві консерватисти не зуміють скоро відмолодитись, а місцеві поступовці скоро постаріти — то така нація не може відродитись і сотворити власної держави.

Опинившись між молотом старої метропольної держави (супроти якої вони стали революціонерами) і ковалом місцевої революції (супроти якої вони залишились консерватистами), місцеві консерватисти гинуть, а разом з ними гине для такої нації можливість здобуття власної держави. Бо місцеві поступовці, знищивши своєю непогамованою революцією місцевих консерватистів, мусять, по вічному і незмінному закону руху націй, використовувати потім, для здійснення своїх хотінь влади, державну організацію консерватистів чужих: метропольних. Замість послухати своїх місцевих „панів“, вони мусять послухати „панів“ чужих, не місцевих: мусять поволі абсорбуватись їх державною організацією. І увійшовши врешті решт самі в цей чужий метропольний державний апарат, вони стануть предками нового покоління місцевих консерватистів, яких, під їхнім же колишнім гаслом непощадної боротьби з місцевими „чужими панами“, знов винищать колись нові місцеві революціорери, і т. д. в безконечність...

Гетьманство 1918 р. було власне такою героїчною спробою відмолодження і скріплення місцевого консерватизму. Воно мало сотворити одну — спільну і для консерватистів і для поступовців — місцеву територіяльну державну владу, і возстановити на Україні, разом з такою владою, нормальні взаємовідносини між консерватизмом і поступом.

Значить було воно такою спробою політичного відроження Української Нації, яка єдина тільки могла до цього відроження довести. Сотворене консервативними вже нащадками тих колишніх козацьких революціонерів (що, знищивши в XVII ст. своїх місцевих консерватистів, були заабсорбовані потім петербурзькою метропольною державою), воно мало основні дані вилічити Українську Націю з її хронічної недуги-браку власного консерватизму, кольоніяльности та недержавности. Але знищене, завдяки своїй внутрішній слабості, місцевими отуманілими і розкудкуданими революціонерами, які, зараз же на другий день після свого »вдалого повстання« проти своєї місцевої територіяльної і консервативної Гетьманської влади, були поглинуті метропольними (російською комуністичною і польською демократичною) державами, воно в 1918 р. цього завдання виконати не змогло. Це завдання знов, і то в такій самісенькій формі, стане перед Українською Нацією в момент неминучої нової кризи на Україні метропольних влад. Чи вистане на той новий трагічний момент у наших консерватистів хотіння і віри, а у наших революціонерів розуму і здержуючої волі?

ХРОНІКА.

† **Проф. Л. Петражицький.** 15. V. ц. р. помер у Варшаві у 65 році життя один з найбільших сучасних фільософів права, учений світової слави Лев Петражицький, б. професор Петербурзького Університету, а останніми часами титулярний професор Варшавського Університету й член Краківської Академії Наук. Покійний походив з України, вчився в Київськім Університеті, потім ще додатково проходив фільос. та правн. студії в Берліні. Майже всі свої твори писав по російськи й брав взагалі найближчу участь у російськім науковім та громадськім житті; був, між ін., послом до 1-ої російської держ. думи (від російських конституціоналістів-демократів, т. зв. „кадетів“) і уходив за одного з найбільших російських учених, хоч походив з римо-католицької „польської“ родини з України. Його знамениті твори по фільософії й теорії права писані незвичайно важкою мовою; П-ий уживав великого числа створених ним самим нових фільософічних, психольогічних та правничих термінів і взагалі не дбав про доступність та зрозумілість його творів для читачів. Не вважаючи на це, його праці мали великий вплив на розвиток фільософічно-правничої науки, особливо в Росії й Німеччині. Від польських справ П-ий стояв завжди далеко. Лише з початком більшевицького панування, він переїхав до Польщі, але зустрів серед Поляків, навіть у польськім науковім світі дуже зимне відношення. До кінця життя він не одержав справжньої професорської катедри в Польщі й був лише титулярним професором Варш. Університету. За своє русофільство мав від поляків багато прикростей. До українських справ ставився П-ий дуже прихильно, і хто знає,

чи не став би українським ученим, якби зовнішні обставини склалися інакше й головно, якби не втратили ми нашої Української Держави, в якій від початку її відродження творилися міцні підвалини для розвитку української науки, що притягало до укр наукової праці багатьох учених, так чи інакше звязаних з Україною, але силою обставин втягнених у російський науковий світ.

М.

В. Г. Короленко. (З приводу 10-ліття його смерти). В цім році минає 10 літ з дня смерти загально знаного й визначного письменника Володимира Короленка, одного з тих численних письменників-українців, що, внаслідок несприятливих обставин для національного життя України, писав свої твори чужою, московською мовою, хоч і в тих своїх чужомовних творах дуже часто виявляв себе не тільки, яко українець, але й яко укр. патріот.

Уроджений в 1853. р., він почав писати свої твори в 1880-их роках, цебто в тій порі, коли національне життя на Вел. Україні цілком примеркло й коли цілий ряд письменників-українців пішов працювати на російській літературній ниві: досить згадати Чехова (котрий, як відомо, був внуком українського селянина-кріпака), Гаршина, Осиповича-Новодворського, Потапенка, Мачтета та ін. Ніколи здається Україна не збогачувала так московської літератури, як саме в 1870-их та 1880-их роках.

Щодо Короленка, то ще й особливі життєві умовини перешкодили йому стати українським письменником: за молодих літ він був відірваний від україн. ґрунту й засланий за „антидержавну діяльність“ у Сибір; довший час потім не міг повернути на Україну й, хоч в душі залишився українцем, всетаки підляг сильному московському впливові й навіть укр. мову основно призабув. Уже геть пізніше, під старість, живучи на Україні, Короленко хотів був перейти на укр. мову й почав писати оповідання по українськи, але відчув, що таке писання йде йому дуже тяжко. Всетаки кілька разів робив спроби писати рідною мовою. — Та, хоч його твори писані по московськи, в них так сильно відбивається українська стихія й укр. душа й навіть з зовнішнього боку так багато українського, що Короленка ніяк не можна назвати чисто „русским“ письменником і, з другого боку, ледви чи можна його обминути (так само, як і Гоголя або Гр. Данилевського) при студіях над історією укр. письменства.

Найбільш яскраво український кольорит виступає в повістях Короленка „Сліпий музика“ (в котрій між іншим знаходимо дуже цікаві причинки до характеристики україн. інтелігенції 2-ої полов. XIX ст.), „Без языка“ (з життя україн. селян. еміґрантів в Америці) й дуже гарних оповіданнях: „Йом-Кіпер (Судний день)“, „В поганім товаристві“ і багатьох інших. Окремо треба згадати знаменитий історично-белєтристичний нарис „Ліс шумить“, написаний у відповідь на „Огнем і мечем“ Сєнкевича з метою правдивого представлення при-

чин козацько-селянських повстань проти польських дідичів на Україні. Накінець, вельми цінний з укр. погляду матеріял знаходимо в дуже гарній, мистецькій автобіографії Короленка „Історія мого сучасника“.

Нераз виступав також К. в громадських справах в обороні україн. націон. інтересів. Особливо варті уваги його гарячі протести й виступи в пресі в справах уніятських, в справі вивезення з Галичини та увязнення Митрополита Андрея Шептицького, в справах заборони друку укр. книжок у Росії, недопущення укр. мови у школі і т. п. На особливу увагу заслуговує також його гарячий виступ у справі зловживань, які творилися в ріжних добродійних інституціях, основаних для галичан у Донщині в часі світової війни й кермованих москвофілами на чолі з адв. М. Глушкевичем і Дудикевичем; ці зловживання дуже тяжко відбивалися на житті вивезених часто силоміць з рідного краю галичан, особливо дітей. Вол. Короленко своїм могутним голосом змусив російський уряд розглянутися, що діялося в галицьких „приютах“ в Донщині та покласти край зловживанням. — На жаль, коли почалося державне відродження України, В. Г. Короленко вже був занадто старий і не міг ані прийняти ближчої участи в гром. житті ані навіть добре орієнтуватися в подіях. Та, в кожнім разі, він поклав у свій час багато значних заслуг для Рідного Краю й тепер у 10-і роковини його смерти, випадає згадати його незлим, тихим словом.

О. Максимович.

10-ліття смерти академіка Миколи Петрова. 8. VI. ц. р. минає 10 років з дня смерти одного з найбільш заслужених діячів укр. науки Мик. Петрова, професора Київського Університету й Київської Духовної Академії. М. Петров написав цілу низку вельми цінних праць з історії укр. письменства, головно XVII-XIX вв. та з історії освіти на Україні. Найважніші його праці це курси історії укр. літератури XVII—XVIII й XIX ст. Довший час були вони головними й найважнішими працями з історії укр. літератури і досі не втратили свого наукового значіння. За свої наукові заслуги для України, М. І. Петров був високо відзначений в 1918 р. гетьманським урядом. Коли гетьманський уряд заснував у Києві Всеукраїнську Академію Наук., М. І. Петров (разом з А. Кримським, Стеф. Смаль-Стоцьком і Д. Багалієм) був іменований одним із чотирьох перших академиків ВУАН.

50-літній ювілей наукової праці протоєрея о. Евфима Сіцінського (Січинського) минув у червні ц. р. Прот. Сіцінський уродився в с. Мазниках, летичівського пов. По скінченню духовних шкіл (Семинарії й Академії), висвятився і працював на рідному Поділлі, в Камянці. Працює він науково, організує Музей укр. старовини в Камянці. За визначні наукові заслуги львівське Наук. Тво ім. Шевченка вибрало його 1899 р. своїм дійсним членом. 1907. р. береться за працю над перекла-

дом Євангелія на укр. мову і провадить цю працю враз з цілою комісією під проводом Епископа Парфенія. 1919. р. запрошено Ювілята на катедру історії Поділля в Камянецькому Державному Університеті, а тепер є він управителем Подільського Музея. — Його наукові праці захоплюють археольогію, місцеву історію і штуку, а все про Поділля. Найвизначніші його праці — „Історія церквей и приходовъ Подольской Епархіи“, монографії повітів (камянецькото й летичівського), моногр. Камянця („Городъ Камянецъ-Подольскій“, 1895). Новіші праці видані вже по — українськи: „Муровані церкви на Поділлі“, 1925. р., „Оборонні замки Зах. Поділля“ 1928 р. і ін., врешті праця: „Нариси з історії Поділля“, ч. І. 1927, ч. II. віддана до друку, ч. III. приготовляється. Тут будемо мати огляд цілої історії (й передісторії) Поділля.

Святкування „дня русской культуры“ у Львові в річницю народження російського поета А. С. Пушкина (6. VI.) в цім році випало досить своєрідно й прямо таки скандалічно. Центральною точкою свята була промова відомого москофільського діяча адв. М. Глушкевича в атеїстично-більшевицькому дусі. На початку промови Глушкевич прославляв „незвичайно високу“ старо-руську поганську культуру; а потім з фурією накинувся на св. Володимира Вел. і „попів“ за знищення старинної руської поганської культури; сильно лаяв усіх руських князів, московських царів і російських імператорів, вживаючи часом брутальних і навіть неприличних виразів; а вкінці почав вихвалювати одного з сучасних „стовпів“ більшевизму та деморалізаторів російської молоді Максима Ґорького. Промова Глушкевича викликала обурення серед російської еміґрації й серед тієї частини галицьких „общеросів“, яка не симпатизує більшевикам. Але москвофіли, симпатизуючі більшевикам, нагородили Глушкевича гучними оплесками.

„Історія русской культуры“ визначного й заслуженого російського політичного діяча й історика проф. П. Н. Мілюкова вийшла недавно значно доповненим і поправленим виданням. Це є безперечно одна з найвизначніших новин російської наукової літератури останніх років. Має вона великий інтерес і для нас, українців, бо з одного боку торкається багатьох питань історії української культури, а з другого, дає яскравий образ російської культури, з якою ми, українці, хочемо того чи ні, але *повинні* бути добре обізнані, яких би ми поглядів на російсько-українські взаємини не трималися. Докладніше обговоримо цю важну працю П. Н. Мілюкова в однім із ближчих чисел „Дзвонів“.

„В оградѣ церковной“. Під такою назвою почала видавати редакція поважної російської варшавської ґазети „За свободу“ — тижневий додаток, спеціяльно присвячений православним церковним справам, головно в польській державі. Начальним редактором тижневика „В оградѣ церковной“ є п. Світич-Туберозов. Серед співробітників слід окремо згадати відомого білоруського

громадського й церковного діяча проф. Вяч. Богдановича. Тижневик редагується дуже цікаво, й тим, хто повинен інтересуватися правосл. церк. справами, є конечно потрібно постійно переглядати цей тижневик, бо в нім є багато незвичайно важних матеріялів про сучасне життя Правосл. Церкви. Що до напряму тижневика, то може він *занадто вже ліберальний,* як з погляду канонічно-православного, так тим більше й з погляду католицького. Зокрема надто ліберальні статті проф. В. Богдановича. Супроти варшавської православної митрополії „В оградѣ церковной" займає виразно опозиційне становище. Серед рядового правосл. духовенства й світського правосл. громадянства тижневик цей, а особливо статті його редактора п. Світича мають величезну популярність. В кожнім разі, треба признати це видання незвичайно змістовним і цікавим для тих, хто інтересується справами Правосл. Церкви.

Перша вистава виробів професійної школи СС. Василіянок у Львові відбулася 26—28. червня ц. р. в помешканні школи (вул. Длуґоша 17). Від трьох літ уже існує у Львові професійна школа СС. Василіянок, в якій, поруч із загальною наукою, вчать українських дівчат кравецтва, білизнярства та мистецьких жіночих робіт. Завдяки пильній праці скромних Сестер, школа стоїть тепер уже на належній висоті й дістала вже всі права державних середних професійних шкіл. В цім році був перший випуск дівчат, що закінчили цю школу, а з цього приводу влаштувала школа також першу виставу виробів своїх учениць. Виставу уряджено досить скромно й на жаль навіть належно не оповіщено про неї в укр. часописах, а тимчасом на виставі були виставлені дуже гарні мистецькі жіночі роботи, які певно зацікавили б наше громадянство та й сприяли б успіхові школи, так дуже необхідної в наших часах, коли все більше відчувається потреба давати хлопцям і дівчатам фахову освіту.

Нові часописи. Мимо тяжких часів, які переживаємо, констатуємо розбудову нашої культури. В останніх часах появилося в Галичині три нові часописи: в Золочеві квартальник „Шашкевичівські вісти", присвячений ширенню культу Марк. Шашкевича; у Станиславові — популярний, ілюстрований тижневик „Українське життя". 1-ше число вийшло 21. червня ц. р.; у 2-ому стрічаємо некрольоґ Вачеслава Липинського. Тут почато друкувати як додаток історичну повість Прокопа Хохолушка „Косове поле", перекляд з чеського. Врешті в Сокалі почав д. 14. VII. ц. р. виходити двотижневик „Змагання", що має обслуговувати потреби Сокальщини, Белзчини й сус. Волині.

На еміграції в Празі появилося за червень ц. р. „Молоде Життя", журнал Укуаїнського Пласту, ч. 1 (77) як продовження „Мол. Життя", що виходило колись у Львові і було закрите разом з розвязанням Пласту. Еміграційне М. Ж., формату 8⁰ 32

стор. робить гарне враження і заповідає,що буде йти старим шляхом, тільки новими силами...

„Незалежність“, укр. двохтижневик у Парижі, помістив у ч. 12/13. ц. р. допис К. Леонтовича п. н. „На тему діяльности наших католиків“. З цілої статті пробивається намагання здискредитувати „Кат. Союз“, при чому К. Леонтович виявляє крайне необізнання з кат. релігією, пишучи, що „католик 20-го ст. не визнає засади, що власть походить від бога“(!) (так і написано, з малої літери). У цьому числі находимо й некрольоґ В. Липинського.

Українські переклади з грецької й латинської мови, як подає „Українська Школа“ ч. 1—2. за цей рік, залишив у великій скількості пок. Іляріон Огоновський. Маємо тут таких авторів: з грецької літератури Айсхіля (3 драми). Аристофана (4 комедії), Геродота, Демостена, Еврипіда (3 драми), Ксенофонта, Лізія, Лукіяна, Плятона (7 творів, м. ін. Файдон), Плютарха, Софокля (всі 7 драм, що заховалися) й Тукидида; з римської літератури: Верґілія (ідиллі), Горація, Плінія, Плявта (4 комедії), Салюстія, Сенеку,. Тацита, Терентія (2 комедії), Цезара й Ціцерона. З тих творів маємо друкованих укр. перекладів не більше десяти; з цього видимо, який цінний це скарб для нашої культури. Пдреклади, як подає „Укр. Шк.“, є у братової пок. Огоновського, п. Марії Огоновської, Львів, Підвалля ч. 7. II. Рішуче треба би подбати про їх видання, а бодай найважніших з них.

Ucrainica. В останнім томі відомого видання Папського Інституту Орієнтальних Студій „*Orientalia Christiana*“ (за червень 1931. р., т. XXIII, —3) знаходимо цілу низку рецензій на праці, присвячені цілком або вчасті українській церковній історії, укр. богословії і т.п., в тому числі рецензії: о. А. Дейбнера на книжку проф. Вяч. Заїкина „Участь світського елементу в церковнім управлінні в Київській Митрополії в XVI—XVII ст.“, о. Й. Швейгля Т. І. — на збірник „Die Kirche und das östliche Christentum“ (виданий під редакцією о. П. Вергуна), на книжку проф. Ганса Коха „Das kirchliche Ostproblem der Gegenwart“ та ін., о. Й. Леді (Ledit) Т. І. на працю проф. В. Заїкина „Христіянство на Україні за часів кн. Ярополка І“, на „Записки ЧСВВ“, на книжку о. Славова „Київський затворник митрополит Йосиф Сокольський“, о. Т. Спачіля Т. І. — на книжки М. Jugie: „La dottrina degli Orientali separati intorno ai „Novissimi“ і А. Павловського „Dogmat niepokalanego poczęcia w oświetleniu nowszych teologów prawosławnych“ та ін.

Російський католицький квартальник „*Китеж*“ що виходить у Варшаві під проводом о. Прелата Др. Антонія Окула-Кулака в ч. 2. за цей рік містить цікаву статтю п. н. „Про византійство“, з приводу відомих пастирських листів, виданих українськими греко-католицькими владиками в тій справі. Автор статті

(що підписався „Русскій католик“) дуже високо підносить вартість і значіння пастирського листа Митрополита Андрея Шептицького та взагалі всю діяльність Митрополита, направлену на оборону та відродження східно-християнських релігійно-церковних та культурних традицій. Рівночасно в цій статті досить гостро критикується протилежні погляди. — В тому ж числі „Китежа“ уміщено коротку, але дуже ґрунтовну й вельми прихильну рецензію на книжку проф. Вяч. Заїкина „Участь світського елементу в церковнім управлінні Київської Митрополії в XVI—XVII вв.“. Серед численних рецензій на цю працю проф. Заїкина, що появилися досі на українській, російській, польській, болгарській, німецькій та французькій мовах, це здається, чи не найґрунтовніша оцінка, хоч і невеличка своїм розміром.

„Reichspost“ в ч. 180 (від 2. VII. ц. р. віденський кат. щоденник) містить статтю о. Макарія Каровця ЧСВВ: „Vom Basilianer-Orden“ (з приводу недавно відбутої ґенеральної капітули Василіянського Чину в Добромилі). В цій статті о. М. Каровець в коротких, але яскравих рисах переказує історію українського монашества й спеціяльно Чина св. Василія Вел. від найдавніших часів до нині, кидаючи при тім загальний погляд й на всю історію української Церкви. В кінці статті Автор підносить визначну діяльність Митрополита Андрея Шептицького, „dieses heroischen Patriarchen der unierten Ukrainer“, як висловлюється Автор. — В ч. 188. тієї ж газети в нотатці під тим самим наголовком подано відомости про вибір Архімандрита Чина СВВ. о. Діонисія Ткачука і членів Капітули Чина.

Вже в березні ц. р. видав *Slavonic Review,* головний анґлійський науковий журнал для словянських справ книгу, в якій була поміщена розвідка В. Панейка та С. Сроковського про польсько-укр. справи. Цими днями той сам журнал видав нову книгу (239 стор. вел. 8⁰), де уміщено між іншим статтю д-ра Станисл. Лося: „Українське питання в Польщі (відповідь на розвідку В. Панейка) і другу наукову працю, найбільшу розміром *„Давні зносини Англії з Україною“*, написану істориком І. Борщаком. Зміст цієї статті реферує „Діло“, ч. 175 з 7. VIII. ц. р.

Pamiętnik Historyczno-Prawny. Під цією назвою вже шостий рік існує у Львові цінне наукове видавництво, основане й кермоване проф. П. Домбковським. Видавництво звертає особливу увагу на суспільну історію Галичини, на історію права в Галичині та у „вел. князівстві Литовськім“ і т. д. Серед співробітників його знаходимо також деяких українських учених. Між іншим, у цім видавництві вийшла цікава розвідка одного з найвизначніших сучасних галицько-українських істориків проф. Богдана Барвінського „Wypraszanie od kary śmierci w XVI—XIX w.“. З видань „Pamiętnika Histor.-Prawnego“, присвячених в цілості або переважно історії Галичини, заслуговують на особливу нашу увагу передовсім праці самого видавця й редактора

„Pamiętnika“ проф. Домбковського: „Miscellanea archiwalne“ (з галицької історії XV—XIX ст.), „Stosunki gospodarcze w ziemi Halickiej“ (це особливо цінна й цікава праця), „Zbiór dokumentów do historji urządzeń pocztowych“ (освітлює майже зовсім недосліджене, але важне для історії питання про розвиток почти в старих часах, головно в Галичині), „Palestra i księgi sądowe sanockie“ і т. д. Далі треба згадати праці Й. Скочка „Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem“, К. Гана „Pospolite ruszenie ruskie w XVI—XVIII w.“, його-ж „Studja nad patrycjatem lwowskim wieków średnich“, † К. Соханевича „Rozwody na Rusi halickiej w XV i XVI w.“, З. Вахловського „Dylacje procesowe w sądownictwie ziemi ruskiej XV—XVI w.“, Б. Осуховського „Gospodarka solna na Rusi halickiej w XVI—XVIII w.“ та ін. Друкується тепер дуже цікава по своїй темі розвідка М. Карпинського „Ustawy partykularne ruskie w XV wieku“. З праць з історії литовсько-руського права, виданих у „Pamiętniku“ слід згадати розвідки Дра Ів. Адамуса „Z zagadnień prawa litewskiego“ і „Zastaw w prawie litewskiem“. Др. Адамусові належить також дуже цікава праця „Uwagi o pierwotnem małżeństwie polskiem i słowiańskiem“, яка викликала на Вел. Україні значне заінтересування й прихильну оцінку, але в нас лишилася досі непоміченою. — Окремо треба згадати велику працю проф. Домбковського „Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920—25“, в якій знаходимо між ін. багато відомостей про твори з історії суспільного й державного ладу України та укр. права (серед них чимало не узгляднених в огляді новішої укр. історично-правничої літератури проф. Мик. Чубатого, так що обидва ці огляди — проф. Домбковського й Чубатого взаїмно доповнюють один другий). Взагалі в „Pamiętniku Historyczno-Prawnym“ знаходимо дуже багато цікавого матеріялу до укр. історії, особливо до історії Галичини.

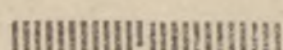
Ucrainica в „Przewodniku Historyczno-Prawnym“. Чергове Ч. „Przewodnika Histor.-Prawn.“ (1-е за 1931 р.) містить кілька цікавих статтей і нотаток, що вповні або почасти відносяться до укр. історії та історії укр. права. До них належить передусім цінна фахова студія проф. А. Соловйова „Особенность договора продажи недвижимостей в слав. правѣ“, далі цінна замітка Др. Ів. Адамуса про два волинські ґмінні архіви, рецензія Ів. Лього на працю Савицького „Асесори в руських судах XV ст.“ і особливо цікава для нас й важна (хоч може й занадто строга) рецензія проф. Ант. Флоровського на книжку Яковлева: „Впливи чеського права на право українське“, вкінці некрольоги К. Соханевича (автора дуже цінних праць про розводи в Галичині й на Волині в XV—XVI ст.) та Ст. Томашівського. Останній некрольоґ написано, на жаль, з деякими фактичними похибками; оцінка праць Т-го в нім теж невірна. Передусім, останньою працею Т-го був не підручник історії укр. Церкви (як написано в некрольозі), а широкий науковий огляд історії укр. Церкви, подібний по свойому пляні до великого огляду історії рус. Церкви

митр. Макарія або до „Іст. України-Руси“ Грушевського. Далі в некрольозі сказано, що Т. брав найближчу участь у працях Наук. Т-ва ім. Шевченка; до цього однак треба було додати, що та ближча участь Т-го в Наук. Т-ві ім. Шевч. відносилася до часів передвоєнних і воєнних (бо як відомо, в часах повоєнних Т. рішуче розійшовся з Наук. Т-вом ім. Шевченка, не погоджуючись із напрямом, що панує в цім Т-ві). Найважнішою заслугою Т-го названо в некрольозі видання 4-х томів історичних матеріялів; ці матеріяли, без сумніву, цінні, але бачити в них найбільшу заслугу Т-го се означає, на наш погляд, понижувати заслуги Т-го, котрий дав чейже щось більше, ніж самі лише матеріяли. Нема в некрольозі ніякої згадки про праці Т-го з історії Галичини, хоч відомо, що Покійний саме своїм студіям з історії Галичини нацавав особливо велике значіння. Так само нема згадки й про найкращу працю Т-го „Предтеча Ісидора“. Вкінці говориться про „na wskróś syntetyczny umysł“ (???) Т-го, хоч відомо, що навіть найбільші прихильники Т-го визнають, що Покійний був у більшій мірі аналітиком, ніж синтетиком. Обєктивно ж оцінюючи працю Т-го, треба признати, що він був дуже сильним аналітиком, і волів працю аналітично-критичну; коли ж брався до синтези, його синтетичні спроби виходили переважно невдатні; особливо це треба сказати про одну з останніх його синтетично-історіософічних праць „Про ідеї, героїв і політику“, у якій Т. зробив спробу не тільки скритикувати ідеольогію найбільшого нашого сучасного історика й мислителя Вяч. Липинського, але й протиставити їй свою ідеольогію, основану на історичній синтезі. *Z.*

Ювилей проф. Ст. Бобчева. В червні ц. р. святкує 60-літній ювилей наукової й громадської діяльности один з найвизначніших сучасних дослідників східного канонічного права та найбільш заслужених державних і культурних діячів Болгарії проф. Стефан Бобчев. Ювилят народ. 1853 р., вищу освіту (як і більшість сучасних болгарських учених) одержав на Україні, брав найдіяльнішу участь у політичнім житті Болгарії, був один час болгарським послом у Росії, потім міністром освіти в Болгарії і т. д. Попри те енергійно працював в області східного церковного права, історії Болгарії, історії болгарського права і т. і. Нині Ст. Бобчев є професором церковного права та історії болг. права в Софійськім Університеті (котрий взагалі, по упадку Росії, зробився головним огнищем наукових студій у сфері східнього канонічного права) і, не вважаючи на свій дуже поважний вік, продовжує енергійну наукову діяльність. Перші свої наукові праці проф. Б. надрукував у ранній молодості, в 1871 р. Від того часу, за 60 років, появилося більше 3000 його праць — зі східного церковного права, історії Болгарської Церкви, історії Болгарії й болгарського права і т. д. Найважніша його праця це „Історія староболгарського права“, важна й для нашої науки, з огляду на дуже ймовірне існування значних болгарських впливів на староруське (головно церковне) право (про що останніми часами писали Лащенко, Чернов, Ільїнський та інші); ця праця зустріла

в свій час (І-е вид. — 1910 р.) прихильну оцінку з боку европейської наукової критики (зокрема високу оцінку її дав авторитетний львівський учений, історик права проф. Домбковський). Друга важна праця проф. Б. — „Черковно право“ (1-е вид. — 1919 р., 2-е вид. — 1927 р.) — найновіший курс східного канонічного права; в цім курсі між ін. окремо узгляднено й становище Церкви на Україні, так само, як і в ін. сх.-християнських краях.

В. З.

Рецензії.

Микола Васьків, **У филях Бистриці.** Бібліотека „Народньої Справи“, ч. 8. Львів, 1930. 8⁰, стор. 125+3 ненум.

„Юрба заколихалася.

— До праці.

Гриниш підійшов до Сидора.

. . . .

— То з Богом! — не виймаючи люльки з рота, процідив війт.

. . . .

В тій хвилині показався о. Роман. Ґазди почали кланятися своєму панотцеві, ґаздині, що стояли ближче, підходили й цілували о. Романа в руку. І Сидір підійшов.

— Благословіть, отче! — Панотець усміхнувся.

— Благословлю і сам рук приложу... — сказав“.

Таке читаємо на ст. 110—111, названого вгорі оповідання. — Така вже, видко, судьба української літератури, що вона не бере за сюжети байдужних з національного, соціяльного чи етичного боку справ і ними не займається. Наша повість і новелістика (крім дуже нечисленних спроб) не має ні кримінальних романів, так буйних на заході, ні сензаційних авантюрничих, хочби й у тій мірі, що польська. Письменник, хочби і слабенький, не хоче продукувати „вагонової літератури“ чи „фейлєтонової“. Тому береться нераз за сюжети, що йому не під силу.

Подібно й М. Васьків не написав „байдужного“ оповідання. Маємо тут проведену ідею — праці й любови до рідної землі. Байдуже для автора (і для нас), у який час відбувається дія його оповідання; ніби щось згадується за шістдесяті роки (XIX. ст.), за опришків, Довбуша, як минуле, хоч ще не так давне, — але дія може діятися в кожний час, має загальну вартість. Коротенько — дія така. В гірському селі, над Бистрицею, пливе життя спокійно, по сільському. Видимо двох другів — Сидора і Дмитра, що сподіваються невдовзі подружити своїх дітей і вже не розлучатися. Але сталося інакше. До села приїхав нащадок давнього дідича, пан Дронський і задумав відібрати від села долину. Там були хати — це частина села. Думав тут найти джерела нафти. Правно йому належалася долина лише по ріку, по Бистрицю. Але случай поміг йому —

Бистриця внаслідок зливи змінила корито — й він користаючи з того, хотів „правно“ загарбати долину аж по... нове корито, що вже плило далеко по громадській долині. Підкуплюючи на-право й на-ліво, здобуває „правний акт“, де частина громади підписує своє зречення взаміну за гору. Позискує пяницю війта, Гриниша, підкупством, а ошуканством чесного писаря Сидора (Гарматовича). Але частина громади не годиться на це й починає війну з дідичем. — Спершу люди хотіли заступитися правом, але не змогли. На чолі тих, що не хотіли дати панові землі, стояв Дмитро (Сегедюк) — і други розійшлися. Любов до землі перемагає все; Дмитро говорить до сина Андрія: „Землі своєї не дай ворогам... І люби її, ту землицю рідну, як я її любив і як тебе вчив любити, а Бог буде з тобою“ (ст. 101). Вони воюють як уміють. А як виявилося, що пан ошукав їх, бо гора не була його — вони спершу дивуються: „чого ж він мінявся, коли знав, що то не його власна гора?“ Але знайшлася кручка в законі й нарід довели до розпуки. Він надіявся вже лише на свою силу. За землю від насланих убійників згинув Дмитро.

„Закон — це ми! Доля наша й доля наших ґрунтів у наших власних руках!...

З-за хмар вийшло сонце й розсипалося ясним промінням по обновленій громаді. Легкий вітрець заграв сивим і чорним волоссям ґаздів, а счорнілі, засохлі лиця набирали життя, запалювалися невідомим огнем. Наче дух Дмитра зійшов на велику, зєдинену сімю, а сотні сильних, нових грудей, крикнули могутню присягу:

— Не дамо нашої землі! Не дамо!“ (ст. 107.).

І не дали. Перекопали рів і пустили Бистрицю — у старе русло. „Право“ знову було безсильне.

Така дія оповідання. Ідея, як видимо, позитивна. Автор, хоч виступив отсе, наскільки знаємо, вперше, заповідає талан. Бажаємо йому щиро успіху — але від себе подамо кілька завваг. Розвязка оповідання трохи неприродна — надто радикальна й дуже нереально виглядає. Деякі характери нерозвинені, як от інженір Кляйн; постать грубого німця з „апаратом“ теж не конечна (абстрагуючи від її реальности). Так само слід би більше подбати про мову: стрічаємо вже в наголовку „у филях зам. „у хвилях“ (до речі, наголовок не цілком добре дібраний); — „сь“ зам. — „ся“ при дієсловах, се зам. це, такий польонізм як „протів“ зам. проти й т. п. Але це вже більше на адресу Видавництва — воно могло мову виправити, бо мається враження, що це воно так „виправило“ мову і правопис Автора. Також трохи в надто темному світлі змальовані заступники права. Хібаж не всі такі!

Ігор Петренко.

Володимир Лопушанський, **Гомін душі.** Сучасна повість. Бібліотека „Неділі“, том III. Львів, 1929. м. 8°, стор. 224.

Третя з ряду повість Лопушанського ріжниться від обох попередних. Підчас коли тамті („У споконвічному вирі“ 1927,

„Перемога“ 1929) малюють війну, боротьби, то ця розказує про життя сотника Романа Крвавича, що повернув із табору й живе в Галичині. Як можемо видіти з деяких вказівок у тексті, дія відбувається в 1919—1920. рр. Але ця повість нас не вдоволяє. Сюжет її дуже простенький і стільки разів уже розроблюваний. Крвавич, що втратив родину(батька й матір — селян побили мадяри — тоді, як він служив у австр. війську) й він разом із товаришем Степаном Марицьким, сином священика, йде до Марицьких. По дорозі Степан захворів на тиф і Роман заніс його на руках до дому. Очевидно, там приймають його як рідного,він залюблюється в дочку о. Марицького, Лесю, а Степан видужує. Тимчасом Роман побачив дуже змислову вірменку, дочку управителя дібр, Зою Юхнович. Вона притягає його (буквально!), ну й він, очевидно, вже не чує любови до Лесі. Тимчасом виявляється, що Зоя — наречна Степана. Степан застрілився, Роман попадає в розпуку, аж доки не виявляється, що Степан застрілився случайно, не хотячи. Тоді Роман кудись забирається. От і все. Це таке натягнене! Мається враження, що Автор, починаючи повість, рішуче не знав, чим вона закінчиться. Вже після самовбійства Степана, Роман приходить до Марицьких, але йому не виясняють нічого. Ми переконані, що Степан свідомо застрілився. Тимчасом виявляється, що діло було таке: Степан чистив пильником револьвер (якийсь старий, заржавілий), нараз — гукнуло — і Степан валявся на землі, а з грудей „кров пхалася“ (sic! — с. 210.). Поминувше вже те, що воно неоправдане, воно рішуче неможливе: як „вояк“ міг чистити револьвер так, щоби він вистрілив йому — просто у груди? Я думаю, що може виймив би стрільна! Загалом, мається враження, що Автор когось хоче наслідувати, або не цілком щасливо силується бути оригінальним. Інакше годі зрозуміти, чому Роман усе при нагоді заявляється атеїстом чи скептиком, бож це цілком не випливає з його вдачі (сс. 42, 53-54), хоче сміятися з молитви (с.63), тощо; чому Автор уживає таких порівнань або означень, як „голі дівиці“ (порівнання верб, с. 31), „опухлий місяць“ (с.50.), або впадає в цілком непотрібний ні для настрою, ні цілости містицизм(каже мертвій людині усміхатися с. 95.). Прикро вражають такі вислови, як „Австрія — міжнародня злодійка“ (с. 7), або „змиршавілий австрійський орел“ (с. 52); що як що, а національних святощів зневажати не треба, тимбільше, що зараз нема кому за них заступитися! Не можемо погодитися з Автором і там, де він каже Романові видавати неправно квіт на дрова для селян. Оправдання, що герої, мовляв, віддають душу для народу, в такому случаю — це просто неймовірне (див. с. 163.).

Врешті — дещо про мову. Тут є й польонізми (барки, позістане, мисли, звитяжця, сантімента),—москалізми (довжна, тоска), або загалом недозволені й нещасливі вислови : майбуття зам. майбутнє (с. 75), дівиці (с. 31), гриза зам. грижа (с.219), вагітний піт (с. 93), вагітна мряка (с. 166), залелієм усміхом (с.60), святих

над покутою (! с. 65), стрільн зам. стрілен (с. 91), тощо. Автор безумовно талановитий, але невироблений і пише заскоро. Треба краще обрабляти свої твори, а тоді — віримо — він дасть нам дальші повісті вже вільні від цих „гріхів юности“.

Ігор Петренко.

А. Павлюк, **Лірика. Coloured plates** (1921—1928). Частина 1. В. 8⁰, с. 64.

Ця літографована збірка лір. „пролетарського“ пис. витає читача хоробливо-еротичними малюнками на обгортках, наголовком на задній обгоротці (!) і поземою (не доземою!) картиною людини у шклах, з люлькою в зубах (автор?). Не кращий і зміст. Крім грубо-змислової еротики („Любов“ „Ночі“), що вироджується в дикунську дегенерацію („кафе — дансінг“), маємо тут „поезії“ про босяків, бідних дітей і ін., з обовязковим плюванням злобою. Декорація: шинок, підозріле товариство. Є й „історичні“ про Коліївщину, Залізняка, очевидно, в чисто більшевицькім дусі. З „патріотизму“ згадано й „хахлацьку сонну трясцю“ (себто, ми без націоналістичних пересудів!) („куркулі“), кинуто по дорозі зневагу на Богородицю. Зманірування часом рішучо не дозволяє знати, чого автор хотів. Ось прошу:

Не рахую днів. Не рахую страт я...
Не сміялися б ті — не бачили...
Вовк, — сховався, втік у самотину.
І віри не йму, — що назавше стратив;
Що тебе вже ніколи не обніму. (с. 4.).

гарне і зрозуміле, правда? або поетичне порівнання:

І так — з дня у день.
Кудкудака ще спомину квочка.
Серце у грудях, як грудка у бочці. (с. 9.).

Форми автор ніяк не може опанувати, тому всюди верлібри. Де пробує „кувати“ строфи, там все не стає два до третього. Видко, що цілком слушно автор видав „поезії“ — власним накладом, літографовано. Чи може це навмисне, для репродукції свого цінного автографу (диви 1. сторінка)?

Т. К-а.

Віктор Приходько, **Під сонцем Поділля**. Спомини Вид. „Червона Калина“, Львів, 1931. м. 8⁰, стор. 250 + 8 світлин.

Спомини, що їх наголовок виписано, були вже частинно друковині: 1. розділ — „Привороття“ в ЛНВ., 1925, кн. IV., 2. розділ — „Подільська Духовна Семінарія“ там само, 1927, кн. III—VI. Це займає тут половину книжечки (до 121. ст.). Дальший розділ аж до кінця — „Перша подільська „Просвіта“ — появляється тут у-перше, як і передмова Автора.

Спомини ці надзвичайно цікаві, зокрема для читача—галичанина. Вони оповідають про початок XX. ст. до війни, себто про час, відносно найменше знаний. Багато дуже появилося споминів про часи 1917—1921. р., доволі багато старших діячів

писало про XIX. ст. (роки 1870. і до 1890-их), поміщувані переважно в київській „Україні“, або деінде. Зате так небагато мемуарного матеріялу маємо про початок XX. ст., що рішуче треба радіти з цього причинку. Але цінні ці спогади ще й тому, що в них розказується про українське життя Поділля, отже читач має змогу зазнакомитися з окремим куском України, а таких місцевих споминів так як не маємо. Зі споминів п. Приходька довідуємося про цікаві речі, без яких часом трудно було б зрозуміти окремі моменти в нашій історії. Такі „духовні учіліща“ (а на Сх. Поділлі було їх чотири: у Тульчині, Тиврові, Привороттi, ушицького пов., і Камянці) були місцями, що зберігали українську стихію. Як це не дивно виглядало б, то таки не вдавалося „обрусєніє“, хоч трохи не всі учителі були москалі. Що більше, Привороття засимілювало до українства трьох синів учителя—обрусителя Вєліконіна й вони потому працювали як українці! (с. 26.). Інше діло було вже з Духовною Семинарією в місті Камянці. Тут теж процвітало українство, але вже більше потайно. Хоч, врешті, й тут виступали питомці на балях, що бували в Семинарії двічі до року, досить виразно як українці: співали укр. пісні, деклямували Шевченка й т. п. А мали Семинарії ще ту вищість супроти інших шкіл, що тут студенти багато читали й виходили звідти загалом мудріші, як гімназисти. На це були свої причини: студент сидів у Семинарії, мало куди ходив і — читав (див. с. 36 — 37). На поч. XX. ст. був тут і тайний український гурток, що читав заборонені в Росії українські книжки, а навіть революційну літературу. Покровителем такого гуртка, був якийсь час В. Чехівський, пізніший Митрополит Укр. Автокефальної Церкви. Він уже тоді був дуже побожний, але рівночасно був... „соціялістом“. Він був якийсь час помічником інспектора й потому у звязку з „буйством“ семинаристів, видалений (диви сс. 52, 58, 72, 79, 81, 94.). Семинаристи щиро були перейнялися ідеєю праці для народу, образувалися, а навіть уложили були й вилітографували проповіді по—українськи (с. 59). Далі розказує Автор про заснування „Просвіти“ в Камянці, що зі статутом мала право поширяти свою діяльність на цілу губернію. Автор згадує її діячів: др. К. Г. Солуху, прот. Є. Сіцінського, С. М. Іваницького, В. К. Стуранкевича, Ф. Т. Когутова й ін. людей, дуже заслужених для українського життя. Дивною видавалася постать „правого“ українця Д. Я. Бабічева, якого не розуміли сучасники — „ліві“. „Взагалі, пише Автор, це був рідкий тип серед тодішних свідомих українців. Бо в ті часи українська національна свідомість обовязково вязалася з політичним і соціяльним радикалізмом, навпаки, в Бабічева був рішучий ухил у-право“ (с. 164). Звичайно, ми негативно оцінюємо „соціяльний радикалізм“ тодішніх „свідомих“ і Богу дякуємо, що зараз українство вже „праве“— з Церквою і правими елєментами нації. Автор цілком правильно каже, що в 1918. р. „Бабічев“ мусів би радо повитати владу Гетьмана на Україні“ (с. 169.) Цілком слушно! Але не треба

забувати, що він—патріот і українець, а його—українство не мусить бути „ліве". Велике значіння мало й те, що Епископом Поділля був українець, Парфеній (у світі Левицький), цей самий, що під його проводом вийшов український переклад Св. Письма, про що Автор досить широко розказує. Цікаво ще підмітити, що українські поляки ставилися прихильно до українства, належали до „Просвіти", тощо; особливо треба згадати могилівського поміщика И. А. Волошинського, або такого пана Фредра (з історичним прізвищем!), який говорив, що „він визнає себе українцем і мусить працювати для українського народу" (с. 205). Ці поляки чулися опісля дуже недобре ніби-то в себе —на еміґрації в Польщі. Глибоку зворушлива сцену подає Автор: на виставі у Варшаві листівки з краєвидами, а їх оглядає інтелігентна пані з дівчинкою. „Mamo, mamo, popatrz! To jak u naszej Michajłówce!" — „Tak, Zosiu, tak, — зідхає сумно мати, — taż to nasza miła Ukraina"... (с. 207). Серед таких „поляків" ширив свою ідеольоґію покійний Липинський.

Самі спогади писані дуже інтересно й читаються як кращий роман. Автор уміє інтересно писати. Він обіцяє (на с. 204—205) розказати більше про Й. А. Волошинського, але в цій книжці обіцянки не сповнив. Сподіваємося, що буде ще продовження цих цікавих спогадів. Мусимо лише завважити, що Автор в одному місці помилився: Січинський убив гр. Потоцького не 1911. року (див. с. 201.), а 12. квітня 1908. року.

Теофіль Коструба.

Студенський Шлях. Професійний журнал. Львів, ч. 3-4. Липень-Серпень 1931. 52 стр. 8⁰.

Хто не мав блищого звязку з укр. студенством в останніх часах, а читав про нього в укр. пресі статті під такими заголовками як „Анархія", „Анархічний виступ" і т. п., той певне брав до рук останнє число Ст. Шл. з великим упередженням, а може й острахом. Одначе по його уважнім прочитанню упередження мусіло зникнути, а переконання про наше студенство цілком змінитися.

Якнебудь би ми ставилися до нинішньої ідеольоґії нашого студенства і його ідеольоґічної тактики, то на підставі Ст. Ш. мусимо признати, щочастина студенства, С. Ш-ом заступлена, є вельми ідейним, активним і творчим елєментом. Здаємо собі добре справу, що між загалом студенства є також і пасивні та анархічно-руйнуючі елєменти, але вони мусять бути в кожнім людськім колєктиві. Важне те, щоби активні, творчі елєменти зуміли з одної сторони втягнути в своє русло також і пасивних та приборкати анархічних, а з другої сторони, щоби самі зуміли знайти вповні правильний шлях.

З ч. 3-4 С. Ш. бачимо, що активна часть студенства ставить собі на найблищу мету такі завдання: Усунути в майбутності ріжниці між старшим громадянством а молодю, себто розвязати т.зв.проблєму„батьків і дітей" в той спосіб, що теперішнє студен-

ство буде підховувати вже ґімназистів, відповідно формувати їх світогляд („ховати доріст“), а опісля втягати до своїх студ. організацій, як також теперішне студенство по скінченню студій як громадяни на становищах державних триматимуть тривкі звязки з генерацією студенства, що ними підхована займе їх місця в студ. житті. В той спосіб за кілька десятків літ повстане ряд звен, з яких одні на других будуть мати безпосередний або посередний вплив і з яких одні других виховають. Говорить про се стаття В. М. Янова: „Студенська й середньошкільна молодь“. Тут замітимо, що це не є цілком правильне поставлення справи. Правильний розвій всякого громадянства є тоді, коли молоді активні елєменти вливаються в ряди старших і вносять між них нові ідеї і сили, а здругої сторони перебирають від них досвід і розвагу, потрібну в громад. житті. Блище про це гл. стаття в цім числі „Консерватизм і поступ“.

Стаття Ю. Р.: „Libertas academica“ (кілька слів до наймолодших) якраз підготовляє середношк. молодь до студ. життя та вказує, що її жде важка повна посвяти і витривалости праця для ідеї.

Відношення студ. молоді до теперішнього старшого громадянства і непорозуміння на З. Зборах „Просвіти“ і „Прих. Освіти“ реферує і вияснює в спокійнім поважнім тоні В. М. Янів („До висвітлення перебігу З. Зборів „Просвіти“ і „Прих. Освіти“, при чім зазначує, що цей перший конфлікт має о много глибше підложжа, як могло би видаватися поверховному глядачеви, але блище про те не говорить. Статті: С. Мілянича: „До питання статистики“, „Інструкції для повітових секцій на ферії 1931 р.“ і М. Дужого: „Суспільна праця укр. студенства“ — виявляють, що активна молодь стремить до сильного і звязлого зорганізування всіх студентів як у Львові так і на провінції в повітові секції (ці вже зорганізовано) і до кинення всіх своїх сил до праці на полі культурно-освітнім і економічнім так, щоби не було жадного села, і жадної культ. освітної установи, де би студенти не зазначили своєї праці. Рівночасно С. Ш. буде подавати відомости і про інші укр. студенські центри в краю і за границею. Цим разом висвітлює С. Ш. студ. життя на Закарпаттю. (О. Домбровський: „Життя студентів Закарпатської України) Врешті.

С. Ш. старається зорієнтувати сьогорічних абітурієнтів у всіх вищих школах, що існують в Польщі (В. Міліянчук: „Студії на високих школах в Польщі“) і дає вказівки, щодо вибору фаху. Тут не можемо поминути, що вельми упосліджено нашу греко-кат. Дух. Академію, бо тільки в замітці відіслано цікавих по інформації на вул. Коперника 36. А про наші Духовні Семінарії в Станиславові і Перемишлі навіть не згадано. Чому так сталося, не знаємо, і припускаємо, що в найблищому числі С. Ш. одержимо вияснення.

Наприкінці багата хроніка дає доказ, що наше студенство, хоч і під кінець року, розвивало досить обильну діяльність в ріжних напрямах. Замітне, що студенти мимо грошевої скрути зло-

жили на прес. фонд „С. Ш.“ самі 504·24 зол. (Деякі давали по 5 зл., 10, а то і 25 зл.).

У всіх статтях пробивається великий розмах, кріпка віра у здійснення своїх ідей, сильна воля та почуття своєї сили. Такий дух, як в С. Ш. з давніших студ. журналів стрічаємо тільки в передвоєнних „Відгуках“, яких вийшло на жаль тільки три числа в 1913 р. „С. Шлях“ можна би уважати їх продовженням під оглядом ідеольогічним, очевидно приміненим до сучасних обставин та з ширшим о много націон. світоглядом і завданнями. Читаючи С. Ш. мимоволі приходить на думку „Молода Італія“, „Молода Німеччина“ і т. д. *П. Ісаїв.*

Богословія. Науковий тримісячник Видає Богословське Наукове Товариство. Редактор о. Др. *Йосиф Сліпий.* Том IX. (1931). Кн. 1-2 стор. 176, 8⁰, кн. 3 стор. 177-282 8⁰.

З великим смутком мусимо сконстатувати, що українські наукові видавництва в Галичині перебувають нині дуже тяжку і вже довгу крізу, якій і кінця не видко. „Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка“, котрі перед війною були окрасою й гордістю укр. науки, тепер зниділи й стали мало цікавим і неперіодичним навіть виданням. Серед цього занепаду почесний і потішаючий виїмок становлять лише греко-католицькі богословські наукові видання — „Богословія“, „Праці Богословського Наукового Товариства“ (редаговані о. Ректором И. Сліпим) і „Записки Чина Св. Василія Вел.“ (ред. о. И. Скрутнем). Але періодичним виданням з цих трьох є лише „Богословія“, що виходить уже 9-тий рік у Львові завдяки великій енергії та жертвенности її редактора И. Сліпого. Мені вже доводилося в свій час звертати увагу нашого громадянства на велике значіння для укр. науки цього видання (див. „Стара Україна“, 1925, XI-XII). Нині хочу лише переглянути зміст останніх двох книжок „Богословії“.

Передовсім, належить згадати ще нескінчену, високоцінну розвідку одного з дуже нечисленних наших сучасних фільософів о. Г. К о с т е л ь н и к а „Ordo logicus“ (українською мовою). Як і всі взагалі праці о. Костельника, не вважаючи на трудність теми, написана вона цікаво. (Коли ця праця буде закінчена друком, „Дзвони“ подадуть про неї рецензію).

В III-ій книжці „Богословії“ розпочато друком цінну статтю визначного й знаного на всім католицькім Заході релігійного письменника о. Иосифа С х р е й в е р с а „Le double Principe Moteur de la Vie Spirituelle“. Стаття ця має безперечно значну вартість; але, з огляду на розмірно невелике поширення в Галичині франц. мови, бажано було б, щоби в наступній книжці „Богословії“ (останній за цей рік) цю статтю надруковано в скороченні також по українськи. Се тим більше потрібно, що ми сливе зовсім не маємо на украін. мові творів про релігійно-містичні теми.

Вельми цінна також велика стаття о. Андрія І щ а к а — „De Zacharia Kopystenskyj eiusque „Palinodia“. Правда, лат. мова о. Іщака

не відзначається красою; не зовсім приємне враження від стилю о. Іщака особливо побільшується, коли в III-ій книжці „Богословії“ його працю читається після уміщеної на початку тієїж книжки французької статті о. Схрейверса, яка просто чарує гарною французькою мовою. Та цінний зміст праці о. Іщака кілька разів викуплює недостачі мови. Вже давніше друкована в „Богословії“ стаття о. Іщака „Уніонні автокеф. змагання на Україні від Данила до Ісидора“ досить яскраво виявила, що в особі о. Іщака має українська церковно-історична наука одного з найздібніших (і, на жаль, поза межами Вел. України, аж надто нечисленних) працівників. Друкована тепер розвідка о. Іщака ще в більшій мірі виявляє його науково-дослідницький талант і становить помітний вклад в нашу історично-богословську науку. Особливо заслугою о. Іщака треба признати, що він у цій праці дав уперше в історично-богословській науці належну оцінку Зах. Копистенського, як талановитого богослова, що в неоднім був попередником митр. Петра Могили та його співробітників. Нам відомо, що на цю працю о. Іщака звернули увагу й деякі західні учені. В кожнім разі, ця праця приносить честь українській історично-богословській науці.

Цікавий, хоч дещо закороткий, і другий нарис о. Іщака „Св. Августин і Схід“ (укр. мовою). Як і всі праці о. Іщака, відзначається вона старанним опрацюванням, солідністю, яскравістю та живим викладом; але є в нім всетаки деякі помітні прогалини; так приміром, Автор зовсім не зупинився на оцінці й критиці поглядів Августина на свободу волі у східних богословів (як відомо, Правосл. Церква відмовляє навіть Авґустинові найменування „святого“ й вважає його лише б л а ж е н н и м, саме через певне відхилення його поглядів на свободу волі, в котрім правосл. богослови добачують зародки протестантського детермінізму, — дійсно лютерани й особливо кальвіністи радо покликуються на Августина у своїх писаннях про свободу волі).

Лише стаття Б а в м ґ а р т е н а (росіянина-протестанта, постійного співробітника єзуїтського журналу „Orientalia Christiana“, орґану Папського Орієнт. Інституту), на наш погляд, дещо слаба під оглядом науковим з виїмком одного розділу. Бавмгартен пробує воскресити давно опрокинуту Соболевським гіпотезу М. Коробки про західний початок руської єрархії за Володимира Вел., н і с л о в о м н е з г а д у ю ч и, щ о в і н т у т п о в т о р ю є п о г л я д и К о р о б к и (чи може Бавмгартен не знав праці Коробки, так само, як і її критики Соболевським?). В кожнім разі гіпотеза ця не тільки безпідставно, але й виразно суперечить ясним історичним свідоцтвам. Скрайній норманізм Бавмгартена свідчить, що він, мабуть, не знає гаразд новіших студій про „початки Руси“. — Але єсть і в праці Бавмгартена один розділ, дійсно дуже цінний і вартий уваги — про „о с т а н н і й ш л ю б В о л о д и м и р а В е л.“. Як зясовує Б., Володимир Вел., по смерті визант. цісарівни Анни († 1011 р.) одружився ще раз з донькою графа Кина Єнінґена і Ришлінти (доньки ціс. Оттона I), незнаною

з імени. Очевидно, донькою від цього шлюбу була Марія-Доброніга, що к. 1038 р. вийшла заміж за Казимира І. Цей розділ, у праці Бавмгартена дійсно становить цінний внесок в нашу церковно-історичну науку; і думаємо, що може ліпше було надрукувати в „Богословії" не цілу (досить велику!) статтю Бавмгартена, а лише цей один розділ.

В кн. І-ІІ „Богословії" за цей рік уміщено ще працю бл. пам. о. Діонісія Дорожинського „Огляд жерел церк. права на Сході в першім періоді до Медіол. едикту 313 р.". Ця праця почасти заповняє велику прогалину в нашій науці, дуже бідній на церковно-правничі студії.

Уміщена в кн. ІІІ-ій, перша половина праці Вяч. Заїкина „Систематизація історії української фільософії" дає критичний перегляд всіх дотепер виданих систематичних оглядів історії української та „руської" (тобто сх.-словянської, отже української й московської разом) фільософії. Таким чином, тут обговорено праці з історії україн. та сх.-словян. фільософії архім. Гавриїла Воскресенського (вид. 1840 р.), Мик. Ганкевича (огляд галицько-укр. фільософії), Колубовського, Філіпова, Введенського, Боброва, Щурата (огляд укр. середньовічної фільософії, дуже прихильно оцінений автором), Іл. Свєнціцького (оцінений строго-негативно), Безобразової, Сакулина, Никольського, Радлова, Єршова, Яковенка, Шпета, Сумцова. Рівнобіжно в цій статті зясовано низку методольогічних та засадничих питань історії укр. фільософії*).

Серед менших статтей, уміщених у відділі „вибрані питання", заслуговує на спеціяльну увагу дуже цікава статейка о. Маврделя Тай „Православя" (про значіння цього терміну). Крім цієї статейки,в тому ж відділі вміщено некрольог славнозвісного„зоопсихольога" о. Васмана Т. І., писаний о. В. Белеєм, та кілька некрольогів недавно померших західних богословів, написані о. Іщаком. Всі ці некрольоги короткі, але цілком добрі й точні. Поза тим, є в цім відділі ще кілька нотаток.

У відділі рецензій у двох книжках „Богословії" зрецезовано двадцять книжок, з того три латинські, чотири німецькі, одна французька, одна італійська, одна українська, одна московська, вісім польських і одна болгарська. Рецензії переважно короткі. Розмірно більші рецензії поміщено пдо такі книжки: 1) „Das geistige Leben der Ukraine", 2) „Dogmat Niepokal. poczęcia w oświetleniu prawosł. teologów ros." о. Павловського, 3) „Humbert u. Kerullarios", А. Міхеля (всі три рецензії написані о. А. Іщаком), 4) „Ученіе Церкви о. Св. Духѣ" митр. Антонія (рец. В. З.) і 5) найдокладніша — „Киевскиятъ затворникъ Архиеп. Иосифъ Соколеки" (рецензія В. Заїкина). На особливу увагу за-

---

*) Найліпший знавець історії української фільософії і найвизначніший сучасний український історик фільософії взагалі проф. Дм. Чижевський пише, що вважає цю працю дуже цікавою й солідаризується майже зі всіма поглядами, висловленими в надрукованій досі її частині. *Ред.*

слуговує рецензія о. Іщака на книжку Міхеля про Керулярія. Натомість, не задовольняє нас рецензія тогож о. Іщака на збірник „Das gestige Leben der Ukraine“; від такого поважного ученого, як о. Іщак ми могли б сподіватися більш докладного та більш критичного розгляду цієї книжки. Взагалі, рецензії, поміщені в останніх книжках „Богословії“, як на спеціяльно-науковий журнал, в більшості видаються нам занадто загальними, а деякі навіть остільки короткі, що взагалі не дають ніякої уяви про оцінювану книжку. Безперечно, й тепер бібліографічний відділ „Богословії“ є всетаки дуже цінний; але вартість його, а разом з тим і вартість всього журналу значно збільшилася б, якби число рецензій було дещо більше, а самі рецензії ширші й докладніші*).

Взагалі ж треба признати, що о. Ректорові Сліпому вдалося поставити „Богословію“ на рівень справді наукового журналу, який тепер — серед загальної кризи та упадку науково-видавничої діяльности в Галичині — становить особливо цінну культурну вартість і заслуговує на увагу та піддержку не тільки фахівців-богословів, але й широких кругів інтелігенції, оскільки вони дійсно цікавляться здобутками української науки; тим більше, що зміст багатьох статтей „Богословії“ може й мусить інтересувати не тільки богословів, але взагалі всіх, хто цікавиться фільософією, історією культури і т. п. науками.

В. З.

Др. Адріян Копистянскій: **Історія Руси.** Часть перша. Кієвська доба (від найдавніжших часів до упадку галицько-волинського княжества в 1340 р.). Львів г., стр. 308. 16⁰. Изданіе Общества им. Качковского.

Заголовна сторінка місцями з „общерусским правописом“ і видавництвом ім. Качковського упереджує нас українців на перший погляд некорисно до тієї книжечки. Одначе по її прочитанню стрічає нас миле розчарування, а упередження зникає. Автор розповідає все в спокійнім обєктивнім тоні, повнім поваги і науковости. Тільки у вступній главі виявляє Автор свої політичні переконання, але про те пізніше.

Книжку читається з великим зацікавленням, а місцями і з захопленням як повість. Хоч події нам знані, то при читанні спішимо щораз то дальше, щоби побачити, як вони вийдуть у Автора. Якраз задля вмілого способу представлення подій книжка найбільш цінна і вельми надається як для ширшого загалу, так і для учеників як шкільний підручник. Автор має дар малювати історичні події зручно, легко, проглядно, живо, а при тім з відповідною критичною оцінкою і схопленням характеристичних прикмет даного часу. З цієї своєї прикмети Автор вже знаний не від нині. Свою здібність в тому напрямі виявив він вже в своїх викладах як довголітній знаний педагог — професор історії в українській

*) Це саме побажання нам довелося чути і від деяких учених чужинців, які прихильно відносяться до „Богословії“

гімназії в Станиславові, а від 1928 р. в академ. гімназії у Львові, як також в своїх дотеперішніх працях, головно: „Історія Австро-Угорщини (шкільний підручник в укр. середніх школах за часів Австрії), „Скит Манявський“ (Перемишль 1927, Бібл. „Укр. Голосу“ ч. 4.), „Стара княжа Русь в народних піснях-билинах“ 1929 р., „Істор. начерк Ставроп. Успен. Церкви“, Врем. Научно-Лит. Зап. 1931. і відб., в рос. мові (поминаю його давніші праці).

Автор являється в своїх працях головно добрим синтетиком. Його уклад і угрупування істор. подій можна порівнати з деревом, в якім наглядно замічається пень, грубше гілля, тонке галуззя і зелене листя, а то й цвіт, що становлять прикрасу дерева та його оживляють. Добре замітний у його працях і вершок дерева, а ним є відповідна критична оцінка подій, вказання на їх значіння і вплив на дальший хід історії, при чім Автор виявляє широкий історичний світогляд та користується анальогією і порівнанням з історії інших народів, чи інших часів. Автор все вміє найти центральну точку і то не штучну, а характеристичну для даного часу і довкруг неї групує інші факти. При читанні відчувається, що даний уклад добре передуманий, а навіть випробуваний (в викладах). Ніде не має зайвого слова та речення — непотрібної фрази. Всюди помітно рівномірність в розложенню матеріялу і в обговорюванню подій. Автор знає психольогічне правило, що ми запамятуємо найкраще тоді, коли до нас промовляється не поняттями, а образами і длятого, де тільки може, долучує гарний, часто інтригуючий образ, опис, характеристику чи вислів про дану подію, які бере, чи то з літописів, княжих билин чи інших літерат.-істор. творів. Образ оживляє оповідання і справді лишається в памяти, а з ним і подія.

В обговорюваній „Історії Руси“ стрічаємо нові відомості, яких звичайно в підручниках історії України, призначених для ширшого загалу, або зовсім не має, або є тільки короткі побіжні згадки. І так Автор докладніше застановляється над впливом фізично географічних прикмет східньо-европейської землі на історію Руси, ширше говорить про скитів, їх звичаї, вдачу і похід Дарія на них, дальше про релігійні вірування словян і тут м. ін. переповідає докладний цікавий опис словянського похорону, написаний арабським письменником Ібн Фадлалом, присвячує багато місця й історії культури і господарчим відносинам, між ін. „Рускій Правді“, Софійському Соборові, Печерській Лаврі, соціяльним відносинам за княжих часів, узгляднює більше, як звичайно робиться у нас, ростово-суздальське і новгородське князівство („Господин Великій Новгород“) і т. п. Справді цінним являється уступ „княжий город Галич в світлі археольогічних розкопок“, де Автор дає мапу княжого Галича, докладно обговорює його кожну часть та реферує ріжні теорії в тих справах. Одначе цілковитою новістю і цінністю є те, що Автор використав всі історичні пісні та билини княжих часів і їх в відповідних місцях зреферував. Над ними переводив Автор власні досліди, які оголосив також окремою працею (гл. вище).

Цікавими є деякі погляди Автора та порівнання, висловлені головно у вступнім розділі. „Душа руского[1]) чоловіка — пише він на стр. 21/22 — прямо упивається величиною своєї землі, що так прекрасно ізображено в звісній картині Айвазовского: „Какой просторъ!“ „Широкий світогляд, розмах в великих цілях і задачах, котрі ставить собі руский народ, почутє безпечности, а при тім вічне невдоволення, туга за чим то високим і великим, все то найшло вираження в рускій музиці, пісні і народніх думах, а обясняється впливом природи на духову сторону руского чоловіка“. Дальше вказує Автор, що в наслідок великого простору є слабе почуття взаїмної звязи, що ілюструє приповідка: „Моя хата з краю, нічого не знаю“, як також „руский“ народ не дорожить кожним куснем своєї землі і не має так великої любови до неї, як пр. французи, поляки („ Nie rzucim ziemi...“) чи Чехи чеський гимн: „Kde domov muj“). — Без своєї держави після Автора ніякий народ не може піднятися на вищий степень культури (ст. 27), — Початки української нації, чи як Автор каже „поділ руского народу на дві вітки великоруску і малоруску народність“ розпочався в пол. XII. в., коли Київ перестав бути головним огнищем, а почали творитися два нові ядра: на півночі ростово-суздальська, а на полудні галицько-волинська держава (стр. 177). На стр. 190. стрічаємо гарне порівнання напряму розвою гал. держави: „Як води Дністра вливаютьс в Чорне Море, так історичний розвиток галицької держави ввійшов в русло візантійсько-руского світа“. — Не можемо рішучо погодитися тільки головно з одним поглядом Автора, згідним зрештою з його політичними переконнями. Автор твердить, що територія Східної Европи, яка не має природних границь, вимагає, щоби була одна велика руська держава; длятого є противний кличам самостійности України, Білоруси і Сибіру, бо „їх здійснення в короткім часі під впливом неумолимої і природної конечности довело би або до поневолення чужинцями цілого руского народу разом з всіми самостійними републиками, або до їх обєднання, як се впрочім в наших часах стрердила історія дальневосточної републики“ (стр. 24). Побоювання зайві. Бачимо, що багато держав існує без природних границь і то на тім самім Сарматськім Низі (Польща, Литва, Лотва, а також і сама Москва існувала без укр. і білор. земель і не стала чужим погноєм. Каже польський учений Умястковський при ствердженню слабої оборонности польських границь: „Всякі границі для народу є добрі й оборонні, якщо нарід має волю і міць духа, щоби іх боронити. Кров є густіша від води і тільки той, хто нею визначує границі, може бути певний своєї незалежности“.

В останніх часах розвивається самостійницький рух не тільки між українцями і білорусинами, але і між самими москалями як самост. рух сибірський (гл. С. Г. Сватиковъ: „Россія і Сибиръ“, Прага 1930 і стаття В. Заїкіна: Сибірська нація, її осови й історія“ „Н. Зоря“ чч. 73-79. 1929), як також рух донський

[1]) Задержуємо правопис Автора.

(гл. Сватиковъ „Россія и Донъ 1549-1917, та стаття про ту працю В. Заїкіна: Спроба історично-правного становища Донщини та російсько-донських відносин XVI.-XX вв., Зап. Н. Т. Ш. 164—165). Мусять бути отже глибші причини тих рухів, а ними є м. іншим головно економічні інтереси: дані землі не хочуть, щоби їх використовував цетнр-Москва під оглядом еконoнічним і не хочуть „стати його погноєм". (Відомо, що перед світовою війною спровадження товару з Дон-басейну до Києва виносило дороще, чим з Москви до Києва, що діялось, очевидно, для забепечення екон. розвою Москви коштом укр. міст). Ті рухи в майбутності доведуть певне до відірвання тих земель, подібно, як задля розбіжних економ. інтересів відлучилася Бельгія від Голяндії, Сполуч. амер. Держави від Англії, чи Швеція від Норвегії. А що вже говорити про Україну, яка має крім того окрему історію, культуру, психіку, мову традиції і т. д. Зрештоюв разі зовн. небезпеки дані окремі держави можуть заключати зачіпно-відпорний союз.

Хоч під оглядом науковим обговорювана книжка стоїть досить високо, то всетаки науковим підручником її назвати не можна, а тільки радше популярним, або для вищих кляс середних шкіл. Науковий підручник повинен подати важнішу літературу до поодиноких квестій, а при непевних речах зреферувати ріжні теорії. Автор цього не робить, все говорить в позитивній формі і сумнівів майже в жадних справах не лишає. В багатьох випадках Автор не узгляднює найновіших дослідів. І так, принимає існування в пол. VII. в. слав. держави Самона, хоча наука піднесла в тій справі дуже великі сумніви, що-до початків державности над сточищами Дніпра і Дону в останнім часі повстало кілька нових теорій (реферував їх Кордуба в Л. Н. В кн. XII. 1929 і В. Заїкін в Зап. ЧСВВ. Т. III Вип. 3-4), великий знак питання ставиться нині над посольством Інок. III. до Романа, кн. гал. і т. п. Щоправда, признаємо, що, коли Автор мав намір дати популярний підручник, а не науковий, то не був обовязаний впроваджувати речей, ще як слід неустійнених, то всеж таки було би вказаним згадати про них бодай в замітках.

Наприкінці ще кілька слів про мову книжки. Дотепер писав Автор все чистою укр. мовою, а навіть новим правописом (Скит Манявський). Поступав зовсім правильно, згідно з теорією Потебні, що найліпшими виходять все твори, як поетичні так і наукові, тільки в рідній мові, себто в тій, в якій ми від дитинства вчилися думати і відбирати враження. Недавню свою працю (Княжа Русь в піснях-билинах) написав Автор також в укр. мові, однак Видавництво ім. Качковського зазначило, що залишає мову і правопис тільки на бажання Автора. З цього догадуємося, що згадане Видавн. робить на Автора великий натиск в справі мови і в обговорюваній праці Автор пішов на деякі уступки і мабуть дав свою згоду впровадити мовні і правописні зміни, головно: доброй слави, арабскій, царей, князей ставит, робит, крім того від часу до часу якесь російське, чи церковно-словянське слово як діятельність, княжество, вот, получили відповідь і т. д. Поза-

тим українська мова. Не знаємо нащо Видавництво впроваджує ті мовні новості, яких не вживають в приватній розмові навіть члени Видавництва, а то тим більше, що той, якого ймення Вид. носить, М. Качковський був все прихильником живої народньої мови (гл. його листи до Іл. Ільницького та Якова Головацького 1849—1862 рр., оповіщені у "Вѣстник-у Нар. Дома за 1909—10 рр., дальше його листи до А. Шанковського у „Збірнику Фільол. Сек. Н. Т. Ш". т. 16. і листи до Іл. Бачинського, що знаходяться ще досі в рукоп. бібл. Н. Т. Ш. ч. 75; порівн. статтю: „Чи М. Качковський був москвофілом", Нов. Зоря, ч. 53. 1931). Припускамо, що в майбутньому Автор в справі мови піде дальше дотеперішним правильним шляхом і не робитиме жадних уступок, які разять при читанню, а то тим більше, що Автор може вповні числити на читачів своїх праць не тільки з групи його політ. однодумців, але і з ширших кругів української інтелігенції.

Одначе мимо тих кількох незначних недотягнень обговорювала „Історія Руси" має велику вартість, дуже цікаво її читається та становить вельми цінний вклад в історичну літературу. Нетерпеливо ждемо на дальші томики історії, головно ми цікаві, яким вийде в освітленню Автора укр. рух від XVII. в. до останніх часів. *П. Ісаїв.*

Проф. Дмитро Чижевський. **Нариси з історії фільософії на Україні.** (При участі Л. Миколаєнка). Український Громадський Видавничий Фонд. Прага 1931. Стор. 175, 8⁰.

Зазначена книжка це перший і єдиний нині друкований огляд історії української фільософії. Книжка складається з десяти розділів: 1) вступного, затитулованого „фільософія й національність", 2) про українській народній характер і світогляд, 3) про зародки фільософії в старій Русі-Україні та про фільософічні студії в XVI-XVIII ст., 4) про Сковороду (один з найкращих розділів,) 4) про сучасників Сковороди (Хмельницького, Борсука-Мойзу, Золотницького, Сохацького, Гр. Полетику — автора „Іст. Русів", масона С. Гамалію та ін.), 6) про впливи на Україні німецької ідеалістичної фільософії — Канта, Фіхтого, Шелінґа, романтиків і Геґеля, 7) дуже добрий розділ про М. Гоголя, 8) так само цінний розділ про Кирило-Методіївців, в котрім особливо інтересні сторінки про Куліша, 9) теж гарний розділ про найбільшого українського фільософа П. Юркевича і наконець 10) про українських методольоґів науки та соціольоґів 2-ої пол. XIX й поч. XX ст.

Книжка ця безперечно уявляє собою дуже цінне придбання укр. науки й можна лише з великим вдоволенням вітати її вихід у світ тим більше, що в ній знайдемо багато цінного матеріялу та висновків, важливих не для самої тільки історії фільософії, але й взагалі для історії укр. культури.

Дуже цікава передовсім у цій книжці спроба характеристики укр. народнього світогляду й характеру. Основними рисами пси-

хічного укладу українців Чижевський признає емоціоналізм і сентименталізм, чи інакше кажучи ліризм і чутливість. З цією характеристикою і ми цілковито погоджуємося. Натомість ніяк не можемо признати вірним твердження Чижевського, начебто для українського народнього світогляду характеристичні були „значні впливи протестантської релігійности, бож однією із сторін протестантизму є висока оцінка в ньому „внутрішнього“ в людині“... (властива й українському світоглядові). Погоджуємося з Чижевським, що „висока оцінка „внутрішнього“ в людині“ властива й протестантизмові й україн. світоглядові,— але чи з того можна робити висновок про вплив протестантизму на укр. світогляд?

Аджеж „висока оцінка внутрішнього в людині“ властива була й старо-руському (старо-українському) світоглядові, властива була вона й св. Антонієві й Теодосієві, основоположникам нашого монашества й всім його найвизначнішим представникам. Тому й джерел її треба шукати не в протестантизмі, а у світогляді східних Отців Церкви, що дійсно ліг в основу розвитку укр. національного чи народнього світогляду й укр. фільософії. — Далі, проявами українського „емоціоналізму“ Чижевський уважає естетизм укр. народнього життя, своєрідний український „гумор“ і „артизм“ української вдачі. Поруч з цими рисами ставить він також індивідуалізм та стремління до „свободи“ в ріжних розуміннях цього слова, а також неспокій та рухливість, більш психічні, ніж зовнішні, під впливом яких повстали „максимально-негативні сторінки української історії — „шатость“, тенденція до взаїмної боротьби, до руйнування власних і чужих життьових форм державности... Тут Чижевський повторює стару народницьку, начеркнену вже Костомаровим характеристику укр. народу, як народу особливо демократичного, вільнолюбного, майже анархічного ітд.; тільки те, чим захоплювалися наші старі (тай деякі сучасні нам) народники, що вони прославляли, як найвищу чесноту укр. народу, Чижевський вважає вже за явища „максимально негативні“. Ми одначе рішуче відкидаємо народницьке твердження про ніби-то питоменно-український анархізм, чи там скрайній лібералізм. Розуміється, в нашій історії було чимало проявів анархії, руїнництва, боротьби з усяким ладом і всякою владою. Але в історії якого народу (не виключаючи навіть „спокійних“ англійців) всього того не було?! Тільки дослідники історії інших народів найчастіше затушовують кріваві сторінки своєї національної історії, а в кожному разі головну увагу скупчують на інших сторінках, де оповідається про творчу, будівничу працю їх народів. У нас натомість якраз навпаки: спеціяльно відшукується з нашої давньої й недавньої минувшини все, що свідчить про ніби-то бунтівничий, непокірний, свавільний, анархічний „дух“ українського народу; відшукували свої — історики-народники, від Костомарова до Грушевського, гльорифікуючи прояви народньої „активности“, свавілля й анархізму; відшукували й чужі, прим. Равіта-

Гавронський, щоб виявити некультурність, дикунство та нездібність до державного життя „ruskiego“ народу. І рівночасно і свої й чужі старанно обмимали ті сторінки (значно численніші) історії нашого народу, на яких мусить бути записана велична будівнича праця української нації. На цю ненормальність уже вказували давно Куліш і Драгоманів, а новіш Липинський, котрий з властивою йому ґеніяльною проникливістю у своїм величнім творі „Україна на переломі“ не тільки спростував твердження про анархічний ультра-лібералізм українського народу, але й виявив протилежні риси в українській нації, котра, як ґанґрени, старалася уникнути анархізації, й коли починалася внутрішня анархізація в тій державі, до якої вона належала (нпр. у Польщі в XVII ст., в Росії на поч. XX ст.), тоді старалася вона відсікти від себе заражений, згангренований організм.

Без порівнання більш слушні уваги Чижевського про вплив певних геоґр. та історичних обставин на сформування укр. народ. характеру й світогляду. Велике значіння, по словам Ч. відограли, передовсім, степ та степовий ляндшафт, котрі викликали й почуття величности й неспокій. З культурних явищ основним, розуміється було прийняття християнства та засвоєння старо-християнської літератури[1]). Пізніше дуже значні були впливи барокка, з його декоративністю, стремлінням до імпозантности й почасти навіть „психічним авантюризмом“. Далі Чижевський особливо (і, безперечно, цілком справедливо) підносить, що „духово споріднений з бароккам романтизм теж знайшов на Україні в XIX в. глибокий та широкий відгук, — і дивним чином впливи романтики тягнуться протягом цілого століття, навіть і через ті часи, що були максимально „антироманічні“. (Отже в погляді на ролю романтизму на Україні Чижевський в загальних рисах приблично сходиться з Л. Білецьким).

На підставі „спостережень над видатнішими представниками укр. нації“, Чижевський відшукує такі „типові“ риси українського світогляду, як емоціоналізм, „плюралістична етика“, „усамітнення“ „фільософія серця“, признання згоди й гармонії („миру“) за найвищу етичну й соціяльну цінність, накінець, „релігійне забарвлення“ світогляду сливе всіх визначних українських мислителів.

Характеристика народнього характеру й світогляду взагалі є ділом незвичайно складним і трудним. Що до характеристики укр. народнього світогляду, то майже всі дотеперішні спроби її були маловдатні. Найбільш поширена — характеристика К. разом

---

[1]) Тут же Чижевський торкається „бойового“ питання про ролю „византійства“ в творенні українського світогляду й культури. Ч. тримається тої думки, що „християнство, хоч і узяте з Византії, не принесло з собою специфічних византійських впливів; основний вплив був вплив (старо-християнської літератури (що правда у византійськім виборі й освітленні)“. — Думаємо, що це твердження вимагає деяких поправок, але розглядати його ми тут не можемо, бо це завело б нас задалеко в бік. *В.З.*

із тим, здається, й найбільш однобічна та необґрунтована. В порівнанню з попередніми, спроба характеристики Чижевського становить значний крок наперед. Зокрема цінне в ній узглядненння висновків Чижевського (та його співробітника Миколаєнка) з дослідів над світоглядом найвизначніших українських мислителів. В кожнім разі, мимо деяких очевидних помилок, є в ній уваги дійсно цінні.

Найцінніші й найцікавіші сторінки в книжці — про Сковороду, Куліша, Юркевича та М. Гоголя (останній розділ, майже цілий, написаний Л. Миколаєнком). Зокрема дуже цінне зазначення деяких анальогій у поглядах цих чотирох (мабуть, найбільш оригінальних та найбільше цікавих для нас) українських мислителів. Особливо кидається у вічі подібність у поглядах М. Гоголя й Куліша; почасти можливо це пояснити впливом Гоголя на Куліша, почасти може впливом романтизму на їх обох, але основна причина близькости їх поглядів се, мабуть, спільна українська ідеольоґічна традиція, котра відбилася і на Сковороді й на Юркевичі.

Цікаві рядки в книжці Чижевського знаходимо й про Максимовича, одного з найбільших діячів української культури в серед. XIX ст., що мав великий вплив на Куліша, Гоголя й баг. інших. На жаль, Автор занадто вже коротко схарактеризував Максимовича й зовсім не зупинився напр. на його суспільно-політичній ідеольоґії, консервативній у своїх засадах і близькій до ідеольоґії Квітки, Гоголя, Куліша; цей консерватизм відбився особливо яскраво в історичних поглядах Максимовича: яко історіософ консервативного напряму, він є безпосереднім попередником, а почасти й учителем Гоголя та Куліша і розпочинає в нашій історичній науці XIX ст. той консервативний напрям, якого виразниками були Гоголь і Куліш, а новішим і найглибшим ідеольогом — Вяч. Липинський.

В додатку до розділу про Кирило-Методіївців Чижевський подав коротенькі відомості про „українця — польського месіяніста" о. Петра Семененка. Цей додаток вважаємо дійсно необхідним; але думаємо, що не самого тільки Семененка, але й інших подібних до нього мислителів „мішаного", „польсько-українського" типу варто було згадати в огляді історії укр. фільософії, зокрема нпр. М. Грабовського, що був — поруч із Максимовичем — ідейним учителем і попередником Куліша.

Останній розділ — про методольоґів наук та соціольоґів 2-ої пол. XIX й поч. XX ст. рішуче за короткий. Лише про Потебню та Лесевича подано, принаймні, „мінімально" потрібні відомості; але не звернено уваги на вельми цікаву націольоґію Потебні (освітленням якої тепер спеціяльно займається Чехович; його праці про Потебню у книжці Ч-го чомусь навіть не згадано); про Овсянико-Куликовського, що залишив дуже цінні праці з методольоґії літературознавства й мовознавства, з теорії та психольоґії творчости, націольоґії ітд. знаходимо лише два рядки, а таких визначних методольоґів, як Макс. Ковалев-

ський, Ів. Лучицький, та Олександер Лаппо-Данилевський, не згадано зовсім.

Не згадано й педагоґів-теоретиків Олесницького, Ушинського та ін., фільософів-богословів К. Скворцова, Ліницького, Єкземплярського й багатьох інших, з галичан — Попеля, о. Малиновського ітд. — Слід би, мабуть, було згадати діяльність одного з найяскравіших представників геґеліянства зпосеред українців Мик. Станкевича (слобожанина, нащадка слобідсько-українського старшинсько-козацького роду; побіжно згадуючи його імя в одному місці, Чижевський називає його „російським мислителем"; але в такому разі треба називати „російськими" мислителями й Веланського, й Редькина, й Мих. Полетику й інших Українців, що працювали на великоруському ґрунті).

Накінець, ще одно зауваження. Обговорюючи стан укр. фільософічних студій в XV-XVI ст., Автор занадто високо підносить ролю „зжидоватілих". В дійсності, їх вплив був мінімальний, то-ж яким чином могли вони відіграти значну ролю?! З другого боку, не зясовано впливів західної богословії та фільософії, гуманізму й ренесансу на укр. землях вже у XV ст. (Григорій з Санока, Юрій Дрогобич і тд.[1]), хоч вони без сумніву, повинні були мати більше значіння для розвитку укр. світогляду та фільософії, ніж зжидоватілі.

Та розуміється, що при виданні першого суцільного огляду історії української фільософії трудно було б уникнути деяких прогалин, неточностей і т. п. Взагалі ж деякі недостачі „Нарисів" Чижевського й Миколаєнка рівноважаться їх великими плюсами, і в цілому працю їх треба признати вельми цінною. Можна тільки побажати, щоби Автори й далі продовжували свою успішну працю над історією української фільософії[2]).

В. Заїкин.

X. Dr. Henryk Cichowski. **Ks. Stanisław Sokołowski a Kościół wschodni.** Studjum z dziejów teologji w Polsce w w. XVI. Lwów, 1929. Str. 176, 8°.

На цю незвичайно цікаву й цінну книжку б. професора Львівськ. Університету о. Проф. Ціховського, визначного польського ученого, історика Церкви (найліпшого й найталановитішого з учнів о. Проф. Фіялка, як характеризує його сам його учитель), українська наукова критика досі чомусь не звернула уваги, хоч зміст цієї праці має близький звязок з українською церковною історією.

---

[1]) Порів. мою ст. „Юрій Дрогобич, український учений XV ст., автор нашої першої печатаної книжки, та західна культура на Україні в тім часі" („Нова Зоря", 1929, ч. 91).

[2]) Мушу ще зробити одну увагу pro domo sua: проф. Чижевський, згадуючи в індексі імен у своїй книжці моє козацьке прізвище, написав „Заікін", замісць „Заїкин"; я одержав своє прізвище від моїх предків, що в цілому ряді поколінь, з XVII ст. починаючи, належали до слобідсько-української козацької старшини, — й для москалізації мого прізвища нема ніяких підстав. *В. З.*

Генрих Соколовський, котрому присвячує цю свою монографію о. Проф. Ціховський, був безсумнівно одним із найбільших католицьких учених-богословів і релігійних полемістів у Польщі в XVI-XVII. ст. Головна праця Соколовського (якою й займається спеціяльно о. Проф. Ціховський) — „Censura Orientalis Ecclesiae de praecipuis nostri saeculi haereticorum dogmatibus"..., складається з дуже цікавої критики протестантизму, писаної царгородськими православними богословами й перекладеної Соколовським на латинську мову і особливо цінних докладних „уваг„ самого Соколовського з приводу цієї критики, в яких він розглядає майже всі значніші, а й деякі другорядні ріжниці між католицтвом і православієм та між західним і східним обрядом. З погляду наукового праця Соколовського стоїть незрівняно вище від знаного твору п. Скарги „O jedności Kościoła": Скарга це більше богослов-полеміст, проповідник чи, по-теперішньому б сказати, публіцист; Соколовський передовсім і наді все у ч е н и й. Відношення Соколовського до Східної Правосл. Церкви й східного обряду інше, ніж Скарги: Соколовський настроєний більш „іренічно", ставиться до Сходу з більшою пошаною й більшим знанням та розумінням східної богословії й східного обряду; яскраво проводить ріжницю між догматичними й обрядовими росходженнями катол. Заходу й правосл. Сходу й признає законність і оправданість цілого ряду обрядових особливостей Східної Церкви. В деяких місцях своєї праці (прим. при обговоренні питання про Епіклєзу) й Соколовський, правда, не виявив належного розуміння східного обряду. Та, поминаючи деякі помилки Соколовського, яких зрештою й ледви чи міг цілковито уникнути в тім часі якийнебудь латинський богослов, треба признати, що Соколовський виявив всетаки дуже добре, як на той час, знання й розуміння східнього християнства, мабуть найбільше та найліпше серед усіх тогочасних латинських письменників. — Але, мабуть, у великій мірі саме через суто-науковий характер праці Соколовського, мала вона незрівняно менший вплив на тогочасну богословію й релігійну полєміку, ніж відомий твір Скарги.

о. Проф. Ціховський дуже докладно, яскраво та всебічно перестудіював і освітлив погляди Соколовського на Східню Церкву, східній обряд і т. д., питання про видання „Censury", про джерела „уваг" Соколовського, про ролю „Censury" в історії богословії та релігійної полєміки ітд. Взагалі, праця о. Ціховського — і по змісту й по методу дослідження — належить до найкращих у найновішій польській церковно-історичній літературі.

Лише з кількома поглядами Впр. Автора ми не можемо погодитися: його оцінку освітньо-культурного рівня тогочасного українського та білорус. суспільства ми вважаємо занадто вже острою, не погоджуємося й з поглядом Автора на значіння Епіклєзи в східній літургії і т. д. (Докладнішу оцінку цієї праці див. в „Записках ЧСВВ", т. IV, вип. 1—2).

В. Заїкин.

Публій Вергілій Маро, **Енеїда**. В 2000-ліття народин поета з латинської мови переклав Михайло Білик. І. Стрий (1931). м. 8⁰, с. 32.

Дотепер не маємо повного перекладу Вергілієвої „Енеїди" на українську мову. Мабуть, так прислужилася нам славна „Перелицьована Енеїда" Котляревського. Лише поодинокі частини були перекладані: II. пісню переклав Боднаренко („Зоря Галицька", 1850, ч. 74), а частину І-ої С. Руданський (вв. 657 — 756, п. н. „Енеянка"). Я, звичайно, думаю про переклади друковані. Бо в рукописі має цілу переложену „Енеїду" проф. Білик і ось маємо з неї друковану 1-шу книжку. Користаючи з того, що дальші частини ще не друковані, присвятимо цій частині ширшу рецензію — висловимо побажання, щоби в дальших частинах дещо виправити.

Переклад Вергілієвої епопеї для нас дуже важний, хочби і з огляду на шкільну лєктуру. При читанні травестії Котляревського треба дати вірний переклад оригіналу, тимбільше, що не читається „Енеїди" навіть по-польськи. Тому, як зачуваємо, до канону укр. лєктур для сер. школи — має ввійти вибір з Верг. „Енеїди" (див. про це „Дзвони", ч. 2. стор. 127—128). Бо ж у першу чергу „Енеїду" будуть читати у школі. Тому наші замітки будуть оправдані.

Переклад проф. Білика — мусимо сказати на вступі — це переклад „фільольогічний", себто перш завсе точний і в цьому його велика вартість. Зразком тут послужили, очевидно, німецькі переклади (як Фоссів переклад епопей Гомера). Але це цілком не значить, що переклад „сухий", чи блідий; ні, ми видимо, що перекладчик уміє плястично, а при тому щиро-українською мовою перекладати (пор. сцену вязнення вітрів Еолом на с. 4—5, порівнання моря до товпи на с. 8. і ін.). Подекуди слідно традицію перекладчиків Ніщинського й Руданського (у патроніміках на — енко, а раз не цілком щасливо — „Ахилло" за Руданським, на с. 19., хоч впрочім усюди „Ахіль"). Точність перекладу слідно і в числі віршів І. п.: оригінал має 756, переклад 755, (що сталося з одним віршом?), навіть недокінчені вірші (534, 560, 636) віддано через недокінчені.

Прикра одна невигода; в перекладі не значено віршів, що рішучо повинно бути — хочби в цілі провірювання з оригіналом! Але і при перекладі часом дещо могло би бути інакше. Ориг. „sic volvere Parcas" переложено „Так судільниці взнали"; треба би інше слово (с. 22). „Inpar congressus" (в. 475.) переложено через іронію — „якраз рівний", але без оклику, що затирає емоціональний вальор іронії. Також „aequabat iustis" (в. 508.) передано через „на сумління ділила", що не цілком зрозуміле. Часом знову при українізації латинських назв виходить незручність. Добре є передання „Nymphae" через „русалки" (тому зам. „Ореіади" на с. 19., можна сказати „гірські русалки") і, остаточно, „Parcae" через „Судільниці" (с. 3.). Зате українізацію назв „palla" і „velamen" в „юпку й намітку" (в.648)

можна було лишити Котляревському, як і „ослін“ (на с. 26). Часом перакладчик попадає у другу крайність і дає „блискавки в етері“ (в. 90.) зам. у хмарах (хоч у в. 234. „ethere summo“ перекладено цілком добре „з високого неба“), або „троянські матрони“ зам. жінки. До невданої українізації треба зачислити й таке, як „леліючи рану“ (servans sub pectore vulnus“ в. 36.) зам. ховаючи, демінутів „серденько“ часом не на місці („роз'яренім гнівом серденьку“ — про Юнону), тощо. Щоби скінчити з мовою, додамо ще, що одно місце цілком незрозуміле, бо що значить „місяцем мірених літ“ на с. 11. (ор. в. 269: „volvendis mensibus“)? Далі: слова „condere“ не можна передавати через „вкоренити“ (с. 4. в. 33.),бо цей неольоґізм нагадує „викоренити“ або „коренити“ (= лаяти) й не віддає добре думки. Таксамо перекладчик уживає деякихрішучо недозволених архаїзмів. Можна вибачити форми „довгії літа“, але ніколи таких, як „тя“ (= тебе, сс. 16, 20 і ін.) „дівиця“ (с. 13.) або „діва“ (с. 16, 19), чи польонізму: „нім ще вкусили“ (с. 18, треба: заки вкусили). Але підчеркуємо, це є виїмки в цілості досить поправній і ми вибрали їх усі, щоби скоригувати при другому вид., або справити в дальших піснях. Не шкодило б звернути увагу на евфонію (hiatus і збір приголосних); часом тут бувають такі речі, як прим. „буря зірвалась й глибоко“ (с.7.), „виглянув й своє“ (ib.), або „зішлю і у сні“ (с. 25), краще: зішлю й уві сні. Врешті звернемо увагу,що один вірш має лише пять ударів („слухають бога пунійці й смирніють їх серця“ с. 13.), очевидно, через недогляд. Разять також прикметники від імен власних (nom.proprіa), писані з малої літери — і то консеквентно, отже це не друкарська похибка: зевсову(с.5.), лятонине (с. 19.), енеєва (с. 8.).

Перейдемо до приміток, доданих до тексту при кінці з відкличниками. Підчас коли переклад нас (mutatis demonstratis) рішуче вдоволяє, то про примітки цього не можемо сказати. Їх, перш усього, безумовно замало, далі, ті що є, не вистарчають, а деякі, хоч як це дивно, невірні! Скажемо конкретно, Перекладчик виясняє імена богів, історичні назви, назви людей, тощо, але якось припадково. Не пояснено ось таких дуже важних назв: Трінакрія (с. 9), Кікльопи (ib.), Бакх (10, = вино; це зроблено аж на с. 27), лібурни, тімавське джерело (11), Кітерійська, рутульці (ib.), Гектор, мавортійські мури, Фтія, Мікени, Квірін, (12), пунійці (13), Олімп, море фригійське (15), Пафос (16), Купідо, Амор (24, 25), стріли тифійські (25)і таких висловів, як: брами війни (святиня Януса, с. 12), сабійське кадило (16). Може бути, що не було місця (книжечка стиснена на два аркуші, хоч остало ще більше сторінки чистої!), але це конечне. Такі примітки, як 8, 33. чи; 51. знову закороткі й читач не знає, що це за „яблуко незгоди“ у 8. прим., чому Еней узяв Венеру за Діяну (прим. 33.; треба було сказати, що Діяна — богиня ловів);прим. 51. (про Атляся) закоротка. Врешті примітки 7. і 9. — невірні! Юнона не тому не любила троянців, що Парис троянець

нарушив права родини, а вона опікунка родини (прим. 7.), а також Ганімеда не зате не любила, що він заступив при Зевсові її дочку Гебу (прим. 9.); що тут і там ділала заздрість — це хіба аж надто ясно з мітольоґії! На майбутнє треба би звернути більше уваги на примітки, бо без них не буде міг розуміти книжки ні учень, ні неспеціяліст.

Такі наші desiderata. Віримо, що вони будуть узгляднені і це буде краще для перекладу і для читача. На адресу видавця скажемо, що треба давати рішучо більші поля на краях! Це конечне для естетичного вигляду книжки.

Теофіль Коструба.

Евген Чикаленко, **Щоденник 1907 — 1917**). Вид. „Червона Калина“, Львів, 1931. 8°, стор. 496.

Цей „Щоденник“ складається із двох нерівномірних частин: із властивого щоденника, в якому описується судьбу київського щоденника „Ради“, й зі спогадів, писаних пізніше, в 1919. році. Перша частина займає час від грудня 1907.р. до кінця квітня 1914. року (сс. 5 — 448); далі аж до кінця — це спомини про 1914—1917. рр., до революції. Ці останні, дуже фраґментарні, не вдоволяли Автора, не вдоволяють і нас; у них лише дещо цінного. Зате правдивий щоденник, писаний в рр. 1907—1914, має дуже велику цінність, як сучасний документ, куди більшу, як спомини, писані з перспективи. З примітки на с. 448. довідуємося, що Чикаленко з весни 1918. року писав знову щоденник; незвичайно цікавий мусить бути й він, тимбільше, що сучасних матеріялів про 1918. рік, крім документів, не маємо. Довідуємося з цієї книжки, що „Спогади“, видані у трьох книжках у Львові, писані як вступ до щоденника, складав Автор у 1914 — 1915. рр., живучи в санаторії в Усп-Кирко (нед. Петербурга) (диви с. 457.). Розглянемо детальніше щоденник.

В ньому поміщено много цінного матеріялу не лише у справі „Ради“, а й іншого. Чикаленко свідомий був цього й пише в передмові: „Записане мною за той час тепер видається мені дрібним у порівнанні з тим, що я записав після 1917. року (стисліше — з весни 1918. р., диви вище — Т. К.), але з того „дрібного зернятка виросло велике дерево Української Держави“. Так і в тексті нераз кажеться, що ці записки, може, придадуться для майбутнього історика. Так воно і справді. Видаючи „Раду“, Чикаленко мав — зносини з ріжними визначними літературними й науковими українськими діячами. Я згадаю визначніших або більше відомих (за абеткою): Д. І. Багалій, М. П. Василенко, С. Васильченко, В. Винниченко, Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, М. І. Драгомиров, О. С. Єфремов, В. Короленко, М. М. Коцюбинський, М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, В. М. Леонтович, В. К. Липинський, М. В. Лисенко, Дм. Маркович. М. І. Міхновський, А. В. Ніковський, О. Олесь, В. Перетц, С. В. Петлюра, О. Пчілка, В. Ф. Семиренко, Л. М. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко, А. Тесленко, Є. Тимченко, гр. М. Тишкевич, Л. Українка,

І. Франко, гн. Хоткевич, М. Шаповал, С. П. Шелухин, В. М. Шемет, І. М. Шраг, бар. Штейнгель, др. Й. Юркевич; багато інших навіть не вичисляю. Поминувши те, що щоденник дає багато матеріялу для характеристики цих людей, так важних для нашої культурної чи політичної історії, з ними звязані нераз цікаві епізоди або й основні події з нашого минулого. Прим. із Грушевським звязані події в Наук. Т-ві ім. Шевченка у Львові, особливо агітація проти Грушевського в 1913. році й постава членів Товариства з В. України; з Єфремовом — писання його „Історії письменства“, Вячеславом Липинським — ініціятива для привернення панів польської культури до України (диви с. 67—71), пропозиція редагування „Ради“, від чого він відмовився, про його однодумців (пр. с. 6—7), тощо. Чикаленко цитує й листи декого до нього (Грушевського, Винниченка, Ніковського й ін.) або частинно або в цілості. Для характеристики людей незвичайно цікаві дані особл. про Грушевського, Міхновського, чи тих, що пізніше, в 1917—1919. рр. відіграли якусь визначнішу ролю. Тут маємо відбитку враження, яке вони робили на сучасника, не упередженого подіями пізнішими (пр. В. Леонтович, Д. І. Дорошенко, Винниченко). Звичайно, в рецензії неможливо вказати, чи процитувати навіть важніше; читачеві треба звернутися до самої книги. Шкода лише, що такі цінні речі видаються без покажчика, бодай осіб: оскільки легче було б користуватися книжкою! Чи не подбати б на майбутнє про покажчики до того роду книжок? Тут того зробити неможливо; тож резигнуючи з іменних вказівок, зробимо деякі річеві.

Найцікавіше для нас те, що цілий „український рух“ не мав, цілком характеру політичного, лише культурницько-літературний. Домагання людей, що були згуртовані коло „Ради“, ЛНВ., тощо, обмежувалися до домагань: української мови в нижчих і середних школах, а в університетах катедри українознавства „в державній мові“. „Український рух“, як його називали, був „демократичний“, „лівий“, а „праві українці“, себто солідні елєменти, настроєні самостійницько й державницько, стояли осторонь. Підчас коли москалі лаяли цих невинних культурників „мазепинцями“ й „сепаратистами“, — правдиві самостійники або лаяли їх друком як „богданівців“ федералістів, як Дм. Донцов, або трималися від них здалека, заявляючи свої симпатії й даючи часом гроші, чи співробітничаючи в „Раді“ (В. Липинський, В. Шемет, М. Міхновський, почасти В. Леонтович). Maximum того, що ці аполітичні українці могли зробити — було нелєгальне „Товариство Українських Поступовців“ (ТУП), що стояло на становищі цілости Росії, але на автономістичній чи федералістичній основі. Ідеольогом ТУП-а був Михайло Грушевський; ТУП був пізніше перетворений у Центральну Раду, яка, згідно зі своїми ідеалами, не вважала можливим проголосити самостійности України, аж до 3. універсалу, що сталося „по довгих ваганнях“. Не диво тому, що між цими людьми не було тих, що пізніше виступали при будові Укр. Держави крім, хіба, двох-трьох (Д. Дорошенко, В. Леонтович). Ідея Української Держави вийшла не від них — російських

патріотів подекуди, або „лівих“, „пораженців“. Це й було, до речі сказавши, причиною нерозуміння політики гетьм. уряду з боку цих кругів. Спеціяльно щодо Чикаленка, то він не вірив у творчі здібності українців і вже тоді думав, що нас можуть вирятувати лише якісь „варяги“ (див. с. 142. й ін.), що потому він сформулував теоритично (на еміграції, у ст. „Де вихід“). Це викликало відповідь з боку В. Липинського.

Крім цього, щоденник подає багато дрібних, а дуже інтересних фактів: про спробу заснувати інститут українознавства (с. 29), „козачий“ сепаратизм на Кубані (с. 343), брак племінної єдности на Криму (с. 310); такі вістки: висоту гонорару і плату в редакції (с. 120—121, 223, 290); спір про „мову галицьку“ (ст. 141, 150, 180, 181), цікаві вісті, який елємент ставав пізніше більшевиками (с. 52, 54, 257) і багато іншого. Щоденник переплітаний почасти анекдотами, що його оживляє. Легкий стиль Чикаленка позволяє з приємністю читати доволі грубу книгу. Завважу хіба, що відоме „Adieu, meine Herren“ Чикаленко подає, як відповідь на заходи українців для поліпшення їх політичного положення (с. 488); це, як відомо, була не загальна відповідь, а спеціяльна, внаслідок прикрих подій з кард. Сембратовичем.

Теофіль Коструба.

Микола Бердяєв. **Про самогубство.** (Н. Бердаєв: О самоубійствѣ. Психологическій этюдъ. Париж. 1931. 45 сторінок).

М. Бердяєв — один із найцікавіших російських фільософічних сучасних письменників. Його праці не все є зразком академічного рівня, „наукового“ стилю, але є завжди цікаві, мають чимало глибоких думок, торкаються тем, що є фільософічно та життєво „актуальні“. Він, що правда, часто не „доводить“ своїх думок до кінця, а лише проголошує їх, часто не розяснює їх, а лише повторює їх в іншій формі, іншими словами. Иого твори — за деякими виїмками — є фільософічними маніфестами. Але самий стиль фільософічного маніфесту є в фільософії і виправданий та і традиційний. Бердяєв в дечому одріжняється своєю „орієнтацією“ від інших представників російської фільософічної думки. Він не такий знавець Отців Церкви, як Бумаков, або Флоренський, не такий приклонник сучасної фільософічної літератури Заходу, як Лосський. Иого симпатії — більше по стороні німецької спекулятивної фільософії та німецької містики. Із усіх німецьких фільософів йому найближчі Шеллінг та Бадер. Також до Якова Беме він має глибокі симпатії. Іншими словами — він стремить до релігійного зрозуміння цілого світу. Він не стільки є фільософ релігії, як саме „релігійний фільософ“, що хоче не лише фільософічно усвідомити собі факти християнської релігії, але і з точки погляду релігійного усвідомити життя, природу, історію.

Не диво, що Бердяєв звернувся до питанння про самогубства. Самогубство зробилося в СССР питанням дня. Чи не дивно, що найбільші російські поети — Єсенін та Маяковський перервали своє життя з власної волі. В останні часи, як відомо, той самий

шлях обрав і білоруський поет Янко Купала. Та Бердяєва не так цікавить в самогубстві „злободневне“, як кажуть росіяни, а його глибший релігійний сенс. Його думки на цю тему висловлені ним в невеличкій брошурі може трохи фрагментарично, але обговорюють ту тему, що і в сучасній европейській літературі є під оглядом фільософічним та релігійним актуальна. Не дурно тонкий та пронизливий гайдельберзький фільософ К. Ясперс чимало місця в своїй „метафізиці“ присвячує якраз проблємі самогубства. В друкованих творах найвизначнішого сучасного німецького фільософа Мартіна Гайдеггера проблєма самогубства, що правда не обговорюється explicite, але до неї він підходить з ріжних сторін дуже близько (про це кілька слів згодом.) Та і позитивісти цікавились проблємою самогубства (Масарик, Дюркгайм).

Для Бердяєва самогубство є виявом самотности осібняка, його самоізоляції, відриву його від усього, що находиться поза межами його „я“, та більше поза межами даного моменту буття його „я“, поза межами його сучасного психічного стану. Мотивом самогубства є „безнадійність“. Але ця безнадійність, „пітьма“ власної свідомости є можлива лише через відрив життя даного осібняка від усього, що знаходиться поза межами його „ego“. Самогубець є егоцентрик. Він відірваний від інших людей, від світу, а в першу чергу від „Сонця світу“ — від Бога. Самогубство є ставленням хвилі — даного моменту, в який життя є для мене безнадійним — вище вічности. Та самогубець лише тому і може стати самогубцем, що він не бачить вічности, не бачить Бога, що він, іншими словами, в Бога, в вічність н е в і р и т ь. Самогубство є виявом невірства.

Бердяєв лише повторює і розвиває відому — і цілком правильну думку — що самогубство не є (або майже ніколи не є) виявом негації світу, а навпаки — занадто високої оцінки світу та усього того, що людина має і може мати від світу. Бердяєв дає лише цій думці нову інтепретацію — на наш погляд він міг ці ідеї розвинути в більш рішучій формі — привязаність до світу закриває людині Бога і вічність, витворює психічне наставлення і умови, при яких самогубство є можливим.

Дуже цікава є і та інтерпретація (в цілому не нова, Бердяєв з повним правом покликується в цій частині своєї брошури на Тому Аквінського), яку дає Бердяєв самогубству, як „гріху проти себе самого“. Усі „гріхи проти себе самого“ (знищення чи то ушкодження свойого тіла і своєї душі) є сваволлям проти Бога, якому належить кожна людська істота, є сваволлям проти Божого порядку світу, є перешкодою, яку самогубець ставить здійсненню царства Божого. Бердяєв справедливо звертає увагу на те, що поза межами християнської етики самогубство не є гріхом. Стоїки або Шопенгауер, що був атеїстом, визнавали самогубство (або певні його форми) скорше одним із можливих випадків етичного чину людини. „Лише християнство голосить потребу мужности в стражданнях і визнає їх сенс, значіння Христа. Тому християн-

ство є наймужніше зі всіх релігій". Самогубство є обниженням людини до речі (поза межами християнства є можливе таке приниження напр. у формі визнання рабів лише „речами" їх власників), є зниженням людини із сфери специфічно-людського буття у стан нелюдськости, природного (річевого) буття. (До речі — той античний фільософ, якого думки найбільше стрічаємо в християнській фільософії — Арістотель — рішучо противився самогубству).

Ми не можемо тут далі стежити за думками Бердяєва та входити в детайлі його тонких аналіз. Нам здається, що його думкам можна надати і більш загальне сформулування (яке по части намітив ще і Достоєвський). В кожній людині є разом присутні буття і небуття. В житті кожної людини завжди і невпинно відбувається боротьба цих елєментів. І всяка ізоляція людини від інших людей, від цілого світу, від вічности є побідою небуття. Бо буття людини глибоко звязане, йде корінями своїми у життя „загалу", природи, Бога. „Небуття" побідивши, зовсім не повинно необхідно вести людину до самогубства. Людина, яка винищила у собі елєменти буття, що розірвала усі свої звязки з вищим буттям, може дуже добре існувати далі та мати „життєві успіхи" й позірні, ілюзійні „побіди" в житті..., та вбивати не себе, а інших. Та ми могли б поширити цю думку і на народи та культури. *Чи не готує сучасна культура (що ніби так цвіте назовні) наставлення й умови до власного „самогубства", чи не роблять цього ж ті народи, які одірвавшись від вічних ідеалів та завдань, плекають, як самостійну абсолютну цінність, лише відірвану від вічного змісту „зовнішню культуру?*[1]) Не треба бути пацифістом, щоб бачити, як із „безбожного" розуміння культури виростає наставлення для небувалого винищення людства та „культурних здобутків" цієї ж в єстві свойому вже знищеної культури. Чи не є ці процеси дивовижно подібні до того самознищення, яке переводять над собою „духові самогубці"? Сучасна фільософія (згаданий вище Гайдеггер) з надзвичайною силою підносить питання про передумови та сенс дійсного існування людини, показує, що це дійсне існування ніяк не є простим емпіричним, „реальним" життям, та життєвими успіхами осібняка. І продовжуючи ці думки, ми так само повинні сказати, що і буття народу, нації, або певної „культурної сфери" ніяк не обмежується тільки до політичних та інших „успіхів", а є дійсно запевнене лише в сфері вічности та живім звязку з вічними вартостями. Тому то брошура Бердяєва, що освітлює тему буття людини з індивідуально-психічної точки погляду, має ширше значіння і тому то ми поручаємо її увазі читачів.

Дм. Чижевський.

Іван Івашко, **Українська еміграція.** Огляд української еміграції в Зєдинених Державах Америки. Львів, 1931. Накладом автора. М. 8⁰, ст. 40.

---

[1]) Підчеркнення Редакції.

Невеличка ця брошурка не дає того, що заповідає. Не маємо тут ні огляду української еміґрації в цілості (величезна тема!), ні спеціяльно американської еміґрації. Книжечка, мається враження, видана нате, щоби пригадати суспільності книжку Ю. Бачинського, „Українська іміграція в Зєдинених Державах Америки“, що вийшла саме перед світовою війною (1914. р.) й тому неслушно призабута, тимбільше, що більшість накладу чомусь знищено. Книжка Бачинського, каже Автор, у яку він вложив величезну працю (був і на місці, в Америці), рішучо варта того, щоби її перевидати. Автор передає деякі дані з книги Бачинського, від себе ж не додає майже нічого; звертає лише увагу, що укр. еміґранти в Америці, натуралізуючися (приймаючи горожанство З. Д. А.) переформовуються (і швидко переформуються) в американців. Додамо від себе хіба стільки, що ми і справді не маємо — крім книжки Бачинського — огляду нашої еміґрації в Америці, її історії, тощо. За те, що Автор не згадує, маємо книжку про теперішній стан американської еміґрації — Льва Ясінчука „За океаном“, яка нижче буде розглянена, хоч вона, безумовно, не може заступити наукової книги, бо й не призначена на те.

Т. К.

Олександер Шульгин, **Державність чи гайдамаччина?** (Збірник статтей та документів.) В-во „Меч“, Париж, 1931. 8°, ст. 48

Наголовок цієї брошури, названої „збірником статтей та документів“, заповідає дуже багато. Читач сподівається, що автор буде тут говорити про державне будівництво, себто про творчі, будуючі рухи, а осудить гайдамаччину й подібні анархії недержавно думаючих мас. Далі, піднаголовок каже сподіватися ще й документів. Які вони — цього наперід собі уявити не сила.

Але читач розчарується. „Документів“ ніяких тут немає, лише деякі передруки з „Тризуба“, подані там від анонімових і криптонімових кореспондентів трохи листування автора з п. Бове й п. Бакер. Бо ціла брошура — це виплив міркувань про т. зв. пацифікацію, протести проти неї й дискусію у тій справі на міжнародній арені. Очевидно, в цих „документах“ автор являється в найкращому світлі (прим. збирає оплески, тощо). Погляньмо на зміст „статтей“.

У першій статті („замість передмови“) п. н. „Захід чи Схід“? пишеться, що автор і созвучна йому ґрупа, т. зв. „Уряд УНР“. з Андрієм Лівицьким „твердо обрали Захід“, себто, що нам треба приймити без решти культуру Заходу. З того вже виплимає, що нам треба „з народами Заходу“ жити у згоді, а першусього з поляками. Досить цікава це концепція автора, хоч не оригінальна. Не траба забувати, що не все, що є на Заході, можна прикласти в нас; що в нас є свої цінності, звязані зі Сходом; що Україна має бути синтезою Сходу й Заходу, а не поганою копією одного чи другого. При тому бодай одне дуже цікаве: автор, такий гарячий приклонник Заходу, що роздумує про

широке порозуміння з „західними народами“, руководиться явною неохотою до рішучо західних по культурі галичан (диви о. с. на стор. 28), виступає проти націоналістів, що саме хочуть бути дуже західними і „організувати хресний похід проти Москви“, чого автор не хоче (стор. 3.). Тому ми не дуже переймаємося фразами про чесність у політиці, яку урочисто проповідує п. Шульгин, про те, що „політика мусить прагнути до (sic!) людського добра“ й т. д. І мимо щирих запевнювань з боку автора, що по боці „Уряду УНР“ величезна більшість нашої еміграції, маємо „величезний сумнів“. Не віримо в те, щоби багато емігрантів ішла за „головою держави“ Андреєм Лівицьким. В автора націоналісти являються гайдамаками, бо вони проти „голови держави“ (ст. 7.). Автор каже, що „Великий Богдан“, і Мазепа, Орлик, Дорошенко,... „знали, що робили“ (ст. 5.); певно, що знали! Але вони разом з автором не думали, що „чудо“ соборности походить... від антанти, що милостиво зволила нею обдарувати чехів і поляків (стор. 9.)! Не знаю, чи з цією „обєктивною“ думкою погодилися б згадані народи; на всякий случай України, навіть „несоборної“ ніяка антанта не збудує.

Але автор не допускає іншої думки, як його. Загнавши в кут усіх, що думають інакше, кріпким висловом, що безумовно замикає губу („діти від політики“, стор. 8.), автор роздумує, яка буде велика користь з УНР для всіх українських меншостей під такими державами: Польщею, Румунією, Чехією, Московщиною... Дивуєшся: чому ще не під татарами, кіргізами, грузинами, осетами, перзами? І все, що не йде по лінії політики „Уряду УНР“ є... гайдамаччина (очевидно, не в розумінні Липинського, проти чого автор застерігається на стор. 6.). Sapienti sat.

Теофіль Коструба.

Др. Константин Чехович. **Думки Олександра Потебні про національність.** „Добра Книжка“, ч. 118. Львів, 1931. Стор. 17, 8⁰ (вел.).

— Фільософія мови у Олександра Потебні. Відбитка, з Наукового Збірника Укр. Університету в Празі“, т. II. Прага 1930 ст. 37—56, 8⁰.

Олександер Потебня (* 1835. р. — † 1891. р.) це безперечно один з найбільших українських учених XIX-го ст. і один з найбільших язикознавців усієї Европи, один із творців фільософічного та психольогічного язикознавства і рівночасно основоположних нових течій в літературознавстві та мистецтвознавстві. До дого слід додати, що Потебня від молодих літ аж до кінця життя належав до найсвідоміших з національного погляду діячів нашої науки, і ця його українська національна свідомість яскраво відбивається у всіх його творах. Будучи ще студентом, Потебня — разом з відомими піонірами української кооперації Баллиним і Козловим — належав до харківської укр. студ. громади, а вже на схилку життя перекладав на українську мову Іліяду (переклад цей надруковано в додатку до виданих уже по смерти По-

тебні його „Записок по теорії словесности“). — Та, як це не дивно, не тільки самі твори, але й провідні ідеї Потебні до недавнього часу були дуже мало відомі серед укр. громадянства. Щойно останніми часами українські вчені звернули належну увагу на наукову спадщину по нім. Визначний український методольог літературознавства Л. Білецький[1]) почав розробляти ідеї Потебні з обсягу методольогії літературознавства та фільософії й психольогії творчости. Заслужений історик української фільософії Дм. Чижевський звернув увагу на фільософічні елєменти в працях Потебні. Наконець на Вел. Україні останніми часами появилася низка дослідів цілого ряду визначних язикознавців про лінгвістичні ідеї й твори Потебні; на жаль ці останні дуже мало приступні зах.-українському читачеві. Тому особливо цінними й вартими уваги треба признати зазначені вгорі нариси К. Чеховича про Потебню, котрі, можна сказати, уперше знайомлять ширше зах.-українське громадянство з науковою діяльністю й провідними думками великого нашого язикознавця. Обидва нариси написані дуже добре й яскраво і — що може найважніше — не тяжко й зрозуміло для ширших кругів нашої інтелігенції (особливо перший нарис „Думки О. Потебні про національність“). Нариси ці показують, що в особі К. Чеховича має українська наука одного з найздібніших і найкращих своїх молодих працівників.

Але, високо цінячи нариси Чеховича, мусимо зробити і деякі закиди його працям про Потебню. Так, передовсім, Вш. Автор зовсім не використав одного з найважніших творів Потебні „Записки по теорії словесности“; тимчасом у цьому знаменитому творі Автор міг би знайти дуже багато цінних думок нашого великого ученого. Зокрема, в ньому підносить Потебня велике значіння рідної мови для поетичної творчости і вказує, що поетична творчість в чужій мові (хоч би й близькій до рідної) завжди буде *покалічена;* як приклад такого калічення поетичної творчисти, вказує Потебня на дуже численні невдатні спроби українців писати поезії *великоруською*[2]) мовою (так званим „русским литературным языком“, котрий у дійсності є не що інше, як московське наріччя великоруської мови, піднесене на рівень літературної мови). Потебня звертає увагу на незвичайно цікаве явище: в той час, як чимало українців, пишучи по великоруськи *прозаїчні* повісті, оповідання, драми, здобуло виз-

---

[1]) При цій нагоді вважаю необхідним зазначити, що рецензія на дві німецькі статті Л. Білецького, поміщена в ч. І. „Дзвонів“ з підписом „Criticus“ (авторство котрої дехто приписує мені), написана *не мною.* З гострою оцінкою статтей проф. Білецького, зробленою в рецензії п. Criticus-а, й взагалі з деякими поглядами п. Criticus-а, зокрема з його поглядом на романтизм і ролю романтизму на Україні, я не погоджуюся. Гадаю, що погляд проф. Білецького на визначну ролю романтизму на Україні є цілком вірний (маю намір це питання освітлити згодом у спеціяльній статті). *В. З.*

[2]) На бажання автора залишаємо той термін без зміни.

начні місця в „русской“ літературі,[1]) ніодин українець, хоч би як був зросійщений, не став не тільки великим, але навіть і визначним „русским“ поетом. Спроби ж деяких безсумнівно високоталановитих українців писати поезії по великоруськи, прим. великоруські вірші М. Гоголя, Т. Шевченка й баг. ін.[2]) свідчать ще яскравіше, що повно й нормально українська поетична творчість може розвиватися тільки в рідній мові, точніше — в *мові предків*. — На це явище варто б звернути увагу галицьким „общеросам“, творчість котрих не тільки в ділянці віршованої поезії, але і в повістевій літературі й навіть в науці цілковито безплідна[3]), хоч іще не так давно галицькі „общероси“ становили дуже численну ґрупу (навіть переважаючу чисельністю) серед гал.-української інтелігенції. — В „Записках по теорії словесности“ є чимало й інших дуже цікавих думок і поглядів Потебні.

Не використав Вш. Автор також новішої (особливо наддніпрянської) літератури про Потебню й деяких давніших цікавих матеріялів до біографії Потебні. Так прим. Шан. Автор не згадує про українську національну діяльність Потебні в молодих літах (матеріяли про це є, між інш. у збірнику „Пошана“, виданім Харк. Істор.-Фільол. Т-вом на честь проф. М. Ф. Сумцова).

Маємо надію, що Вш. Автор продовжить свої досліди над науковими творами Потебні й дасть ширшу наукову розвідку про нього, з узглядненням всіх творів великого язикознавця й новіших студій про нього, виданих на Вел. Україні. Потреба такої розвідки є безсумнівна, й задовольнити її, мабуть, найліпше з усіх зах.-українських учених зможе К. Чехович.

Але й видані тепер нариси Чеховича, не вважаючи на деякі прогалини, без сумніву, дуже цікаві й корисні для нашої науки й громадянства й заслуговують на увагу не тільки фахівців, але й ширшого кругу нашої інтелігенції.

В. Заїкин.

Др. К. Чехович. **Йосиф Добровський і українська мова.** „Slavia“, Rocnik IX, sešit 4. Zvlaštni otisk. Praha, 1930. Стор. 29, 8⁰.

Сей нарис написано в звязку з недавно відсвяткованим століттям з дня смерти визначного чеського ученого XVIII-XIX ст. Й. Добровського (*1753— † 1829), ученого Ісусовця (Єзуїта) „па-

---

[1]) Серед великих і визначних „русских“ письменників українцями з походження були: Мих. Гоголь, Н. Кукольник, Гр. Данилевський, Ф. Достоєвський, Ант. Чехів, В. Короленко, Вс. Гаршин, Гр. Потапенко, А. Аверченко, й багато ін.

[2]) В тому числі, навіть і таких зросійщених українців, як Чехів і Достоєвський.

[3]) З посеред галицьких „общеросів“, правда, вийшло кілька заслужених дослідників місцевої історії, як Зубрицький, О. Петрушевич та ін.; та це все були саме тільки *дослідники, збирачі* історичного матеріялу, а не історики у властивім розумінні цього слова. Істориком з дещо ширшим виднокругом і завданнями був серед них хіба лише один Шараневич. — Зазначимо тут, до речі, що сучасний „общерусский“ історик Копистянський, пише свої твори вже переважно по українськи.

тріярха словянознавства“ (як його часто звуть), котрого наукова діяльність „мала — як слушно каже Автор на початку свого нарису — всеславянський характер і не лише дала початок славістиці, як науці, але також відіграла визначну ролю при національнім відродженню всіх поневолених словян. Зазначивши далі великий вплив Д-го на розвиток національної свідомости зокрема серед зах.-українського громадянства, Автор звертає увагу на дуже дивне явище в творах Д-го (котре дивувало багатьох дослідників уже давніше), а саме на відсутність у клясифікаціях словянських мов, поданих Д-ським, згадки про українську мову, навіть хочби як про другорядний діялект (що в свій час принесло Україні безсумнівну й велику шкоду, бо праці Д-го були довший час головним джерелом відомостей про славянський світ і головним взірцем для праць інших словянознавців). Шукаючи причин, чому Д-ий не згадував у своїх клясифікаціях укр. мови, ріжні дослідники пояснювали це або відсутністю в Д-го належних відомостей про неї, або його „панславістичними“ тенденціями, через які він не хотів поділу словян на більше число народів і волів бачити лиш кілька більших словянських націй і мов: чеську, польську, російську, ілірську або сербську (галуззю котрої він уважав у деяких своїх творах болгарську!), словінську тощо. — Автор докладно вияснює, що обидва ці пояснення, в кожному разі не зовсім вірні; Д-ий мав, хоч може й не зовсім добрі, але всетаки достатні відомості про україн. мову, відомі були йому деякі укр. „народні“ пісні, „Енеїда“ Котляревського ітд.; з другого боку, в одній зі своїх клясифікацій він признавав за окремі мови й словінську й хорватську й до певної міри словацьку; лише для української, білоруської та болгарської мов не знайшлося ніякого місця в клясифікаціях словянських мов Д-го. Отже Др. Чехович відсутність згадки про укр. мову в клясифікації Д-го пояснює тим, що в тих часах, коли писав Д-ий, українська нація „ніяк не виявляла своєї волі до життя і до культурного розвитку“, так само, як і мови болгарська і білоруська. Тим часом Д-ий вважав за окремі мови лише ті, які виявляли культурний розвиток і, не бачучи його в українській мові, він проминув її (як і болгарську) при клясифікаціях словянських мов.

Нарис написано дуже цікаво й яскраво. Автор зумів надати своїй темі життьовий, „актуальний“ характер, так що вся праця його може бути інтересною не тільки для фахівця-лінгвіста, але й для кожного інтелігентного читача.

Але в нарисі цім знаходимо один вираз, котрий дещо вразив нас при читанні: Др. Чехович назвав Харківський Університет (поч. XIX ст.) „центром російської культури на Україні“. Цей, може й цілком випадковий вислів Вшан. Автора відбиває в собі, на жаль, поширений у нас і, на нашу думку, шкідливий погляд на культуру Східної України XIX ст., як на „російську“ (тобто, точніше було б сказати, „великоруську“) культуру. Погляд цей опірається, очевидно, на тім, що культурна творчість Східної України XIX ст., переважно висловлювалася в великоруській (чи

як у нас частіше кажуть, („російській“) мові; тому й високі школи на Сх. Україні в XIX ст. називається „центрами російської культури“, й письменників-українців та учених-українців, що писали переважно по російськи звичайно також називається російськими письменниками й ученими, навіть більшість малярів і скульпторів-українців зі Сх. України (невідомо, з якої причини) називається теж російським (очевидно, в значінні національнім, а не державнім). Українським вважається лише те, що мало на собі аж надто виразні зовнішні українсько-етнографічні ознаки, отже вірші й оповідання на укр. мові, картини з життя укр. селян, оскільки ті селяни змальовані в укр. убранні і т. п. Всю іншу величну творчість укр. нації на Вел. Україні ласкаво дарується „росіянам“ (великоросам); подібно й більшу частину культурних придбань укр. нації на зах.-українських землях, оскільки не мають вони зовнішно-українських форм, признається полякам. Виходить з того, що української культури в XIX ст. майже на було, що українці взагалі все були якимсь малокультурним, вічно-покривдженим, вічно-„обкрадуваним“ „полу-народцем“. Наш найбільший сучасний історик і великий політичний мислитель Вяч. Липинський, а також і деякі інші наші учені — Дм. Антонович, В. Дорошенко, Дм. Дорошенко, Ів. Кревецький та ін. вже не раз вказували на хибність і шкідливість подібних поглядів. Укаїнською культурою ми повинні вважати не тільки те, що має на собі зовнішні українські форми, але все, що є витвором національно-культурної творчости України. Отже й Харківський Університет початку XIX ст. ми повинні вважати центром української, а не („російської“) культури, тим більше, що навіть з огляду „зовнішно“-національного на поч. XIX ст. він мав багато суто українських рис (Порів. мої статті: „Харківський Університет, його роля в культурнім і громадськім житті України: 1805-1925“ — в „Ст. Україні, 1925, ч. 1-2, і „Перший Університет на Вел. Україні“ — в „Н. Світі“, 1925, ч. 3). — Це наше зауваження має, розуміється, загальний і засадничий характер і, роблячи його, ми зовсім не маємо наміру обнижувати вартість цікавого нарису Дра К. Чеховича.

В. Заїкин.

Українська Загальна Енцикльопедія. Книга знання в 3-ох томах, багато ілюстрована, з кольоровими таблицями, мапами та образками. Під головною редакцією *Івана Раковського,* **том перший**, А-Ж, Львів — Станиславів — Коломия, Видання Кооперативи „Рідна Школа“. Стор. 1311, 8⁰.

Довершено перший етап культурного діла, розпочатого невеликим гуртком ідеалістів минулого року. Чепурні зшитки Енцикльопедії, що виходили досі поступно, зложилися на першу частину великої цілости—на заокруглений том, що обіймає гасла, які починаються від букв А до Ж.

Хто знає, скільки труду і грошей коштує зредагування і видання хочби лише малої книжечки, хто знає, якої великої кількости співробітників, редакторів, технічних сил, скільки кош-

товних зусиль треба, щоби видати хоч сяку-таку енцикльопедію, цей мусить уважати вихід цієї книжки у нас, серед тяжких обставин культурного життя, серед невідрадного морального стану громадянства, за дуже цінний і вартісний почин, для якого реалізації треба було витратити немало енергії.

Під грецьким словом „енцикльопедія“ (enkyklios paideia), яке означало в гелєністичній добі цілість знання, котре повинен був собі присвоїти кожен хлопець з вищих суспільних кругів, розуміємо тепер, в першу чергу, переглядне зіставлення всіх наук і мистецтв у їхній всецілості, а дальше і науковий твір, що ставить собі за завдання дати таке зіставлення. Формально діляться енцикльопедії на систематичні, які опрацьовують матеріял на підставі якогось означеного, льоґічно обоснованого пляну, та лєксикальні, які подають відомості в поазбучному порядку на взір словників.

Енцикльопедичні словники в теперішній формі — це витвір порівнюючо недавної минувшини: правда, вже і в античній добі находимо спроби творення енцикльопедичних підручників (Спевзіп, Варро, Плінієва „Historia naturalis“), а в дальшому розвитку маємо вже більш наближені до нинішніх енцикльопедій твори таких авторів, як Марціян Капелля (Satyricon), Ізидор з Севіллі (Origines), Вінкентій Бове (Speculum historiale, naturale et doctrinale,) Конрад Меґенберґ (Buch der Natur 1349) і т. д.

В 17. стол. слідувала ціла низка далеко ширших енцильопедичних спроб, що з них найвизначніші — Theatrum vitae humanae Лікостена (1631) та Organon Scientiarum Бекона Верулямського (1620).

Усі наведені тут твори — лише дуже невиразно посвоячені з книгами, які ми тепер називаємо енцикльопедіями, бо енцикльопедія в сучасному значінні слова ще не мала в тодішній духовій ситуації тривалого ґрунту для існування.

Модерну енцикльопедію покликали до життя не так розумові спекуляції, як головно сама конкретна дійсність, а саме нове культурне явище, яким стало у XVIII стол. небувале досі поширення людського знання та спеціялізація на полі науки. В античному світі, як також в середновіччю та в початках нової епохи, наукові розсліди вспіли огорнути лише відносно невелику ділянку явищ фізичного й психічного життя; наука не ділилася ще на велике число ріжних галузей — і поняття „фільософії“ охоплювало власне ціле людське знання у всіх його ділянках.

В новій добі обставини змінилися. Людська думка охопила нові горизонти, матеріял наукового розсліду став таким великим, що не під силу було одній людині на протязі хоча б цілого життя з ним обзнайомитися в цілості.

Одна загальна наука роздробилася на велике число самостійних наук, що почали працювати цілком незалежно одна від другої.

Кожний вчений, а тим більше кожний пересічний інтеліґент, відчув, що він не в силі опанувати бодай елєментарно всіх діля-

нок людського знання—і обмежився до специялізації. Але життя і на дальше давало кожній людині цілу масу хаотичних вражінь, які тепер вже спадали до ріжних, цілком чужих між собою наукових ділянок. Зявилася потреба т. зв. загальної освіти, яка давала б лише найважніші відомості з усіх ділянок людського життя в короткій та популярній формі. На такому підкладі зродилася потреба підручника такого загального, в коротку форму унятого знання.

Перша модерна енциклопедія це витвір французького раціоналізму 18-го стол., а саме відома „Encyclopédie au Dictionnaire raisonnè des sciences, des arts et des metièrs" Дідрота і Алямбера, що вийшла у 28 томах в Парижі в роках 1751 — 72, та була доповнена додатковими томами в роках 1776 — 80. Ця енциклопедія стала взором для всіх дальших новочасних творів цього роду, між якими на перші місця вибиваються великий конверзаційний лєксикон Брокгауза, англійська „Encyclopedia Brytannica" і францyська „Grande Encyclopèdie" та католицький конверзаційний лєксикон Гердера.

Українці досі свойого енциклопедичного словника не мали. Підготовляється, правда, видання великої енциклопедії в Харкові — але на її появу треба ще буде чекати довгі роки, а коли б обставини і дозволили довести її до кінця, то вона буде визначатися характеристичною для більшевицьких видань недостачею обєктивности та матеріялістично-марксівським освітленням матеріялу. Майбутню появу цього великого розмірами твору випередила обговорювана тут енциклопедія, яка хоч менша своїм обсягом, визначається обєктивністю та безсторонністю в подаванню інформацій.

Є річчю незвичайно тяжкою, в трьох, хоч і великих, томах подати матеріял, який великі енциклопедії інших народів дають звичайно в 30 — 40 томах, а то і у багато більших творах (напр. Китайська енциклопедія Ма—Тва—Ліна, що вийшла в 1721 р., числить... 5.020 томів). Не дивлячись на те, треба признати, що співробітники цього твору зуміли висловлюватись так коротко й ясно, що подали менш-більш точні і вичерпуючі інформації про все, чого має право сучасний інтелігент шукати в невеликому розмірами енц. словнику. Не маючи змоги подати матеріялу в цих розмірах, як це робить напр. Брокгауз або Гердер, стає наша енциклопедія поширеним варіянтом таких одномових енцикл. словників, як Petit Larousse або чеський Masarykův slovnìk naučny. Зручний добір кількох десятків співробітників з кругів наших найкращих учених й публіцистів дає запоруку на правдиві інформації цього словника — так що твір цей, коли не дивитись на деякі нечисленні коректорські недогляди, є зразком доброї енциклопедії.

Що до технічного розміщення матеріялу можна завважити, що кориснiша в кожному огляді є більша концентрація матеріялу під меншою скількістю гасел та запровадження натомість підрядних гасел в тексті статтей під головними назва-

ми — отже так би сказати, заведення деякого систематичного порядку в рямках лєксикально сконструованої енциклопедії. Потрібне це головно при гаслах, що відносяться до поодиноких держав чи країв. І так напр. під гаслом „Англія" на стор. 111 читаємо лише недовгу замітку про ґеографію цього краю, тоді як ще перед гаслом „Англія" находимо, як окремі гасла, „Англійську літературу", „Англійське мистецтво" й „Англійську церкву" — і азбучний порядок доводить до того, що між „Англійською літературою" й „Англійським мистецтвом" читаємо про „Англійську недугу" й „Англійську сіль", а „Англійське мистецтво", відділене від „Англійської церкви" — „Англійським конем" — тоді як про історію Англії мусимо шукати відомостей під гаслом „Велика Британія". Впорядчики енциклопедії повинні призадуматися над цим, чи не краще було б, на зразок більшости великих европейських енциклопедичних словників, поміщувати вістки про ґеографію, історію, релігію, економіку, етнографію, літературу, мистецтво і т. д. кожного краю й народу — під оним головним гаслом, що було б поміщене в лєксикальному порядку твору, але ділилобся на декілька окремих статейок в систематичному розміщенні. Таке компромісове полагодження цієї справи безперечно найпрактичніше—кожна ж наслідовність (в даному випадку „поазбучна)", доведена до краю, дає менш бажані результати.

За дальшу, і то може найголовнішу недостачу обговорюваної енциклопедії вважаю те, що при поодиноких важніших гаслах здебільша не подано хоч би найменшого с п и с к у п і д с т а в о в о ї л і т е р а т у р и до даного явища, події чи діяча. Дуже часто заглядаємо до енциклопедії саме на те, щоби довідатися, звідки можна черпати ширші відомости про дану справу; хто буде шукати таких даних в обговорюваній енциклопедії — доволі часто розчарується.

Щодо неповноти поданих відомостей, та поминення деяких справ у змісті енциклопедії, — то з цього не можна впорядчикам при обмеженому її обємі, робити великих закидів. Навпаки, треба дивуватися, що наші вчені потрафили сконденсувати в цьому одному томі так багато всесторонніх відомостей. Життя церковне і релігійне узгляднене в енциклопедії дуже скромно, що зрештою, при обмеженому обємі словника, можна сказати про всі ділянки знання. Зрештою про цю справу подрібнішого осуду не даю, полишаючи її до розгляду більш покликаним фаховцям — історикам церкви.

Вкінці ще одна справа — правопис: у редакторів енц. видко первісний нахил до точного респектування правописних правил Укр. Академії Наук. Такий намір, у кожному іншому випадку похвальний з огляду на стремління до правописної уніфікації, в межах нашої дійсности не може бути названим щасливим, а то з огляду на нельогічність та омосковленість правописних правил Київської Академії. З бігом своєї праці зрозуміли це й редактори Енциклопедії, переходячи поволі до загально вживаного в Галичині укр.

правопису. Таким чином в першому томі бачимо правописний компроміс, але компроміс непляновий. На мою думку краще було рішитися відразу, плянова на цей компроміс між правописами проф. С. Смаль-Стоцького і Академії, що на нього погодилася майже вся гал. українська преса й література. Менша принциповість на початку, а більша послідовність в дальшому була б в даному випадку корисніша.

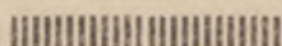
Але всі подані тут завваги — це правдиві дрібниці в порівнанні з позитивними сторінками Енциклопедії, про які довго говорити не треба: вистарчить сказати, що наша Енциклопедія не потребує в змістовому огляді боятися і найстрогішого порівнання із найкращими заграничними енцикл. словниками.

На особливу ж увагу заслуговує технічне вивінування книжки: папір, друк, багатий і взірцевий ілюстраційний матеріял та прегарно виконані мапи й табелі.

В цілості отже Українську Загальну Енциклопедію треба вважати за дуже корисну, позитивну, ба навіть до певної міри епохальну в розвитку української культури появу на укр. книжковому ринку.

Наприкінці треба видвигнути ще одну позитивну прикмету цієї книжки: її українськість, так виразно зазначену видавцями в передмові. Українськість не лише по мові, але й по змістові. Згідно з інтенціями редакції УЗЕ не стала простою компіляцією чужух енц. слівників, лише самостійним твором, у якому на перше місце виступає інформація про всі ділянки українського життя сучасного й минулого. За це, як також за всі інші позитивні сторінки, повинно укр. громадянство висловити своє признання масовим замовлюванням та передплачуванням цієї дійсно корисної та для кожного необхідної книжки. А нам залишається побажати Редакції й видавцям багато сил, витривалости і засобів для гідного довершення цього культурного діла.

Др. М. Гнатишак.

Змагання українців до самостійности у Полтавщині в шістдесятих роках.

(*Михайло Гніп*, **Громадський рух 1860 р.р. на Україні.** кн. І. Полтавська Громада, Харків 1930.)

Несприятливі умови, в яких знаходилась і на жаль знаходиться українська історична наука, причиняється до того, що ми не маємо досі суцільного образу українських змагань протягом XIX століття. Та і не можлива ніяка синтеза, доки окремі етапи ідеологічно-соціяльного розвитку українського громадянства тієї доби не є ще цілком зясовані. (Тим дасться пояснити слабість

як раз в частині ідеологічно-соціяльній єдиної поважнішої праці яку посідаємо, проф. М. Слабченка „Матерьяли до економічно-соціяльної історії України XIX століття“ 2 т. т. Харків 1925/26.

Тим більшої вартости набирає кожна праця, що кидає світло на якийсь з тих етапів. В названій вище монографії її автор, учень проф. Багалія подає в більшості багато цілком нового матеріялу, історію так званої „Полтавської Громади“, яка що правда існувала недовго, бо вже у 1862. році більшість її учасників була заарештована поліцією, але історія котрої дає нам багато цікавих подробиць що до настроїв, які панували тоді серед українського громадянства.

Полтава ще з часів Котляревського була одним з головних осередків українського національно-культурного життя. Котляревський був членом масонської льожі „Любви к истине“, до якої крім нього входили директор канцелярії малоросійського ґенерал-ґубернатора князя М. Рєпніна — М. Новіков, полтавський маршалок — С. Кочубей, видавець Енеїди — Вол. Тарновський, О. Капніст, переяславський маршалок В. Лукашевич і інші. Всі ці особи так чи інакше звязані з тодішнім українським рухом. Що ж торкається останнього, то як знаємо, після повстання декабристів у грудні 1825. року його увязнено, бо на підставі доносів і зізнань арештованих декабристів, В. Лукашевич мав зі своїми однодумцями зорганізувати так зв. „Малороссійское общество“, ціллю котрого було відділення України від Росії. Товариство мало мати навіть свій патріотичний катехизм, в якім на питання, „де сходить сонце“, відповідалося: в „Чигирині“. Чи дійсно це товариство існувало і які форми воно мало, годі на підставі існуючого в нашому розпорядженню матеріялу сказати. Певніше всього справа кінчилась, як це зазначає в свойому листі до царя Миколи І-го, один з провідників грудневого повстання — Муравєв Апостол, — на мріях Лукашевича і його ближчих друзів. (Декабристы, Матерьялы Центр. Архива, т. IV. стор. 262).

Але навіть і мрії ці стверджують, що тодішнє лівобережне панство не переболіло втрати Україною своєї політичної самостійности і сподівалось, кажучи словами Василя Полетики, привернення Україні її „прав, обыкновеній, вольностей и примуществ“.

Патріотизм українського панства був остільки сильний, що зумів, як знаємо захопити наставленого урядом ґенерал-ґубернатора України кн. Рєпніна, якого українські симпатії коштували ґенерал-ґубернаторства. Правда, люта реакція, яка запанувала в Росії при Миколі І не дозволяла громадянству демонстративно виявити своє політичне українофільство, але на те, що воно було і продовжувало життя маємо багато доказів, з яких — чи не найбільш промовистий — творчість Шевченка, з його, особливо в початковій добі, гльорифікацією героїчного минулого України, до котрого натхнення він зачерпнув ніде інше, як

в маєтках українського панства, де був він завжди пожаданим гостем.

Коли на декого з давніх українофілів з поміж панів і находило розчарування, як наприклад на згаданого С. Кочубея, то, доводячи до відома кн. Рєпніна свій негативний погляд на можливість надання Україні автономії, він одночасно висловлює надію, що його думки „про цей край“, тобто Україну, не стануть відомі нікому з земляків бо останні можуть покарати його навіть „изгнаніем из оного“. (Кіевская Старина 1894 кн. 1).

Помітне оживлення громадського життя на Україні наступає зі смертю Миколи І. і вступом на престіл Олександра II. Знесення кріпацтва, і інші реформи, послаблення цензурних утисків — все це збуджує надії на краще і разом з тим розбуджує громадську активність. В атмосферу цього пробудженого громадського життя в Полтаві уводить монографія Гніпа. Перед в громадських починах на полі, в першу чергу народньої освіти в українських формах, веде тут гурток, до якого входять — Єлисавета Івановна Милорадович, родом Скоропадська, рідна тітка будучого гетьмана П. П. Скоропадського, фундаторка Т-ва ім. Шевченка у Львові, Ол. Кониський, відомий письменник, що був одним з перших наддніпрянців, які зачали правильно працювати в галицькій українській пресі, В. Лобода, Д. Пільчиков, колишній член Кирило-Методіївського Брацтва й інші.

Є. І. Милорадович належить, без сумніву, до одної з маркантніших постатей тодішнього українського життя. Власниця величезних маєтків, вона не шкодує засобів на всякі національно-культурні почини полтавських громадян. З її поміччю відкриваються недільні школи, сама вона завідує такими ж жіночими школами, її коштом друкуються українські підручники, вона дає можливість кільком хлопцям здобути освіту, її висувають на видавця газети, яку пляновано, що правда безуспішно, видавати в Полтаві.

З праці Гніпа довідуємось, що Милорадовичці не чужі були й певні політичні аспірації. „Гетьманша“, як її називають земляки, задумується над приверненням на Україні Гетьманщини. Вона навіть має шукати за кандидатом в гетьмани і її вибір паде на відомого героя кампанії 1812. року і війн на Кавказі генерала Єрмолова. (Зрештою ідея ця не є такою вже „наївно-романтичною“, як вона видається авторові, коли взяти під увагу опозицію, в якій був Єрмолов до Миколаївського Петербурга; не даремно на нього покдадали певні надії декабристи, ходили навіть поголоски про його пляни відірвати від Імперії Кавказ).

Поза Милорадовичкою і О. Кониським, що являється досить відомою постатю, звертають на себе увагу серед полтавських громадян — Лобода й Пільчиков. Перший з них, дуже активна людина, був фактичним провідником Громади. Особливо в її культурно-просвітній роботі. В своїх політичних поглядах Лобода

є, як це показує його листування й твори, опубліковані нашим автором, досить радикальним. Зміна суспільного ладу може, на його погляд, наступити лише шляхом безпосередньої акції, яку має перевести „партія мужів міцних волею й розумом". В протилежність Лободі Д. І. Пільчиков, являється людиною над звичай обережною, про що знаємо ще від Драгоманова.

Але ідеали Кирило-Методіївського брацтва, до якого він за молодости своєї належав, залишилися в ньому живим на ціле життя. Його обережність назовні не стоїть йому на перешкоді бути українським самостійником. Дуже характеристичним для Пільчикова є його скептичний погляд, в супереч пізнішим українським поступовцям, на виборення спільними силами з москалями конституції для цілої Імперії. Нам, що пережили у 1917 році добу „спільного революційного фронту", наслідки якого відчуваємо досі, варто перечитати слова Пільчикова: „При численній перевазі московської народности й питомого останній нахилу до панування, не можна ждати добра при загально-російській конституції, про яку мріють сучасні уми. Якщо це конституція лише московсько-ліберальна, то вона гірша для нашого морального існування, аніж сучасний необмежений деспотизм. При сучасному положенню є можливість для наших вийти на відповідальні місця і потрохи протегувати певний напрям; тоді ж судячи по погляді сучасних московських лібералів, які накладають московську рукавицю на цілу Русь, які бачуть лише Русь єдину, без жадного допущення нашої автономії, буде в сто разів гірше, і подібна конституція обіцяє нашому народові не прогрес, а рішучий регрес". (ст. 38).

Ще ясніше окреслюють настрої Пільчикова слова харківщанина Балліна, що згадує розмову з першим: „теоретично я розумів законність стремління до сепаратизму, але не міг зрозуміти клясичного речення Пільчикова — свобода, так нема єдинства (з Московщиною, І. Л.), єдинство, так немає свободи" (стор. 40).

Самостійницькі думки зустрічаємо і в інших членів гуртка. „Нема чого приваблюватись, пише Лобода в своїй „Казці про двох братів", „назвою великої держави. Така, як Росія, як вільна країна неможлива. Лише деспотія може підвести під одні умови всі ці ріжноманітності — фіна з татарином, москвина з українцем. У вільній державі все вирішується більшістю, значить знова панування москвинів" (ст. 37).

Досить близько до полтавських грдмадян стояв учитель гімназії О. Стронін, відомий зі споминів Драгоманова „Два учителі" (Львів 1902). Власне з легкої руки Драгоманова Строніна уважалося за одного з провідників полтавських українців. Одначе як на це вказують документи, подані Гніпом, до Строніна більшість громадян відносилася досить здержливо якраз задля його „космополітичної поступовости", яка імпонувала Драгоманову. Москаль з походження, Стронін виріс на Україні, знав добре українську мову, складав нею підручники, але ж, як сам він за-

значує в листі до Шевича, був „швидче панславістом, аніж малорософілом, і якщо склав азбуку, то лише в цілях педаґоґічних“ (стор. 228). Коли громадяни обговорювали справу видання в Полтаві ґазети, то, всупереч Пільчикову, який обстоював її український характер, Стронін промовляв за загально-російським.

Варто навести характеристику, яку дає Стронінові один з громадян А. Шиманов (стор. 27): „чоловік цей (тобто Стронін) зовсім не нашого поля, москаль по крови й думкам, і силкується яко мога закинути нам дорогу“... „чоловік він може путній і чесний, та дивиться на наш люд московським оком і не любить його“.

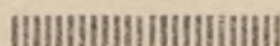
З цього Шиманов робить висновок, що „наше діло вже замітно розходиться з ділом „всеросійських космополітів“ і нам треба швидче визнати свою особність та, вже не помиляючись, простувати своїм шляхом“.

Трудно погодитись нам з автором моноґрафії, який уважає Є. І. Милорадович винятком серед тодішнього панства, яке загалом, на його думку ставилось ворожо до українського руху. Причину цієї ворожости добачає він, йдучи за „официяльною“ марксівською ідеолоґією, в тому „що вже в сорокових роках український рух набрав буржуазних (! І. Л.) форм і февдальні кола втратили провід в національному життю“ і далі, що „в буржуазному рухови 60 років українське панство справедливо вбачало чужий собі ворожий зміст,а тому посіло ворожу позицію“. Ми знаємо, що умови радянської дійсности змушують навіть почтенного академика Багалія на схилі свого суто „благонаміреного“ життя нагло пригадати таку зворушливу подробицю зі своїх молодечих років, як він „власноручно“ справив палятурку для примірника Марксового Капіталу. Тому міркування про соціяльну природу українського руху залишаємо без уваги. Але що торкається відношення тогочасного панства до українського руху то вище наведеному висновкові автора, перечать його власні дані. Бо більшість з учасників Полтавської Громади належала, до багато — а не мало-земельної шляхти. Далі сам же він знаходить „національно-політичні ремінісценції у Полтавського панства“,сполучені з любовю„до своєрідного козацько-гетьманського реквізиту“ в приклад чого він наводить дідича В. Потоцького, що „ходив у дорогій гетьманській одежі і навіть на воротах свого маєтку вивісив козацький червоний прапор“ (ст. 49). Але поза тим ми знаємо, що то були якраз представники, уживаючи терміnолоґії автора, „февдальних кол“, які весь час підтримували матеріяльно й морально тогочасний український рух. Тяжко сказати, чи могли б Шевченко, Куліш і інші дати те, що вони дали, якщо би не було всіх тих Тарнавських, де Бальменів, Скоропадських, Галаганів, Капністів і інших, які їх твори видавали й до творчости спонукали.

Сам же автор наводить в своїй праці допис учасника Полтавської Громади Кулика до „Основи“, що виходила у Петербурзі, де останній пише: „Наші пани (хоч і не всі, а таки бага-

тенько) і серцем і розумом почули той гомін, що за нашого часу зусюди підіймають народи, кожен своїм голосом-великий гомін світа, волі і правди: почули і те, що вони кость від кости свого народу. Може незабаром потішимо вас такою дивною новиною, котра завірить, що те, чим докоряє нашим дідам правда — історія, вже не для нашого покоління, бо дізнаєтесь, що наші пани, жадаючи бути вірними історичному характерові українського племені, одкинувши панську пиху, хотять стати правдивим вожаками свого народу в усякому доброму ділі; дізнаєтесь, що під панською одежою бється й досі теж щире українське серце, що не вміло замикатись в кастові пута“ (ст. 21).

Звичайно, чим далі, тим більше завмирали серед укрїнського панства його національні традициї, але чи не в останній мірі треба це завдячувати соціяльному радикалізмові, який з часів Драгоманова став інтегральною частиною українського руху, репрезентованого інтелігенцією. Та і то в ліпшій частині того панства, ці традиції може несвідомо продовжувалися, жевріли, доказом чого є та швидка „українізація“, яку кожний обєктивний свідок міг зауважити якраз в землевласницьких кругах в добу гетьманської держави 1918 року.

В. З.

З новин політичної літератури.

І. Шукання нових підстав державної організації.

Adolf M. Bocheński. **Ustrój a racja stanu.** Lwów, 1928, стор. 114, 8⁰.

З великим подивом прочитав я цю книжку, написану зовсім молоденьким автором. Подив цей викликала в мене передусім, широка очитаність і знання, знаменита обсервація й блискуча синтеза, дуже рідкі навіть у визначних і досвідчених учених, публіцистів і мислителів, а тим більшого подиву гідні в молоденького, починаючого політичного письменника й мислителя.

Тема книжки Ад. Бохенського — одна з найбільш життєвих і „актуальних“: питання про перебудову европейських держав і зокрема Польщі на нових державноправних підставах. У книжці відбилися з найбільшою силою глибоке розчарування зах.-европейського світу в так вихвалюванім давніше парляментарно-демократичнім устрою, органічна кріза й занепад цього устрою в майже усіх краях Европи й новітні державницькі шукання зах.-европейських політиків, державознавців, соціольогів та мислителів.

Як відомо, серед найповажніших західних політиків і учених уже не від учора існує сильне знеохочення та опозиція проти парляментарно-демократичних форм державної організації, котрі, — як показала це історична дійсність, — не тільки не забезпечують на практиці дійсної „демократичної“ рівноправности та добробуту широких мас населення, але навпаки — під зовнішнім виглядом свободи й рівноправности — сприяють розвиткові найбільшого суспільного розшарування, збагаченню промислової, торговельної та фінансової буржуазії, з рівночасною пролєтаризацією біднішого суспільства, і фактичному пануванню (не тільки економічному, але й політичному) розмірно невеликої ґрупи буржуазії, яка править державою найчастіше за посередництвом залежних від неї „фахових“ політичних гешефтярів.

Протест проти лжедемократичних парляментарних і т. п. форм державної організації виливався й виливається в найріжноманітніших суспільно-політичних системах і течіях — монархізмі, фашизмі, гітлерівщині, більшевизмі, анархізмі, соціялізмі й т. д. Не вважаючи на величезні ріжниці й навіть можна сказати, діяметральну протилежність цих рухів, всі вони мають спільні дві риси: розуміння цілковитої недостатности, брехливости й шкідливости „демократично“-парляментарного устрою й шукання інших підстав суспільно-державної організації.

Характеристичною рисою праці Бохенського, в якій так яскраво відбилися новітні західно-европейські державницькі шукання, є цілковите відокремлення питання про найбільш раціональну державно-правну організацію від питань суспільно-економічних. В протилежність до більшости новітних політичних ідеольоґів, котрі як найстисліше звязують питання державної організації зі справами соціяльно-економічними, Бохенський навпаки обговорює в своїй книжці виключно справи державного устрою, не звертаючи уваги на звязок їх із суспільно-господарчим життям. Це безперечно значно спрощує справу й улекшує її освітлення, але, з другого боку, не дає повної й належної відповіді на основне питання — про найраціональнішу організацію державного устрою. Та, розуміється, що жадання автора дати всебічну й цілковито повну відповідь на одно з найскладніших питань життя, чи, інакше кажучи, жадання від нього дати в одній книжці суцільну систему світогляду не лише політичну, але й соціяльно-економічну, було б очевидно вимогою не тільки занадто великою, але й взагалі дуже трудною до здійснення.

А. Бохенський обговорює в своїй праці головно три питання: 1) про „видобуття“ еліти в державах парляментарних, „президіяльно“-республіканських і монархічних, 2) про „постійність“ державної влади і 3) про незалежність уряду від громадської опінії; розглядаючи у світлі широкого історичного досвіду позитивні й неґативні сторони ріжних форм державної організації з цих трьох точок погляду, автор дає їх порівнюючу оцін-

ку і цим шляхом начеркує основні засади своєї політичної ідеольогії.

При вирішуванні питання про найліпшу форму державного устрою, каже Б-ий, дуже часто надається надто велике, якщо не найбільше значіння питанню про видобутя найліпшої правлячої еліти. Іншими словами, само питання про найліпшу державну владу ставиться в залежність від питання, як знайти найліпших правителів держави (= правлячу еліту). Прихильники республіканського устрою особливо радо висувають на найважніше місце питання про віднайдення найліпших правителів і, яко головний арґумент проти монархії, підносять якраз випадковий добір голови держави в монархії, неможливість змінити невідповідного монарха, нездібного, або навіть напів-ідіота, чи навпаки похопного, напівбожевільного й т. п., на іншого відповіднішого, розумнішого, здібнішого й т. д.; натомісць, високою якістю республіки вважають можливість ставлення на найчільніших становищах (президента, міністрів і т. д.) найліпших людей, „вибранців“ долі й громадянства, — словом „правлячої еліти“.

Питання про правлячу еліту Бохенський висвітлює дуже добре, яскраво й всебічно, користаючись головно історичним матеріялом. Цілком слушно звертає він увагу, що питання якости правлячої верстви, а передовсім і особливо — голів держав не є ідентичне з питанням про їх талановитість. Історія дає нам що-найменше десятки прикладів, що правителі середніх (а навіть іноді й нижчих від середніх) здібностей знаменито виконували свої обовязки, а правителі високоталановиті й навіть ґеніяльні не завжди були правителями ідеальними чи найкращими; до того ж зовнішні обставини або й форма державного устрою часом обертають в нівець найбільші здібності й таланти правителя.

Коли тепер перейдемо до конкретних прикладів „видобуття“ правлячої еліти в республіках і парляментарних державах,— бачимо, що в дійсності на становища виборних правителів люди талановиті попадають дуже рідко. Особливо на становищах президентів республік майже завжди бувають мірноти. „Клясичним“ прикладом може бути французька республіка, де за винятком двох-трьох визначних президентів (в роді Пуанкаре), президентське крісло займали все люди бліді й позбавлені визначних здібностей, а рівночасно, розуміється, не підготовані для високого проводу державними справами. З двох кандидатів на президента, французький парлямент завжди вибирав слабшого. Знаменитий французький діяч Клємансо підчас одних виборів президента, коли були два кандидати — талановитий і визначний політик Ж. Феррі й нічим не визначний Карно — сказав: „Голосую за Карно, завжди голосую за глупішого“. З тої пори це стало ніби засадою франц. парляментаристів, — і поза одним чи двома винятками — франц. парлямент, дійсно, завжди вибирав президентом кандидата менш здібного, менш визначного. Серед причин, чому так завжди бувало й буває в республіках (не тіль-

ки у французькій, але так само і в інших), найважніша це безперечно інтерес парляментаристів, особливо провідників партійних клюбів, мати на становищі президента людину, яка не перешкоджала б їм кермувати політикою по їх уподобі. Особливо зле стоїть справа в тих республіках, де вибір президента переводить парлямент; трохи (але тільки трохи) ліпше в тих, де президента вибирає все населення, нпр. в Сполуч. Державах Півн. Америки. Там до певної міри круги, які виставляють кандидатури президентів, мусять рахуватися з популярністю їх кандидатів серед населення, отже мусять, принаймні, до певної міри висувати кандидатів будь-що-будь чимсь визначних. Але історичний досвід вказує нам, що й серед президентів, вибираних „народом", прим. в Америці, в дійсності було небагато справді великих державних діячів: „цілковита політична мірнота", — писав у свій час один з небагатьох дійсно визначних американських президентів Вільсон (правда, трохи перебільшуючи), — „є першою умовиною, що вимагається від кандидата на президента". Виставлення того чи іншого кандидата на президента і в Америці залежить, кінець кінцем, від партій, які хоч і рахуються почасти з потребою висувати кандидатури визначні, але в більшості випадків воліють виставляти кандидатів, що здобули популярність не стільки завдяки своїм державним здібностям і талантам, скільки завдяки зовнішним і випадковим обставинам. Через це все на сторінки історії попадає дуже небагато президентів, які так чи інакше вплинули на історичну долю свого краю.

В кожнім разі історична роля монархів без порівнання більша й значніша, ніж роля президентів. А. Бохенський переглядає коротко історію всіх визначніших монархій Европи в XIX—XX ст. Особливо щасливою, — каже Б-ий, — була засада дідичної державної влади в Бельгії, що мала підряд трьох таких визначних королів, як Леопольд I, Леопольд II („правдивий доброчинець" свого народу, для котрого здобув він джерело сучасного добробуту й багацтва Бельгії — Конго) і Альберт I. — Не менше „знаменитий приклад" уявляє, по словах Б-го, династія Гогенцолєрнів, яка піднесла протягом XIX—XX ст. Німеччину зі стану повного розбиття й упадку (на поч. XIX ст.) до найвищого розвитку (при цьому Б. в великій мірі регабілітує ціс. Вільгельма II, намагаючись довести, що головна вина за поразку Німеччини в 1918 р. лежить не на Вільгельмі й що, навпаки, його „rola w prowadzeniu wojny światowej była dodatnią"). — Рівнож і в австрійській державі монархія була не тільки позитивним чинником, але єдиною основою, що піддержувала єдність цієї держави, а володарі Австрії — Марія-Тереса, Леопольд II і Йосиф II були, без сумніву, дуже визначними монархами; тай Франц-Йосиф, удержуючи цілість держави протягом 69-літнього панування, дав доказ, що зовсім не був для Авсрії злим чи невідповідним монархом: „трудно собі уявити, — каже Б-ий, — якби ця держава могла існувати, якби в тім часі змінилося 17 президентів".

„Najbardziej okrzyczana“, каже Б-ий, є нині монархія російська. Але Бохенський гадає, що хоча „царська Росія мала страшні вади“, всетаки з погляду державних інтересів Росії монархія була для неї дуже корисна, а російські царі від Олександра I до Олександра III, „z punktu widzenia rosyjskiej racji stanu“, були монархами дуже добрими, а дехто з них, прим. Олександр I, мав навіть великі здібності. В кожнім разі спроба впровадження в Росії іншого устрою, скінчилася катастрофою: протягом кількох місяців революція зруйнувала те, що зробила для Росії 200-літня праця царів.[1])

Беручи загалом, — каже Б—ий, — бачимо, що історичний досвід цілковито спростовує побоювання, щоб на троні засів ідіот. Може трапитися раз на два століття, що наслідник трону не має належного морального чи інтелектуального рівня; але в таких випадках його попередники усувають його від престолонаслідства[2]). Правда, з другого боку, й геніїв серед монархів

---

[1]) Ці вельми інтересні історичні міркування й висновки Б-го про європейські й зокрема про російську монархію заслуговують на особливу увагу. Брак місця не дозволяє нам докладніше їх переглянути та подати критичну оцінку їх разом з деякими додатками й поправками. Зазначимо лише, що Шан. Автор даремно так сильно підчеркує „straszliwe wady“ царської Росії; вади її були не більші, ніж інших держав; головні з тих вад були дві: 1) недоцінювання та невміння розвязати питання національних меншин (зокрема нерозуміння питання українського), 2) невміння розвязати питання земельне. Нерозвязання цих двох проблєм, головно й згубило Росію. Та, обєктивно оглядаючи стан цих питань в ін. державах мусимо признати, що нема, здається, ні одної більшої держави де було б полагоджене, як слід, питання національних меншин. З другого боку, не слід забувати деяких вельми позитивних рис старої Росії, якими були: знаменито поставлений суд, з яким можна порівнювати лише суд англійський (порів. недавно опубліковані статті про рос. суд проф. М. Здзєховського й Мацкевича) досить добре розвинену в деяких частинах держави, особливо на Сх. Україні земську самоуправу, дуже добре високе шкільництво, приступне для найширших кругів населення, й баг. ін. Взагалі, треба сказати, що серед галицьких українців, так само, як і серед поляків, досить широко розповсюджені помилкові уявлення про „царську Росію“. Серед поляків, впрочім, останніми часами бачимо цінні й цікаві спроби спростування поширених помилкових уявлень про стару Росію та представлення її в правдивому світлі. В цьому відношенні особливо цікаві статті Мацкевича.

[2]) Тут мимоволі пригадуються часи перших римських Цезарів по Августі (Каліґуля, Нерон!). Шкода, що автор обійшов їх мовчанкою. Але, з другого боку, вважаємо не зайвим навести на цім місці незвичайно цікаві уваги одного з найліпших знавців старо-римської історії проф. П. Віппера, котрий підносить з особливим притиском, що наші відомості про перших цезарів дуже непевні: ми маємо їх виключно з творів істориків, як найбільше ворожих (і в тій чи іншій мірі, напевно тенденційних) супроти перших цезарів. З другого боку, проф. Віппер звертає увагу на незвичайну популярність перших цезарів серед широких кругів населення: ні Тит, ні Траян, ні Марк Аврелій не тішилися і в десятій частині тою великою любовою й популярністю серед народа, якими наділяв „populus Romanus“ Тиберія, Клявдія, й навіть Каліґулю, й навіть Нерона! Взагалі, ціла низка фактів, на думку проф. Віппера, примушує історика переглянути наново питання про дійсний характер управління перших цезарів і відноситися cum grano salis до неґативної оцінки їх у творах ворожих їм істориків.

буває небагато (хоч всетаки ґеніяльних і високоталановитих монархів зустрічаємо частіше, ніж ґеніяльних і високоталановитих президентів); але для доброго правителя потрібна не стільки ґеніяльність, як вроджені та набуті вихованням традиції, компетентність, уміння управляти державою — словом, те, що має велика більшість монархів навіть з пересічними інтелєктуальними здібностями, але підготовлюваних від дитинства до управління державою. Саме тому пересічний президент лишається звичайно лише пасивним знаряддям у руках партійних проводирів, нездібним часто навіть зорієнтуватися в політиці, під той час, коли деякі монархи з цілком пересічними здібностями бували великими історичними постатями й доброчинцями своїх народів.

Докладно зясовує Бохенський також питання про „добір" органів вищої влади в державі — міністрів, віце-міністрів, ґубернаторів (воєвод), вищих дипльомат. урядовців і т. ін. Тут особливо яскраво відбивається недосконалість парляментаризму. Постійні зміни кабінетів міністрів (які часто потягають за собою й зміни на ін. вищих урядах) віддавна стали справжнім бичем парляментарних держав Европи, за винятком Англії[1]); ці зміни, можна сказати, просто унеможливлюють нормальне урядування в державі й змушують навіть найбільше загорілих прихильників парляментаризму шукати ліків від сучасної крізи парляментаризму. В державах з устроєм „президентським", себто таких, де міністри залежать не від парляменту, а від президента (як прим. в Америці) зміни міністрів та ін. високих урядовців відбуваються рідше, рівночасно зі змінами президентів. Але й в президентських урядах справа обсадження міністерських та ін. вищих урядів стоїть ненормально: так, приміром, в Америці звичайно кандидат на президента заздалегідь зобовязується перед своєю партією обсадити вищі державні становища означеними партійними діячами. Лише при устрою монархічнім обсадження міністерських та ін. високих держ. урядів унезалежнюється від партійних проводирів, які змагають до (посередного або безпосередного) опанування вищих державних становищ, не рахуючись з державним інтересом. Натомісць інтерес монарха є тотожній з інтересом держави; невдача держави незмінно падає й на монарха. Отже монарх мусить дбати про вибір найліпших вищих урядовців, кермуючись лише інтересами держави та здібностями урядовців.

Питання про постійність уряду в державах парляментарних, президентіяльних і монархічних обговорює автор спеці-

---

[1]) Анґлія становила довший час виняток серед парляментарних держав; але не треба забувати, що анґл. парлямент до недавна сильно відрізнявся від континентальних своїм аристократичним складом, шануванням традицій і т д. Та відколи палату льордів позбавлено її давніших прав, а до виборів до палат громад допущено все населення краю, коли склад її сильно „здемократизувався" й пошана до старих традицій почала занепадати, — анґлійський парляментаризм став наближуватися до континентального, переймаючи всі його неґативні риси.

яльно в ІІ-ій частині дуже докладно й всебічно, ілюструючи свої міркування численними історичними прикладами. Дуже цікава наведена автором статистика постійности урядів. В парляментарних державах міністерський уряд в середньому держиться звичайно коло 8 місяців[1]). Автор докладно зясовує фатальні наслідки для держави такого стану речей.

Дуже цікава також частина книжки Бохенського, присвячена питанню про потребу незалежности уряду від громадської опінії, особливо в справах закордонної політики, хоч тут з деякими твердженнями автора ми не можемо погодатися, прим. з ідеалізацією політики Бісмарка. Тим більше, не можемо погодитися з епіграфом, поставленим перед цією частиною книжки. „Les historiens sont d' accord pour louer la politique étrangère de Richelieu et pour blâmer sa tyrannie; sans cette dernière sa politique n'était pas possible“[2]). Ніколи й ні в якому разі „тиранія“ (тобто суперечне з самими основами права панування) не може бути оправдана жадними зовнішними політичними успіхами; та й на практиці — державні, успіхи осягнуті шляхом понівечення всякого права, шляхом насильства й тиранії, не можуть бути міцні. Монархії, яка в основі своїй опірається на ідею управління монарха з ласки Божої, тиранія є діяметрально протилежна; і, коли монархія обертається в тиранію, се звичайно буває вірний знак її тяжкої внутрішньої крізи й близького упадку. Але основну думку А. Бохенського про необхідність унезалежнення уряду від щоденної контролі громадської опінії й парляменту особливо в справах, які вимагають іноді таємниці, ми признаємо цілком слушною й більшість наведених ним доказів вважаємо цілком відповідними.

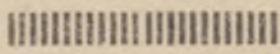
Взагалі, автор знаменито оперує історичними прикладами й дає блискучу історичну синтезу. Але є в книжці Б—го кілька рядків, присвячених сх.-европейській проблємі в будуччині, які стоять просто в повній дисгармонії з цілою його працею: оскільки вся його праця в цілому відзначається поважністю, продуманістю, добрим обгрунтуванням, остільки його міркування про сх.-европейські справи видаються малопродуманими та легковажними; тут відбився, мабуть, молодий вік автора. Поза тим працю А. Бохенського треба признати вельми корисною, цінною й вартою уваги. Але рівночасно треба зазначити, що, хоч міркування

---

[1]) Так, у Франції в 1876—1913 рр., тобто за 37 років змінилося 55 кабінетів, в 1919—1928 рр. — 14 кабінетів, в Німеччині в 1919—1928 так само 14 (отже в середньому кабінет державcя біля 8 місяців); в Еспанії, Італії, Югославії, поки там існував парляментаризм, зміни кабінетів були ще частіше: кабінет в середньому державcя 6, 5 місяців або й ще менше. В Анґлії в 1801—1928 рр. кабінети державися в середньому по $6^1/_2$ років, але в останніх роках зміни стали все частіше, й по війні анґл. кабінети держаться в середньому лише по $1^1/_2$ роки.

[2]) „Історики згідно вихвалюють зовнішню політику Рішельє й ганять його тиранію; та без цієї останьої не була б можлива його політика“. (Цей епіґраф А. Бохенський взяв з „Історії Франції“ проф. Л. Мадлена).

автора майже всі цілком слушні, в них є основна прогалина, а саме неузглядненя суспільно-економічного та релігійно-етичного моментів, без яких неможливо розвязати проблєму найліпшого устрою життя суспільства взагалі й устрою державного зокрема; бо, кінець кінцем, той чи інший державний устрій це лише форма організації суспільства, — і найліпший державний устрій не принесе значнішої користи суспільству, якщо не йтимуть поруч з державною реорганізацією суспільно-економічні реформи, переняті християнським релігійно-етичним духом; хоч, з другого боку, ми особисто вважаємо безсумнівним, що монархічний устрій, перенятий ідеєю християнської монархії з ласки Божої, найбільше може сприяти й найбільш відповідний для переведення суспільно-економічних засад і реформ у дусі християнської релігії й етики.

ПЕРЕДПЛАТА ВИНОСИТЬ:

До кінця 1931 року	15 зл.
Піврічно	10 „
Чвертьрічно	5 „
Окреме число	2 „

ЗА КОРДОНОМ:

До кінця 1931 року	2·00 дол.
Окреме число	0·30 „

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/II. ТЕЛ. 94-56.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“, ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78